Кочан Н. І.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

Контекстуалізація, проблематизація, інтерпретація

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

Кочан Н. І.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

Контекстуалізація, проблематизація, інтерпретація

Монографія

Київ
2024

УДК 322:355.01(470)(477)
К 75

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України (протокол № 7 від 19 грудня 2024 р.)

Рецензенти

Котигоренко В. О. – доктор політичних наук, професор
Кресіна І. О. – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
Марчук В. В. – доктор історичних наук, професор

Кочан Н. І.

К 75 **Російсько-українська війна і націоналізація церковно-релігійного символічного простору: контекстуалізація, проблематизація, інтерпретація** : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 184 с.

ISBN 978-617-14-0367-3

Переслідування радянським режимом українських національних церков Рафаел Лемкін називав актом геноциду таким, як і нацистський Голокост. Знищення української ідентичності – громадянської, етнокультурної, релігійно-церковної залишається однією з цілей війни, яку веде проти України Російська Федерація – спадкоємиця найгірших практик Радянського Союзу. На прикладі подій, що розгорталися упродовж останніх десятиліть довкола релігійних пам'яток національної історії та культури – Києво-Печерської, Почаївської, Святогірської лавр, fatamorgana Десятинної церкви – досліджена політика РФ з утримання України в орбіті російських неоімперських інтересів ("русского міра") шляхом політичної інструменталізації Української православної церкви (Московського патріархату), використання релігії задля унеможливлення реальної суверенізації України, блокування її євроінтеграційного поступу, запобігання дерусифікації та націоналізації / українізації її символічного історико-культурного релігійного простору. Етнополітичні аспекти динаміки цього простору досліджено також на прикладі діяльності Румунської православної церкви з відновлення колишньої юрисдикції на українських територіях Буковини та Бессарабії.

Для спеціалістів у галузі гуманітиристики, (етно)політології, соціальних дисциплін.

УДК 322:355.01(470)(477)

ISBN 978-617-14-0367-3
DOI: 10.53317/978-617-14-0367-3

© Кочан Н. І., 2024
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

Kochan N. I.

RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND NATIONALISATION OF RELIGIOUS SYMBOLIC SPACE

Contextualization, Problematization, Interpretation

Monograph

Kyiv
2024

UDC 322:355.01(470)(477)
K 75

Recommended for publication by the Academic Council of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Report № 7, December 16, 2024)

Reviewers
Kotygorenko V. O. – Doctor of Political Science, Professor
Kresina I. O. – Doctor of Political Science, Professor, Corresponding Member of the National Law Academy of Ukraine
Marchuk V. V. – Doctor of Historical Science, Professor

Kochan N. I.

Russian-Ukrainian War and Nationalisation of Religious Symbolic
K 75 Space: Contextualisation, Problematization, Interpretation : monograph. Kyiv : Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2024. 184 p.

ISBN 978-617-14-0367-3

Raphael Lemkin called the persecution of Ukrainian national Churches by the Soviet regime an act of genocide similar to the Nazi Holocaust. The extermination of Ukrainian identity – civil, ethnic, cultural, religious – remains one of the goals of the war waged against Ukraine by the Russian Federation – the heir to and apparently surpasser of the worst Soviet practices. Conflicts around unique religious monuments and places of national history – the Kyiv Pechersk, Pochayiv, Svyatohirsk Lavras, the mirage of the Desyatynna church, etc. – illustrate the Russian policy of keeping Ukraine in the orbit of its neo-imperial and imperialistic interests ("Russian world") via abuse of religion and instrumentalization of the Ukrainian Orthodox Church (Patriarchate of Moscow), obstructing de-Russification and subsequently nationalization / Ukrainization of national symbolic sacred historical and cultural space whereas symbolic space transforms political. The political aspects of misuse of religion under the pretext of protecting ethnic minorities rights are shown by example of Romanian Orthodox Church's policy to restore former jurisdiction in the Ukrainian territories on borderland of Bukovyna and Bessarabia.
For specialists in the field of humanities,(ethno-)political science, and social disciplines.

UDC 322:355.01(470)(477)

ISBN 978-617-14-0367-3
DOI: 10.53317/978-617-14-0367-3

© Kochan N. I., 2024
© Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

Розділ 1.
Києво-Печерська лавра: конфлікт ідентичностей..... 18

Розділ 2.
Почаївська лавра: глухий кут самоідентифікації..... 65

Розділ 3.
Святогірська лавра: ідентичність *ad hoc* 91

Розділ 4.
Проєкт "Десятинна церква": глобальні екстремуми..... 104

Розділ 5.
Локальні екстремуми..... 123

ПІСЛЯМОВА..... 146

Бібліографічні посилання 155

CONTENT

FOREWARD **7**

Chapter 1.
Kyiv Pechersk Lavra: intergroup identity conflict 18

Chapter 2.
Pochayiv Lavra: no-go in-group identity..... 65

Chapter 3.
Svyatohirsk Lavra: ad hoc identity construction 91

Chapter 4.
"Desyatynna church" project: the higher extrema 104

Chapter 5.
The lower local extrema cases..... 123

AFTERWARDS..... **146**

Bibliographic references **155**

Три страшні вороги українського відродження – Москва, провінціялізм і комплекс Кочубеївщини – живуть і сьогодні. (...)
Москва підкреслює русско-украинские культурные связи. Не будемо їх заперечувати. Вони були і є. Хіба солдати по обидва боки лінії фронту не зв'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною й Росією – це історія великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки, як вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціялізм?
Ми не маємо підстав святкувати Переяслав. Він став початком великої трагедії народу і безлічі індивідуальних трагедій. Але ми не маємо підстав і соромитися Переяслава. Він мусив бути, він показав наші хиби, але він показав і глибину нашої життєвости. (...) роковини Переяслава святкують вороги України. Я пригадую: 1913 року вся Росія урочисто святкувала тристаліття дому Романових. Голосно і бучно. Що сталося з домом Романових за чотири роки по тому, – всім відомо.

Юрій Шевельов. Москва, Маросєйка, 1954

ПЕРЕДМОВА

Однією з підставових цілей війни Росії проти України стало знищення української ідентичності, феномену політичного українства, квінтесенцією якого було актуальне до сьогодні гасло "Геть від Москви! Даєш Європу!" М. Хвильового з грона "розстріляного відродження". Як і сто років тому, зміст формули визначається дерусифікацією / дерадянізацією суспільно-політичного та історико-культурного ландшафту України, її інтегруванням до загальноєвропейського простору.

Напередодні повномасштабного нападу на Україну президент Російської Федерації В. Путін у програмній статті "Про історичну

єдність росіян та українців" від 12 липня 2021 р., опублікованій на сайті Кремля додатково українською та англійською мовами, відмовив українцям у праві на етнокультурну окремішність, відрубність історії, політичне самовизначення [Путин, 2021]. Одразу після 24 лютого 2022 р. заступник секретаря Ради безпеки РФ Д. Медведєв наполягав, що однією з головних цілей війни має стати знищення української ідентичності. "Глибинне українство, підживлене антиросійською отрутою та всепоглинаючою брехнею щодо своєї ідентичності, це і є один великий фейк. Цього явища ніколи не було в історії. І зараз не існує, – доводив екпрезидент РФ. – Змінити криваву та повну брехливих міфів свідомість частини нинішніх українців – найважливіша мета в ім'я спокою майбутніх поколінь самих українців. (…) Ці складні завдання не виконуються одномоментно. І вони будуть вирішуватися не тільки на полях битв. Змінити криваву і повну брехливих міфів свідомість частини нинішніх українців – найважливіша мета" [*"Українці – це великий фейк"*..., 2022].

Підґрунтя ідентичності – індивіда, референтної групи, народів, країн – творить культура разом із її унікальним символічним кодом. Символічні решітки, згідно з П. Бурдьо, змінюють соціальну структуру, і додамо, політичний простір. Культурні коди як знакові системи визначають наше світосприйняття, те, що за ним стоїть і що його організує.

Від часу інкорпорації Росією у сер. XVII ст. до свого складу України історико-культурний простір останньої був під щільним контролем імперії. Це була суто імперська політика, оскільки уніфікація та гомогенізація територіальних набутків з їхнім неоднорідним за соціально-економічним устроєм, політичними традиціями, етнічним складом та культурою населенням становлять передумову стабільного існування будь-якої імперії. Україна як донор, використаний для постання та функціонування імперії, формування засад її самоусвідомлення, була цільовим об'єктом асиміляційної / денаціоналізаційної політики Росії (у сучасній інтерпретації теза "один народ").

Задовго до ліквідації царатом козацької автономії Запорозької Січі (1775 р.) Православна церква в Україні – офіційно: Київська митрополія Константинопольського патріархату – була анексована

(1686 р.) патріархатом Московським. Успадковані від минулого й неподолані до сьогодні релігійно-церковні залежності, боротьба Російської Федерації за збереження *status quo* засвідчують принципове значення для імперії підпорядкованості православ'я в Україні Москві. Такі залежності становлять виклик остаточному прощанню України з імперією (за О. Гнатюк). Російсько-українська війна надала шанс на завершення підросійського релігійно-церковного циклу історії України як одного зі складників виходу Києва з політичної орбіти Москви.

Злиття сучасної Русской / Російської православної церкви (РПЦ)* з державним неоімперством перетворило її на мілітаристську організацію та інструмент нищення українського релігійно-церковного реального та символічного простору. Варіації мілітаристського z-богослов'я патріарха Московського Кіріла (Гундяєва) на тему "російського християнства" – типологічно спорідненого з "німець-ким християнством" нацистської Німеччини – супроводжувало гасло (точніше колонтитул) "русскій мір – це насамперед спільність святинь", що означало право вбивати "ближнього" за фактом наявності "спільних святинь" та ознакою належності до "русского міра [Кирилл, патриарх…, 2024].

У резолюції ПАРЄ 2540/2024 від 17 квітня 2024 р. ідеологію "русского міра" названо неоімперіалістичною та інструментом розпалювання війни: "Ієрархія Московського патріархату Русской православної церкви, включно з патріархом Кірілом, відстоює ідеологію "русского міра", проголошуючи війну проти України та "сатанинського" Заходу "священною війною усіх росіян", спонукаючи православних до самопожертви заради своєї країни. Асамблея приголомшена таким

* Російською мовою офіційна назва "Русская православная церковь" (РПЦ) в українських виданнях нерідко перекладається як "Російська православна церква". Натомість у Російській Федерації діє автономна "Россійская православная церковь", яка свого часу була частиною РПЦ Закордоном (РПЦЗ). Після того, як РПЦЗ у 2001 р. перейшла до складу Московського патріархату, частина незгодних із таким рішенням "зарубіжників" відокремилася в Російській православній церкві, не пов'язаній з РПЦ. Водночас українською мовою назва "Русская (православная церковь)" може перекладатися і як "Руська", що з точки зору історичного пуризму також не є коректним. Автор залишає самоназву РПЦ "русская" в її російськомовному звучанні – "Русская православна церква", зберігаючи при тому оригінальне написання у джерелах.

надужиттям релігією та спотворенням християнської православної традиції режимом Путіна та його ставлениками в ієрархії Московського патріархату" [Council of Europe, 2024a]. Пізніше того ж року Асамблея ПАРЄ підтвердила визначення Русской православної церкви як "інструменту російського впливу та пропаганди Кремлівського режиму" [Council of Europe, 2024b].

Російсько-українська війна знищила чимало зв'язків, що не одне століття пов'язували обидва народи. Церковний канал – Українська православна церква в юрисдикції Московського патріархату, УПЦ (МП)* – залишився не просто останньою ланкою, що уособлює колишнє співіснування двох народів в імперії та домінування Росії в Україні, а єдиним легальним провідником політики Російської Федерації з недопущення суверенізації України. Втрата України означатиме крах реваншистського імперського проєкту путінського режиму. Закономірно, що церковне питання набуло актуального політичного виміру і для Росії, і для України.

Порівняно нова категорія національно-громадянської ідентичності повільно, але неухильно набувала пріоритетного значення у системі цінностей громадян України з мірою становлення і зміцнення Української держави. Попри економічні, політичні, культурні залежності, що тривали, вектор змін виводив Україну поза межі російського впливу. Реакцією В. Путіна на фантомний імперський біль стала гіперфіксація на сфальсифікованій історії та етнополітичних міфах, що спиралася на ірраціональну віру малоосвіченої особи, вихідця з люмпенського криміналізованого середовища у штучність феномену українства *in principio*, підкріплену ресентиментом за особисту поразку під час двох українських Майданів поспіль. За допомоги інструментарію теорії пізнання етнополітологія пояснює таку аберацію свідомості феноменом "реальності етнічних міфів" з ефектом метакогнітивного викривлення Данніга–Крюгера. Аргументи В. Путіна на користь розв'язання геноцидальної війни проти України ілюструють таке викривлення свідомості, при тому, що

* Подібність абревіатур потребує зазначення юрисдикційної належності церков: ПЦУ (Вселенський патріархат), УПЦ (Московський патріархат); для церкви з неврегульованим статусом – ПЦУ (Київський патріархат).

аргументи впродовж років агресії зазнавали *ad hoc* змін, але мета зі знищеня української України залишалася константою.

Умови припинення агресії, які було висунено Росією на перших після повномасштабного вторгнення переговорах навесні 2022 р. у Стамбулі, передбачали ліквідацію новопосталих маркерів української громадянської ідентичності. Російська сторона висувала вимоги з надання російській мові державного статусу поряд із українською та заборони на увічнення пам'яті борців за незалежність України у топонімах та інших назвах. Російська Федерація вимагала внесення змін до законодавчих актів, у яких вбачала "нацифікацію та героїзацію нацизму", починаючи з найпершого, ухваленого напередодні проголошення Україною незалежності, "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років" (квітень, 1991 р.). Далі у російському списку містилися закони "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" (2015 р.), "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" (2015р.), "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті" (2015 р.) [Trobanovski et al., 2024].

У фокусі агресора були закони стосовно декомунізації / дерадянізації та дерусифікації України, реабілітації жертв радянських репресій. Реабілітація та глорифікація деяких персоналій з української історії могли бути некритичними та популістськими, але об'єктивно неуникними у процесі розірвання українського суспільства і держави з тоталітарним / авторитарним радянським минулим, імперськими маркерами ідентичності. У країні поступував притаманний будь-якому націєтворенню процес конструювання "від зворотного" опозиторної колективної ідентичності, у тому числі селекції героїв для створюваної національної міфології та національного пантеону з притаманними такому процесу "сильними" та "слабкими" складниками, коли лише час і безпечна відстань дозволять відокремити кукіль від пшениці. Процес, який раніше від України здолала – і подолала його мінуси – абсолютна більшість європейських народів у процесі формування націй та національних держав.

Цілеспрямований та масштабний характер політики Російської Федерації з нищення української ідентичності на окупованих від 2014 р. територіях було кваліфіковано "історичним імперіалістичним та неоколоніальним ревізіонізмом" в ухваленій ПАРЄ резолюції "Протидія стиранню культурної ідентичності під час війни та миру" від 26 червня 2024 р. (за авторства депутатки Верховної Ради України Є. Кравчук). Водночас на усій підконтрольній Україні території матеріальні пам'ятки національної історії та культури Росія руйнувала шляхом обстрілів та бомбардувань. ПАРЄ "рішуче засудила зумисне нищення культурної спадщини, яке відбувається в Україні" й внаслідок якого було знищено або ушкоджено 1 062 пам'ятки культури [Council of Europe, 2024c]. Масове руйнування об'єктів історії та культури, пограбування музеїв і вивіз до Росії культурних цінностей, публічні спалювання українських книг та шкільних підручників тощо стали складниками війни Російської Федерації за деконтекстуалізацію, зміну наративів українського символічного простору.

Рафаел Лемкін – двічі номінований на Нобелівську премію миру автор і розробник поняття "геноцид", використаного у Конвенції ООН "Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього" (1948 р.) – називав актом геноциду українського народу ліквідацію радянським режимом Української православної автокефальної та Української (греко-)католицької церков – "душі нації", поряд із нищенням української інтелігенції, Голодомором українського селянства та етнічною зміною складу населення [Лемкін, 2009]. Написану у 1953 р. статтю Р. Лемкіна "Радянський геноцид в Україні" у 2015 р. було внесено до "Федерального списку екстремістських публікацій", що укладається Міністерством юстиції РФ на підставі судових рішень.

Досвід російсько-української війни довів відсутність межі злочинам Росії в Україні задля досягнення сформульованої режимом В. Путіна мети – знищення української України як явища. Для диктаторських режимів символічний вимір боротьби має не менше значення, а подеколи й більше, ніж воєнні здобутки, що обумовлює *актуальність* праці.

Об'єктом дослідження виступають пов'язані з релігійно-церковним виміром української історії та культури унікальні пам'ятки національного та місцевого значення, кожна з яких становить підставовий маркер національної ідентичності, визначає специфіку та змістовне наповнення символічного простору нації та держави (Києво-Печерська та Почаївська лаври, Десятинна церква). Увагу приділено новітнім сконструйованим маркерам ідентичності, спрямованим на утримання України в орбіті "русского міра" (Святогірська лавра), так само як інтегруванню культури етнічних меншин у загальнонаціональну українську (усипальниця Буковинських митрополитів у Чернівцях).

Знакові матеріальні релігійні пам'ятки історії та культури творять символічну основу апологетизації та сакралізації процесів націє- і державотворення, формування та усталення архетипів колективної ідентичності. Їхнє значення виходить за межі суто історичної, мистецької чи релігійно-церковної ваги, оскільки такий символізм – це вже про "найвищі цінності": конструювання ідеалізованої візії майбутнього народу, що трансформується у націю, та абсолютизацію значення власної національної держави. Саме символічно-сакральний аспект інтерпретації націоналізмом пам'яток історії та культури зумовлює надзвичайну гостроту боротьби за націоналізацію символічного простору, оскільки він надає такій боротьбі екзистенційного, епічного, героїчного виміру "священної війни" Світла з Темрявою / Добра зі Злом / Нас із Ними.

Предмет дослідження перебуває у мультидисциплінарній площині: етнополітичній, соціологічній, релігієзнавчій, культурологічній, пам'яткоохоронній, юридично-правовій, а також заторкає питання внутрішньої і зовнішньої національної безпеки перед загрозами з боку проросійських сил в Україні та реваншистської політики Російської Федерації. Виконання *дослідницьких завдань* передбачає комплексний підхід і знайдення спільного знаменника різнорідним компонентам, що разом формують *предметне поле* наукового аналізу:

– культурних сенсів соціально-політичних процесів та символічних решіток сприйняття дійсності як колективної відповіді на російсько-українську війну, символічного інтеракціонізму суспільної мобілізації з націоналізації релігійно-церковного складника історико-культурного простору України;

– особливостей політики держави з формування, збереження та охорони символічного релігійно-церковного простору та її виконання;

– викликів суспільно-політичній стабільності та національній безпеці, що їх продукує символічний складник у взаємопоборюванні проукраїнських та проросійських сил на церковно-релігійному ґрунті, використовуваних ними технологій, форм і методів діяльності;

– іманентної релігійно-церковному комплексу та релігійному світосприйняттю специфіки, що зумовлює обмеження / труднощі для політичної демократії у досягненні заявлених цілей;

– пам'яткоохоронної діяльності зі збереження пам'яток національної історії та культури, дерусифікації / націоналізації дискурсивних практик, а також упорядкування механізмів надання релігійним організаціям у користування пам'яток та здійснення контролю за додержанням вимог пам'яткоохоронного законодавства.

Важливо зазначити, що жорстка ієрархічна (згори донизу) управлінська структура церкви в православній традиції визначає її замкнений корпоративний характер, а принципова відсутність механізму стримування і противаг позначається на стилі управління та характері комунікації по вертикалі. Усередині управлінської структури (професійне духовенство) точиться суперництво / протистояння фракцій з відмінними інтересами та цілями, переважно непомітне іззовні. Середовище потенційно містить ризики гіперболізації "ролі особи в історії", коли незалежно від особистих якостей належні до верхівки корпорації особи набувають надзвичайної влади, яка у масовій свідомості нормалізується і неформальний вплив якої може виходити за межі церковного середовища. У дотичних до предмета дослідження випадках логіка викладу зумовлювала необхідність детальніших характеристик окремих (біля)церковних персоналій як церковно-політичних підприємців чи акторів суспільно-політичних процесів.

Під націоналізацією символічного простору розуміємо його громадянський вимір, коли незалежно від етнічного походження чи ставлення до релігії українці ідентифікують себе з суверенною, демократичною та правовою Українською державою та формулюють запит на завершення процесу дерусифікації та дерадянізації

суспільно-політичного та історико-культурного, зокрема, церковно-релігійного, простору.

Церковно-релігійний простір не редукується до суто релігійного чи конфесійно-інституційного виміру. Історично релігійна спадщина трансформувалася в один зі складників загальнонаціональної культури як її історичне осердя, первень, з якого та постала й упродовж віків зростала як "цікава минувшина" для секуляризованої частини соціуму. Закономірно, що в історичній перспективі вплив релігійно-церковного комплесу звужувався, дедалі більше втрачав монополію на нерелігійні складники та функції – наукові знання, літературу і мистецтво, політику тощо – й натомість підпадав "націоналізації" й "освячував" нові соціокультурні та політичні реалії.

Символічний простір підставово потребує закріплення через ритуал, й оскільки релігія є невіддільною від ритуальних практик, вона добре надається для конструювання і закріплення різноманітних квазірелігійних уявлень. Історія релігійної та суспільно-політичної думки рясніє прикладами, коли під виглядом релігійних / віровчительних постулатів у свідомості цільової групи закарбовувалися нормативні культурні, ідеологічні, політичні, соціальні тощо уявлення. Сучасні концепти російського мілітаристського z-богослов'я вписуються у знану в історії парадигму політичних релігій [Говорун, 2019; Hovorun, 2023, p. 17–40], коли політично вмотивоване квазірелігійне заступає оригінал. Низка християнських богословів кваліфікує ідеологему "русского міра" як єресь. Слідом за визначеням Верховною Радою України (2 травня 2023 р.) ідеології режиму В. Путіна як *рашизму* чимало соціальних філософів та істориків прийняли цей термін на означення новітньої російської модифікації збірного поняття *фашизм*. У січні 2025 р. Європейський парламент характеризував *рашизм* як "націоналістичну імперіалістичну ідеологію, політику та практику нинішнього правлячого режиму Росії" (п. 12), що "використовує РПЦ (Московський патріархат) як інструмент впливу та контролю над православним населенням України, Грузії, Молдови, Сербії та інших країн" (п. 13) [European Parliament, 2025].

Унікальні пам'ятки української історії та культури – Києво-Печерська та Почаївська лаври, *fatamorgana* Десятинної церкви на

руїнах давньоруського фундаменту тощо, будучи глибоко інтегрованими у російську імперську національну міфологію, не могли не стати "гарячими точками" боротьби за націоналізацію історико-культурного символічного простору України. З українського боку йшлося не стільки про вульгарну дерусифікацію цього простору, скільки про політику з деконструкції та усунення з історичної пам'яті імперських наративів, що століттями домінували в підросійському культурному, інтелектуальному, суспільно-політичному просторі України.

Дослідники націоналізмів однозгідні, коли стверджують, що боротьба взаємовиключних інтерпретацій ідентичності є тим запеклішою та безкомпроміснішою, чим ближче знаходяться одна до одної ідентичність, що профілюється (у нашому випадку українська), та ідентичність, від якої вона відмежовується (російська). Формування нових маркерів ідентичності є закономірним безперервним процесом у розвитку будь-якого народу / нації та окремо взятої особи, яка впродовж життя може неодноразово змінювати самовизначення. Війну ідентичностей кратно посилила розв'язана Росією війна на знищення українства.

Упродовж десятиліть навколо релігійних пам'яток-символів у країні вирували суспільні пристрасті, політичні протистояння, фізичні сутички між проросійськими та проукраїнськими силами. Чи не найпершим резонансним конфліктом стало короткочасне силове захоплення у 1992 р. бойовиками УНА-УНСО Києво-Печерської лаври, що мало на меті недопущення створення там осідку обраного на Харківському соборі глави УПЦ (МП) митрополита Володимира (Сабодана) на місце усуненого Москвою митрополита Філарета (Денисенка). Відтоді невеличкі групи за викликом молодиків спортивної статури, що зазвичай приховували обличчя, надовго стали атрибутом "захисту" чи то "канонічного православ'я", чи то "національної церкви", провокуючи бійки та силове протистояння, збурюючи суспільний спокій, створюючи негативну медіа-картинку назовні.

Синергія суспільного запиту та політичної волі правлячого класу на націоналізацію символічного релігійно-церковного простору почала приносити перші результати разом із початком повномасштабної агресії Росії проти України у лютому 2022 р. На

порядку денному воєнного часу постало питання політичної лояльності та патріотизму релігійних організацій до Української держави і українського народу. До символічного сакрального простору охопленою війною країни увійшли воєнний, національний та етнополітичний складники разом із візією політичного майбутнього – демократичної суверенної Української держави, орієнтованої на загальноєвропейські цінності.

За кілька років до повномасштабного вторгнення депутат Верховної Ради України Дмитро Тимчук – член Комітету з питань національної безпеки і оборони, засновник та координатор неурядової організації "Інформаційний спротив", яка у березні 2014 р. об'єднала офіцерів запасу для інформаційної боротьби з агресором, – на особистій *Facebook*-сторінці попереджав про підготовку Російською Федерацією спецоперації проти України з використанням релігійного чинника. Згідно з його інформацією на засіданні Ради безпеки РФ 18 травня 2018 р. під час обговорення питання про надання Вселенським патріархом автокефалії Православній церкви в Україні "міністр оборони РФ Сергій Шойгу та начальник Генштабу ЗС Росії В. Герасимов зазначили, що Збройні сили РФ уже відпрацьовують плани безпосереднього введення на територію України мобільних бойових груп (під прикриттям) із метою захисту Києво-Печерської та Святогірської лавр". Тобто спецпризначенців ГРУ під прикриттям планували розмістити у найважливіших монастирях УПЦ (МП). "За будь-якого розвитку подій" ставилося завдання організувати захист вищих ієрархів УПЦ (МП). Військове керівництво Росії доповідало, що в рамках реалізації цих планів проводиться підготовка груп спецназу на базі Новоафонского монастиря в Абхазії. "Так, у Головному управлінні Генерального штабу ЗС РФ уже майже розроблена операція з дестабілізації ситуації в Україні з використанням релігійного чинника" [Тимчук, 2018; *Спецназ у храмі…,* 2018].

Загроза використання у війні церковно-релігійного чинника стала реальністю, і боротьба за націоналізацію символічного простору України перетворилася на одну з ліній бойового зіткнення російсько-української війни. Соціогуманітарний, історико-культурний чи навіть політичний вимір боротьби за символи заступив безпековий, пов'язаний з екзистенційним викликом українській Україні.

РОЗДІЛ 1
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА: КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

З початком повномасштабної війни Києво-Печерська лавра, де на території Національного заповідника поряд із музейним комплексом функціонували структури УПЦ (МП), стала епіцентром боротьби громадських активістів за націоналізацію / дерусифікацію історико-культурного релігійного простору з вимогою усунення УПЦ (МП) з національної святині. Протистояння проукраїнських і проросійських сил у змаганні за лавру раз у раз спалахували з різною інтенсивністю від часів проголошення незалежності України. Спочатку за усунення "московської церкви" з лаври виступали маргінальні націонал-радикальні сили за підтримки не надто ефективних націонал-демократичних. Розв'язана Росією війна об'єднала більшість українського політикуму у вимозі усунення протагоністів "русского міра" з лаври. Великою мірою тому посприяла політика держави з виведення православ'я з-під порядкування Москві шляхом отримання Православною церквою України від Вселенського патріархату автокефального статусу (2018 р.), підкріплена забороною діяльності проросійських політичних партій в Україні після початку повномасштабного вторгнення.

Проте вирішальну роль у подіях, що спалахнули довкола лаври на початку осені 2022 р. й сколихнули усю країну, відіграв потужний суспільний запит на цілковите усунення з лаври структур, пов'язаних з Московським патріархатом. Участь у акціях протесту об'єднала українців незалежно від їх ставлення до релігії чи належності до певного віросповідання. Вперше під мурами лаври акції протесту об'єднали відмінні за віком, етнічним походженням, соціальним статусом, культурою, мовою (включно з російськомовними громадянами) українців, що за інших обставин навряд чи мали б можливість перетнутися у просторі та часі.

Механізм масових протестів спрацював унаслідок кумулятивного ефекту підсилених війною суспільно-політичних – не релігійних – чинників, хоча серед інших лунала також вимога заборони діяльності УПЦ (МП) в Україні. Тригером протестів стали:

– антиукраїнська посутньо громадянська, політична, культурницька позиція частини керівництва та духовенства УПЦ (МП) від початку війни у 2014 р., що протиставила церкву та її членів суспільству та державі;

– ретрансляція згори донизу наративів "русского міра" у церковному середовищі, у тому числі заперечення російської агресії, свідоме уникнення будь-якої згадки про Росію як країну-агресорку, інтерпретації війни у діапазоні від "братовбивчої" до "громадянської";

– колабораціонізм частини ієрархів та духовенства з окупаційною владою за відсутності реагування з боку вищої церковної влади;

– участь в антиукраїнській пропаганді на міжнародному рівні під приводом "релігійного переслідування";

– використання проросійських біляцерковних інтернет-видань в Україні для пропаганди російських церковно-політичних наративів та звинувачувань держави у переслідуваннях УПЦ (МП);

– присутність у церковному середовищі на усіх рівнях безпосередніх і опосередкованих російських агентів за відсутності реагування з боку вищої церковної влади;

– інструментальне використання Росією церковного каналу УПЦ (МП) у війні проти України, край якому не було покладено;

– імітація виконання вимоги держави стосовно розірвання зв'язку з релігійним центром у країні-агресорці шляхом механічного усунення згадки про юрисдикційне підпорядкування УПЦ (МП) РПЦ у статуті без наступних необхідних дій у церковній площині (єдино чинних), що посутньо зберегло українську структуру у складі Московського патріархату.

У публічній площині фахівці привертали увагу до загроз національній безпеці, що їх спричиняло використання середовища УПЦ (МП) для діяльності російських агентів під прикриттям. Ексочільник Служби зовнішньої розвідки України, а згодом ГУР Валерій Кондратюк зазначав, що українські спецслужби знають чимало священнослужителів Києво-Печерської лаври за їхніми оперативними псевдонімами (спецслужб РФ) – "це загроза національній безпеці держави" [*Знав усіх попів лаври…*, 2023]. Генерал не наводив фактів, але логіка подій воєнного часу у середовищі УПЦ (МП), зокрема на вищих рівнях ухвалення рішень, свідчила про актуальність заяви одного з найдосвідченіших фахівців з питань захисту національної безпеки.

Пік масових протестів біля мурів Нижньої лаври припав на осінь 2022 р. – весну 2023 р. В інформаційному просторі країни хроніка протистоянь посіла місце поряд з оперативними зведеннями з театру воєнних дій. У масовій свідомості усталився категоричний імператив на цілковите усунення з території лаври структур УПЦ (МП). Наприкінці 2023 р. 55,5% українців висловлювали "повну підтримку" і ще 15,7% "скоріше підтримували" необхідність "розірвання договору оренди" між орендодавцем Національним заповідником Києво-Печерська лавра та орендарем Свято-Успенським монастирем УПЦ (МП) (разом 71,2%). Опції вибору "зовсім не підтримую" та "скоріше не підтримую" набрали, відповідно, 3,8% та 7,3% (разом 11,1%), майже стільки, скільки опція "мене це не цікавить" (10,5%). Навіть у регіонах історичної присутності та домінування УПЦ (МП), неокупованих Російською Федерацією, більшість населення висловилася на підтримку дій держави: у Центрі тих, хто "повністю" або "скоріше підтримував" державну політику, було, відповідно, 55,8 % та 17,6%, на Півдні – 26,1% та 19,7%, на Сході – 46,7% та 15% [Центр Разумкова, 2023, с. 112]*.

На хвилі піднесення суспільного збурення чутливий до рейтингів президент України поспішив очолити протест. У 2020 р. він відхилив обидві петиції, подані прибічниками та противниками усунення УПЦ (МП) з лаври, на підставі того, що питання належить до компетенції Кабінету Міністрів. Нова дійсність змусила державу внести корективи до політики стосовно УПЦ (МП) й восени 2022 р. президентом було задекларовано намір усунути з лаври осередок

* Опитування проводилося методом *face-to-face* з 9 по 15 листопада 2023 р. у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській обл. – лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення). Опитано 2 022 респонденти віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

"русского міра". Вперше від часу відновлення наприкінці 1980-х рр. діяльності монастиря на території Києво-Печерської лаври загроза її втрати УПЦ (МП) набула реальних обрисів.

Українська православна церква (МП), зі свого боку скликала, 23 листопада 2022 р. Синод, який імпліцитно опротестував намір влади усунути з лаври пов'язану з церквою країни-агресорки структуру, а експліцитно вкотре заявив про утиски з боку влади. У преамбулі Заяви містився осуд війни, що на той час украй рідко лунав на найвищому церковному рівні: "З першого дня вторгнення російських військ Українська Православна Церква засудила цю війну та послідовно виступає за збереження суверенітету, незалежності і територіальної цілісності України".

Натомість основна частина Заяви містила перелік "безпідставних утисків" УПЦ (МП). Синод відкидав "звинувачення у колабораційній діяльності" – "штучні звинувачення є недоведеними та безпідставними" – "деяких священнослужителів", що опинилися на окупованій території, та твердив, що "багато з них є справжніми героями Українського народу", які у складних обставинах "не залишили свою паству". Висловлювалося занепокоєння "незаконною практикою перереєстрації парафій та силового захоплення храмів", що "відбувається не тільки зі згоди, а й навіть за ініціативи представників місцевої влади"; містилися нарікання стосовно того, що "деякі державні службовці дозволяють собі робити провокативні заяви, відверто спрямовані проти нашої Церкви". Синод висловив "занепокоєння" проведенням Службою безпеки України (СБУ) та правоохоронними органами контррозвідувальних заходів у підрозділах УПЦ (МП) і констатував, що "слідство має бути неупередженим і не супроводжуватись бездоказовими звинуваченнями", аби "не розпалювати внутрішню війну". До утисків з боку держави членами Синоду було, зокрема, віднесено заборону духовенству УПЦ (МП) працювати військовими капеланами у Силах оборони України (*sic*! Заборона матиме силу доти, доки УПЦ (МП) зберігатиме підпорядкування РПЦ як релігійному центру в країні-агресорці – *Н. К.*) [*Заява Священного Синоду…*, 2022].

Заяву керівництва УПЦ (МП) від 23 листопада 2022 р. витримано згідно з обраною від початку російсько-української війни

тактики "захисту": 1) звинувачення держави у дискримінації та переслідуванні УПЦ (МП); 2) заперечення власної антиукраїнської діяльності; 3) ігнорування причинно-наслідкового зв'язку між політикою керівництва церкви від початку війни у 2014 р. та наступним відторгненням УПЦ (МП) суспільством, реагуванням (запізнілим у часі) державних підрозділів, відповідальних за захист національної безпеки та конституційного ладу.

***

У новітній історії України взаємовідносини між Національним Києво-Печерським заповідником та Свято-Успенським чоловічим монастирем, розташованим на території Нижньої лаври Заповідника, беруть початок у 1988 р., коли постановою Ради Міністрів УРСР тодішньому Українському екзархату Русской православної церкви було передано у користування кілька будівель на Дальніх печерах для відродження осередку монашого життя. "Перед передачею ще в 1987–1988 роках держава виділила кошти та здійснила великий обсяг робіт. Усю лавру було умовно поділено на окремі частини, кожну з яких було закріплено за окремим районом Києва", який фінансував проведення відновлюваних робіт [Гарасим, 2023].

Повернення монахів до Києво-Печерської лаври унаочнило проголошену на хвилі горбачовської "перебудови" демократизацію політики КПРС стосовно релігії та церкви. Для православ'я в Україні воно стало кульмінацією безпрецедентних в історії СРСР державних святкувань Тисячоліття хрещення (України-)Русі. Крім відновлення історичної справедливості й повернення лаврі іманентних функцій осередка монашого життя, центру релігійної освіти й культури, цей акт був сповнений символізму: попри десятиліття репресій церква залишилася непереможеною, релігійне життя повернулося до осердя християнської традиції народів Східної Європи, туди, звідки, за словами літописців поч. XII ст., "откуда есть пошла земля руська" ("Повість врем'яних літ").

Уже в незалежній Україні монастир зростав, облаштовував храми, будівлі, територію. Тут же розгорталися господарська та

комерційна діяльність монастиря (що притаманно функціонуванню монастирів як таких, що мають перебувати на самозабезпеченні, однак масштаби і характер такої діяльності на території національної пам'ятки зі списку ЮНЕСКО підпадають під жорсткі обмеження). Паралельно з монастирськими на орендованій у Заповідника території поставали інші структури УПЦ (МП), зокрема, управління митрополії з резиденцією глави церкви, комплекс будівель семінарії та богословської академії з гуртожитками для насельників монастиря, викладачів і студентів. Територія Нижньої лаври дедалі щільніше забудовувалася, кількість осіб, що там замешкували на постійно, зростала.

Держава не втручалась у діяльність УПЦ (МП) на території Нижньої лаври. Церква на власний розсуд облаштовувала буття, хоча навіть неозброєним оком було помітно, що скупченість постійних мешканців, кількість церковних структур, комерційних та виробничих підприємств, капітальних новобудов, що поставали у заповідній історико-культурній зоні, сягнули критичної межі. Приватний церковний підрозділ охорони – "казаки" – раз у раз продукував конфлікти з екскурсантами, світськими відвідувачами, журналістами, права яких агресивно порушувалися.

Час від часу монастир отримував від Заповідника додаткові будівлі або ж монахи з групою підтримки з-поміж світських осіб вдавалися до самозахоплень. Одними з перших силовим способом з території лаври були витіснені допоміжні служби розташованої поруч взуттєвої фабрики та районного відділку міліції (які розміщувалися там з радянських часів і мали бути раніше чи пізніше усунені з лаври правовим шляхом). Один з тодішніх директорів Заповідника згадував, що "деякі корпуси штурмом захоплювали вночі, доводилося викликати міліцію та складати акти. Був випадок, коли електрика закрили в щитовій і шукали його пів дня. Наступного дня він звільнився з роботи. Щороку напередодні дня народження намісника (...) братія захоплювала черговий корпус – так робила йому подарунок. Загалом було захоплено понад 10 корпусів" [Гарасим, 2023]. Дієвої реакції з боку правоохоронних органів на протиправні дії монастиря не було.

У 1994 р. постановою Кабінету Міністрів монастир додатково отримав у користування комплекс будівель на території Дальніх печер. Київрада рішенням від 29 квітня 2004 р. передала монастирю 18 будівель і приміщень і таким способом було формалізовано правовідносини щодо об'єктів, якими на той час де-факто користувалася УПЦ (МП), зокрема отриманих шляхом самозахоплення.

Після проголошення державної незалежності довкола Києво-Печерської лаври гуртувалися проросійські політичні сили в Україні – комуністи (лідер П. Симоненко), заборонені 2015 р., соціалісти (О. Мороз), заборонені 2022 р., прогресивні соціалісти (Н. Вітренко), заборонені 2022 р., регіонали (В. Янукович), заборонені 2023 р., представники "Батьківщини" (Ю. Тимошенко) та ін.

На державному рівні інтереси УПЦ (МП) найактивніше реалізовувалися під час перебування на вищих щаблях влади тандему ставлеників Росії Януковича–Азарова (позбавлений звання президента і визнаний винним у державній зраді та пособництві у веденні агресивної війни В. Янукович: прем'єр-міністр у 2002–2005 рр. та 2006–2007 рр., президент з 25 лютого 2010 р. до 22 лютого 2024 р.; М. Азаров: прем'єр-міністр з березня 2010 р. до січня 2014 р., під санкціями Євросоюзу та у розшуку СБУ з 2014 р.). Обидва політики з 2014 р. переховуються на території Російської Федерації.

Церковно-релігійна політика проросійських сил під парасолькою Партії регіонів мала на меті зміцнення позицій і статусу УПЦ в юрисдикції Московського патріархату як одного з агентів політики Російської Федерації з утримання України у сфері її "геополітичних" неоімперських інтересів. На законодавчому рівні депутати-регіонали лобіювали надання УПЦ (МП) ексклюзивного статусу "традиційної" церкви, з якого мало б випливати її "право" на преференції з боку держави, зокрема, набуття у користування / власність знакових сакральних пам'яток історії та культури України.

Хоча у столиці діяльність проросійських сил була зосереджена переважно на забезпеченні передачі у власність УПЦ (МП) усього комплексу Києво-Печерської лаври, але й у цілому місті пришвидшився процес передачі церкві ділянок під забудову (як для храмів, так і приватних садиб в елітному районі міста). Роздача столичної землі набула безпрецедентних масштабів за головування у

Київській міськраді та адміністрації Л. Черновецького (2006–2012 рр.) та ставленика регіоналів О. Попова (2010–2014 рр.). Лобістом інтересів УПЦ (МП) виступив глава фракції Партії регіонів та член земельної комісії Київради О. Омельяненко (пізніше оголошений у розшук за масштабні земельні оборудки) [Давиденко, 2023].

На початку повномасштабної війни Росії проти України журналісти-розслідувачі з'ясували, що з 150 на загал київських храмів майже 40 були збудовані УПЦ (МП) нелегально [Реплянчук, 2020; *Мапа м. Києва*, б.д.]. Очевидно, вплив проросійських сил на столичну міськраду тривав або ж зберігав інерцію (за бездіяльності ради) і після заборони проросійських партій в Україні, оскільки лише у 2024 р. КМДА спромоглася обстежити лише три із виявлених журналістами незаконних будівель, які увесь цей час функціонували, й направити акти обстеження до районних окружних прокуратур та відповідного департа-менту КМДА "для вжиття заходів реагування в межах наданих повноважень, зокрема щодо демонтажу незаконно розміщених релігійних споруд" [Корнійчук, 2024]. Міністерство оборони України на третьому році повномасштабної війни також виявило на території однієї з військових частин у Києві незаконну реєстрацію храму УПЦ (МП), що могло "призвести до витоку інформації щодо переміщення військових підрозділів і техніки та створювало можливість доступу до території військової частини сторонніх цивільних осіб" [Міністерство оборони України, 2024].

Фронтменом законодавчих ініціатив в інтересах УПЦ (МП) у Верховній Раді України став депутат III–IX скликань від одних чи других проросійських партій, за президентства В. Януковича член Партії регіонів Андрій Деркач. Політик працював на спецслужби Російської Федерації. Нагляд за УПЦ (МП) та максимально можливе забезпечення її інтересів були одним із його завдань в Україні. З цією метою у 2010 р. випускника (1993 р.) та успішного аспіранта Академії ФСБ РФ, сина генерала Служби безпеки України (Л. Деркач очолював СБУ у 1998–2001 рр. за президентства Л. Кучми) було введено до складу консультативного органу Московського патріархату – Міжсоборної присутності РПЦ, завданням якої визначено сприяння вищому керівництву церкви в опрацюванні найважливіших питань внутрішньої та зовнішньої політики.

Діяльність А. Деркача на "церковному фронті" в Україні була суголосною з узвичаєною практикою контролю радянськими / російськими спецслужбами за релігійним життям; використання РПЦ у політичних інтересах влади; інфільтрації церковного середовища агентами спецслужб і вербування там нових; створення агентурної мережі під прикриттям чи то духовного сану, чи то "православної журналістики", чи то "православних юристів" тощо, розробка і використання "корисних ідіотів" у країнах західної демократії. Високий рівень насиченості середовища УПЦ (МП) російськими агентами спричиняв конкурентну внутрішньовидову боротьбу згори донизу: підтримка російського агента А. Деркача дозволила митрополиту Онуфрію випередити на виборах глави УПЦ (МП) у 2014 р. кандидатуру іншого російського агента впливу В. Новинського – митрополита Антонія (Паканича).

На посаді доцента Київської духовної академії та семінарії УПЦ (МП) А. Деркач у 2011 р. почав викладав курс державно-церковних відносин за підручником власного авторства. Інформацію про труди і дні професійного російського розвідника у провідному навчальному закладі УПЦ (МП) було цілковито видалено із сайту закладу невдовзі після повномасштабного російського вторгнення та його втечі до РФ.

А. Деркач був одним із п’яти депутатів ВР України, які апелювали до Вселенського патріарха з проханням "відтермінувати" надання Православній церкві в Україні автокефалії після того, як Президент України за пітримки Верховної Ради звернувся навесні 2018 р. з таким проханням до Константинополя. Ім’я А. Деркача було серед тих сорока семи депутатів, які наприкінці 2018 р. звернулися до Конституційного Суду з позовом про визнання протизаконною постанову Верховної Ради на підтримку звернення президента П. Порошенка до Вселенського патріарха [Щодо відповідності Конституції України..., 2018]. На найвищому рівні російські проксі намагалися зірвати процес завершення унезалежнення Православної церкви в Україні від Москви. Зауважимо принагідно, що тодішні дії на найвищому законодавчому рівні проросійських сил з торпедування унормування статусу ПЦУ са́ме згідно з традицією церковного права нівелюють сьогоднішні аргументи УПЦ

(МП) стосовно того, що саме лише механічне усунення зі Статуту згадок про канонічний зв'язок із РПЦ без завершення необхідних церковних процедур є начебто достатньою підставою для її тверджень про "незалежність" від Русской церкви.

Стратегічні плани російського агента підкріплювалися тактичними діями. На посаді президента А. Деркач здійснював нагляд за міжнародним фестивалем православного кіно "Покров" (2003–2018 рр.). Організатором щорічного заходу виступав знаний проросійськими настроями Іонинський монастир УПЦ (МП) у Києві, настоятель якого Іона (Черепанов) був серед тих кількох ієрархів, що кинули виклик суспільству, коли у травні 2015 р. на урочистому засіданні Верховної Ради демонстративно відмовилися підвестися під час вшанування пам'яті загиблих захисників України. Головою журі фестивалю був Є. Бенкендорф, який керував проросійськими телеканалами ("Інтер", кінцевим власником якого був інший російський агент Д. Фірташ; "112", пов'язаний з російським агентом В. Медведчуком) й був автором повнометражного панегірика на честь 60-річчя російського агента – екпрезидента В. Януковича.

А. Деркач забезпечував кар'єрне зростання іншого зрадника України, також випускника Академії ФСБ РФ (1994 р.), колишнього керівника СБУ в АР Крим, одного з топагентів російських спецслужб Олега Кулініча [Служба безпеки України, 2023b; Tucker, 2025]. Спільні неформальні фото обох агентів із очільниками УПЦ (МП), включно з главою – митрополитом Онуфрієм (Березовським), було вилучено під час обшуку у помешканні Кулініча [Ніколаєнко, 2023]. На думку співробітників СБУ, саме А. Деркач міг познайомити О. Кулініча з тодішнім головою СБУ І. Бакановим – другом дитинства В. Зеленського, усуненого у липні 2022 р. з посади за "невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, що призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настанню таких наслідків" (ст. 47 дисциплінарного статуту ЗСУ) [Про усунення І. Баканова…, 2022]. У 2019 р. І. Баканов призначив О. Кулініча на відповідальну посаду в СБУ. Однією з тем, що їх об'єднувала, була релігія: обидва демонстративно підкреслювали своє членство в УПЦ (МП) [Рощина, 2023], підтримували особисті контакти з вищим керівництвом церкви.

Проросійські сили на найвищих рівнях влади не припиняли діяти на церковному полі цілеспрямовано й злагоджено і після втечі В. Януковича, і під час реалізації П. Порошенком політики "армія, мова, віра", і після приходу до влади команди В. Зеленського.

Українською стороною А. Деркачу не було оголошено підозру щодо курирування УПЦ (МП) попри наявність великої кількості непрямих доказів. Назагал підозра йому була оголошена з великим запізненням, вже після запровадження санкцій Сполученими Штатами Америки, коли російський агент уже утік з України. Спочатку А. Деркач потрапив у вересні 2020 р. до санкційного списку США як "активний російський агент, який працює упродовж більш як десяти років і який підтримує тісні зв'язки з російськими спецслужбами" [U.S. Department of Treasury, 2020]. Чинному депутату Верховної Ради України було інкриміновано втручання у президентські вибори США 2016 р. у складі спецслужб Російської Федерації. 10 січня 2021 р. під санкції США потрапив медіаресурс Деркача ТОВ "Ера-медіа" за участь у російській кампанії з дезінформації під час президентських виборів [U.S. Department of Treasury, 2021].

У серпні 2021 р. проти А. Деркача (та ТОВ "Ера-медіа") було запроваджено санкції Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України. У листопаді 2023 р. ДБР повідомило йому про підозру у створенні та керівництві злочинною організацією (ч. 1 ст. 255 КК України) [Офіс Генерального прокурора України, 2023] і того ж року його було позбавлено громадянства. Згідно з інформацією СБУ А. Деркач входив до агентурної мережі Головного управління Генштабу (ГРУ) Російської Федерації, що допомагала готувати захоплення України [Служба безпеки України, 2022а]. У грудні 2023 р. НАБУ скерувало до суду справу про державну зраду та незаконне збагачення А. Деркача (інкриміновано отримання у 2019–2022 рр. щонайменше 567 тис. доларів США від російський правоохоронних та розвідувальних органів за діяльність, спрямовану на шкоду Україні) [Справа Деркача…, 2024]. У вересні 2024 р. ДБР завершило досудове розслідування й інкримінувало А. Деркачу держзраду у складі злочинної організації (ч. 1 ст. 255; ч. 1 ст. 111 КК України; до великої міри повторено висунені США звинувачення) [Офіс Генерального прокурора України, 2024]. Станом на

кінець 2024 р. журналістські розслідування доводили, що критично важливий для життєздатності країни державний енергосектор (сфера багатолітньої діяльності російського агента) все ще контролювали пов'язані з А. Деркачем особи [Ніколов, 2022; *"Міністерство Деркача"...,* 2024]. Самого ж агента за виконання завдань в Україні було винагороджено у вересні 2024 р. посадою сенатора від Астраханської області у Раді Федерації Росії (попри відсутність необхідного 5-річного терміну проживання на місці) та введено до складу її Комітету з оборони та безпеки.

Координатором політико-церковних ініціатив членів Партії регіонів у Верховній Раді виступив представник президента В. Януковича Юрій Мірошніченко. З метою передачі УПЦ (МП) найважливіших православних святинь України – Києво-Печерської та Почаївської лавр та так званої Десятинної церкви (Різдва Пресвятої Богородиці) в Києві – депутатами-регіоналами було подано низку законопроєктів:

1) № 9690 від 12 січня 2012 р. "Про внесення змін до деяких законів України (щодо передачі об'єктів культурної спадщини релігійним організаціям)" (А. Деркач, В. Горбаль, С. Гриневецький та ін.). Законопроєкт передбачав надання Кабінету Міністрів виключного права "передачі об'єктів культурної спадщини національного значення у безоплатне користування або у власність релігійним організаціям". Для ліквідації перешкод під час надання об'єктів культурної спадщини "у власність" УПЦ (МП) законопроєкт передбачав усунення з процесу ухвалення рішень профільних установ, що мали надавати фахові висновки та дозволи на таку передачу, насамперед Міністерства культури.

Попри використання форми множини – "релігійні організації" – з тексту законопроєкту випливало, що православні святині мають бути передані са́ме УПЦ (МП). Прикінцеве положення зобов'язувало Кабінет Міністрів України "у тримісячний строк вирішити відповідно до закону питання стосовно передачі об'єктів, розташованих у Кременецькому районі, Свято-Богоявленському жіночому монастирю Тернопільської єпархії і Почаївській Свято-Успенській лаврі Української православної церкви, а об'єктів, розташованих у місті Києві, – Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі

(чоловічому монастирю) Української православної церкви без права відчуження та зміни властивостей переданих об'єктів" [Про внесення змін…, 2012].

2) № 2993 від 14 травня 2013 р. щодо створення умов для повернення культових споруд релігійним громадам (А. Деркач, С. Гриневецький, Ю. Мірошніченко та ін.) [Про внесення змін…, 2013];

3) № 3007 від 22 липня 2013 р. "Про відродження унікального символу православ'я – церкви Богородиці (Десятинної) у місті Києві" (Ю. Мірошниченко). Термін "відродження" у заголовку законопроєкту означав зведення новобудови на місці, де колись стояла давньоруська Десятинна церква, й новобудова мала бути передана у користування / володіння УПЦ (МП) (з вебархіву ВР України текст законопроєкту зник і за цим номером фігурує інший документ).

На найвищому рівні дії законодавчої та виконавчої гілок влади регіоналів були взаємодоповнюваними. Розпорядженням від 11 липня 2013 р. уряд М. Азарова передав УПЦ (МП) 79 будівель на території Києво-Печерської лаври, зокрема лабіринти Ближніх і Дальніх печер, що стало найбільшою кількістю споруд, переданих державою монастирю. У користуванні УПЦ (МП) опинилося понад 50% території лаври. Назагал планувалося передати монастирям Києво-Печерської лаври 113, Почаївської – 6 об'єктів.

Києво-Печерська лавра як символ давньоруської культури і духовності (пор.: російський концепт "триєдиний народ") перебувала у центрі уваги російської політики стосовно України від часу першого обрання В. Путіна (2000 р.) президентом. Під час візитів в Україну В. Путін двічі відвідував лавру (2004 р. за президентства Л. Кучми, 2013 р. – В. Януковича), мав особисту зустріч з главою УПЦ (МП) митрополитом Володимиром (Сабоданом) (травень 2005 р.), брав участь у заходах зі святкування 1025-річчя Хрещення Русі (2013 р.), принагідно здійснивши апробацію неоімперських історичних наративів серед українського загалу.

Із приходом до влади патріарха Кіріла (Гундяєва) (1 лютого 2009 р.) політика Московського патріархату в Україні змінилася з помірковано-віддаленої за глави РПЦ Алєксія (Рідігера) II на проактивну, агресивну та зневажливу. Са́ме в Україну відбувся у

липні 2009 р. перший – зазвичай символічний – закордонний візит патріарха Кіріла. Промови і проповіді нового очільника РПЦ були насичені ідеями "русского міра" з наголосом на концепті "один / триєдиний народ" [*Святая Русь*…, 2009]. Уже під час першого візиту патріарх Московський не приховував невдоволення самостійною політикою УПЦ (МП) у внутрішньому управлінні, конструктивним характером її взаємодії із суспільством та Українською державою, публічно виявляв неповагу до глави УПЦ (МП). На зустрічі з українським духовенством у лаврі патріарх зазначив, що за посадою "зобов'язаний перебувати не тільки в Москві", тож не виключає можливості прийняття українського громадянства, "якщо українська влада готова мені надати українське громадянство (звісно, зі збереженням російського). Якщо ж Конституція України перешкоджає такій можливості, то я сказав (українським – *Н. К.*) депутатам: може для патріарха можна зробити виняток?" [*Кирил бажає*..., 2009, с. 2; *Украинское гражданство*..., 2009].

Реакція українського суспільства на заяву московського візитера була миттєвою та настільки гострою, що очільник дипломатичної служби УПЦ (МП) митрополит Митрофан (Юрчук) мусив негайно дезавуювати її: "Патріарх Кіріл казав це жартома. Навіть якщо це не виглядало як жарт, все одно це було як жарт" [*Кирил бажає*..., 2009, с. 2]. Безпорадність аргументації високопосадовця спричинила жорстку критику з боку суспільства як політики РПЦ в Україні, так і реакції УПЦ (МП) на поводження патріарха Московського в Україні.

Публічною зневагою до України та українства було неоголошене наперед з'явлення патріарха Кіріла 25 лютого 2010 р. в Успенському соборі Києво-Печерської лаври для благословення В. Януковича "на вхождєніє во власть". То був безпрецедентний в історії незалежної України антиукраїнський демарш ставленика Російської Федерації на посту Президента держави й не менш скандальна публічна зневага з боку Московського патріархату Української православної церкви (МП) та її глави.

Того ж року, за кілька днів до чергового візиту патріарха Московського в Україну 20 липня 2010 р. Київська міська рада з порушенням процедури перейменувала частину вулиці, щойно у 2007 р.

названу на честь Івана Мазепи й частина якої пролягала повз лаврський комплекс, на Лаврську (рішення від 8 липня 2010 р. №981/4419). Подання про перейменування було здійснене В. Журавським, членом фракції "Блок Черновецького", заступником міського голови, який твердив, що відповідне звернення надійшло від намісника лаври, депутата Київської міської ради від Партії регіонів Павла (Лебедя) [*Київрада перейменувала…*, 2010].

Символізм імені гетьмана І. Мазепи став уособленням колективного уявлення сутності національної ідентичності як такої, що формувалася у боротьбі проти Російської імперії за суверенну Україну, і який упродовж віків був упізнаваним маркером і дієвим інструментом патріотичної та воєнної мобілізації. Зареєстрована наприкінці грудня 2022 р. на сайті Київради петиція (№ 1169) стосовно повернення вулиці Лаврській імені гетьмана Івана Мазепи отримала підтримку містян, але станом на початок 2025 р. питання залишалося невирішеним і зберігало актуальність.

Не випадковою в операції з усунення імені гетьмана І. Мазепи з символічного простору Києво-Печерського лаври була особа В. Журавського, голови Християнсько-демократичної партії України, однієї з десятка квазіпартій, які у 1992–1993 рр. були створені в Україні "спецслужбами Росії для дроблення електорату Народного Руху України – провідної націонал-патріотичної сили України", а також висунення на виборах технічних кандидатів-спойлерів та скерування представників до виборчих комісій різних рівнів в інтересах проросійських сил і кандидатів [Иванченко, 2019].

Патріарх Кіріл запровадив практику регулярних візитів-інспекцій до знакових православних об’єктів у різних куточках України (з персональною охороною з-поміж прибулих з Росії "казаків", як це сталося в Донбасі, де останні напостійно з’явилися за кілька місяців до російського вторгнення у 2014 р.). Активізація діяльності глави РПЦ в Україні продовжувала політику Російської Федерації з утримання України в орбіті свого впливу. Змістовне наповнення концепту "русского міра" дедалі урізноманітнювалося, розширювалося, змінювалося згідно з конкретизацією режимом В. Путіна політичних цілей.

Отож, завершення процесу передачі УПЦ (МП) у безоплатне користування / власність комплексу Києво-Печерської лаври було

одним з пріоритетних напрямів діяльності тогочасних проросійських політичних сил в Україні. У 2007 р. намісник лаври митрополит Павло (Лебідь) звернувся до Верховної Ради з проханням передати УПЦ (МП) всю територію лаври, прибравши звідти Заповідник та музейну інфраструктуру. Попри те, що парламентську більшість контролювали коаліційні сили лобістів інтересів УПЦ (МП) Партія регіонів та "Блок Юлії Тимошенко", націонал-демократичним силам удалося унеможливити ухвалення Верховною Радою такого рішення.

Однак проросійські сили – впливові на той час – не полишали спроб вилучити Києво-Печерську лавру з державної власності на користь УПЦ (МП). Під час президентства В. Януковича такий законопроєкт подав депутат-регіонал В. Горбаль, не виключивши можливості створення у Києві "патріаршого подвор'я". На той час під егідою УПЦ (МП) в Києві вже з'явилися церковні представництва-подвор'я (Єрусалимське, Афонське), тож під сурдинку можна було б відкрити найактуальніше – "подвор'є патріарха Московського". Одночасно з ініціативою В. Горбаля Міністерством культури було організовано кілька звернень підвідомчих установ до вищих органів влади стосовно цілковитого усунення з Києво-Печерської лаври музейних закладів та Заповідника. "Колишній міністр освіти Табачник* переписував ці звернення на інші міністерства, шукали можливі варіанти реалізувати цей план і прямо про це казали. (...) тут мала бути закордонна резиденція Кирила" [*Лавру хотіли перетворити…*, 2023]. На тлі критичного погіршення стану здоров'я глави УПЦ (МП) митрополита Володимира ширилися чутки стосовно можливого призначення на його місце гостя з Росії – митрополита Іларіона (Алфєєва), на той час другої особи в РПЦ і кандидата на наступника патріарха Кіріла.

---

* У лютому 2023 р. Указом президента України Д. Табачника, який переховується у Російській Федерації, позбавлено українського громадянства на підставі наявності у нього російського. У січні 2025 р. Державне бюро розслідувань направило до суду обвинувальний акт з інкримінуванням Д. Табачнику державної зради, публічних закликів до ведення агресивної війни, виправдовування війни та заперечення збройної агресії РФ проти України (ч. 1 та 2 ст. 111; ч. 3 ст. 436-2; ст. 436 КК України) [Державне Бюро Розслідувань, 2025].

За влади регіоналів і політичний, і церковний контексти видавалися сприятливими для форсованого просування планів Російської Федерації в Україні, доки вони не були знесені Майданом на зламі 2013–2014 рр. Втрата Росією проксісил в Україні на піку концентрації в їхніх руках основних важелів влади, а відтак розв'язання у лютому 2014 р. війни, актуалізували значущість для агресора церковного чинника – останнього дієвого, інституційно розвиненого, жорстко адміністрованого й контрольованого каналу антиукраїнського впливу та діяльності. Додаткової ваги й сили інструменталізованому церковному чиннику надавав метафізичний вимір релігійної віри та метафоричність релігійної мови з притаманною їм опцією маніпулювання інтерпретаціями. Екстремальний новітній приклад такої "герменевтики" становить антихристиянський феномен "русского міра", де політична програма злочинного путінського режиму піддана сакралізації та ритуалізації, перетворена на об'єкт поклоніння та ірраціональної віри.

Зусилля російських проксісил в Україні та церковна "українська" політика Російської Федерації зіштовхувалися з опором з боку тогочасного глави УПЦ (МП) за підтримки вузького кола однодумців. За митрополита Володимира (Сабодана) УПЦ (МП) де-юре і де-факто дедалі ефективніше реалізовувала права, що випливали з її автономного статусу у складі Русской православної церкви. Завдяки наполегливим зусиллям митрополита, долаючи опір опонентів, Архієрейський собор 2007 р. окремим рішенням засудив тогочасний "русскій мір" в Україні у формі "політичного православ'я".

Митрополит Володимир (Сабодан) "забезпечував еволюцію формально самостійної української церкви в українському напрямі. Він ніколи прямо не заявляв про свою прихильність до автокефалії. Але, незважаючи на серйозну проросійську опозицію серед церковних ієрархів, Володимиру вдавалося досягати дедалі більшої лояльності УПЦ до української державності" (О. Гарань) [Савицький та Білик, 2014]. Після смерті митрополита у червні 2014 р. влада перейшла до рук проросійських сил у церкві, які звели нанівець результати його багаторічних зусиль з гармонійного інтегрування УПЦ (МП) до українського соціуму.

Від початку російсько-української війни керівництво УПЦ (МП) називало її громадянською, внутрішнім конфліктом, заперечувало агресію з боку Росії, назвавши її 24 лютого 2022 р. "братовбивчим конфліктом" (так само називає російську агресію патріарх Московський Кіріл). Критика з боку суспільства позиції УПЦ (МП) стосовно російсько-української війни зростала від 2014 р., сягнувши межі, коли навіть після повномасштабного вторгнення російських військ керівництво церкви виявилося неспроможним стати пліч-о-пліч з українським народом, адекватно реагувати на непоодинокі випадки колабораціонізму, державної зради, боротьби зі зброєю в руках проти України на боці окупаційної армії представників духовенства. Критику викликала відсутність реакції УПЦ (МП) на безпосередню участь РПЦ у війні проти України, на оцінку патріархом Московським характеру російсько-української війни, що від "громадянської" і "братовбивчої" еволюціонувала до "священної" війни проти України, "проти сатанізму". УПЦ (МП) забракло внутрішньої сили публічно засудити фашизацію православ'я Русской православної церкви, відмежуватися від політичної релігії "русского міра" як апології російського неофашизму / *рашизму*, не кажучи про очевидні під час війни речі: очистити внутрішньоцерковне середовище від колабораціоністів і державних злочинців, російських агентів і проксісил.

Чутлива до суспільних настроїв, тобто власних рейтингів, влада партії "Слуг народу" поспішила очолити суспільний запит на викорінення "русского міра" в Україні, уособленням і чи не останньою маніфестацією якого у масовій свідомості стала УПЦ (МП) унаслідок політики її керівництва. Укотре в історії незалежної України у фокусі суспільно-політичної напруги постало питання усунення з простору Києво-Печерської лаври протагоністів "русского міра" разом з присутніми там російськими нашаруваннями – політичними, культурними, релігійно-церковними, у цілому ж – повернення культової пам'ятки до "першоджерел", "національних витоків".

У теорії націоналізмів актуалізований і підсилений російсько-українською війною концепт *ad fontes* ("до витоків") – породжений європейською Реформацією, коли під претекстом повернення до

"правдивого" (раннього) християнства новопосталі протестантські деномінації далеко не мирним способом проводили лінії розмежувань з католиками – є закономірним складником процесу профілювання / конструювання "правдивої" ідентичності (української) шляхом заперечення, відкинення, нищення історично присутніх у ній "чужих" (російських) елементів і впливів. Цього разу запит на дерусифікацію лаври шляхом усунення пов'язаних з РПЦ церковних структур було підтримано широким суспільним загалом, на відміну від неодноразових попередніх спроб націоналістичних чи націонал-демократичних сил розв'язати питання чи то силою, чи то у стінах парламенту. Усунення бачилося не самоціллю, а одним з елементів процесу націоналізації культурно-історичного простору та мало реальний шанс на реалізацію.

8 вересня 2022 р. на хвилі посилення та радикалізації суспільних протестів пропрезидентська фракція у Верховній Раді поспіхом (тож без належного опрацювання) зареєструвала законопроєкт № 8012 про передачу комплексів Києво-Печерської та Почаївської лавр Православній церкві України (Вселенський патріархат). При тому депутати переоцінили власні законотворчі спроможності й компетенції, достатність політичної волі на вищих щаблях влади для реалізації підставового стосовно національної безпеки та ідентичності, але надто ускладненого для реалізації проєкту.

Рівень мобілізації УПЦ (МП) для протидії планам влади і громадському акціонізму під мурами лаври виявився незвично нижчим, аніж це зазвичай відбувалося упродовж усіх попередніх десятиліть. Війна позбавила проросійські політичні та суспільні сили в Україні можливості надавати УПЦ (МП) достатній рівень матеріальної та фізичної підтримки. Звичні канали одержання УПЦ (МП) непрозорим способом допомоги з Російської Федерації заблокувала війна, що, зокрема, призвело до помітного скорочення кількості "летючих" груп "захисників канонічного православ'я", які упродовж десятиліть були головним актором міжправославних бійок за храми.

Зовнішня ресурсна база підтримки діяльності УПЦ (МП) власне в Україні (на відміну від її закордонних осередків) відчутно скоротилася, а на місцях давалася взнаки відсутність одностайної

підтримки духовенством і вірянами політики церковного проводу у питаннях війни та характеру його комунікації зі суспільством та державою. Керівництво церкви ігнорувало дієві стратегії подолання кризи й солідаризації з українським народом у війні з російським агресором. Провідники російського впливу – ті, хто не втік до Росії або ж до європейських країн (і духовенство, і миряни), так само зберігали високі посади і вплив на главу церкви, далекого від усвідомлення нової дійсності в Україні та викликів, що постали внаслідок війни перед церквою, за долю якої на нього покладена відповідальність.

Керівництво УПЦ (МП) у новій для церкви ситуації обрало стратегію "гуртування навколо прапора": жертви дискримінаційної політики держави та переслідувань за релігійні переконання. Ззовні виглядало начебто провід покладається на чудесний принцип *deus ex machina* – якось воно само по собі владнається, воєнні дії раніше чи пізніше затихнуть, російський вплив в Україні відновиться, а разом із тим і де-факто упривілейований статус УПЦ (МП), тож треба перечекати лихоліття з мінімальними втратами для себе. Такий підхід визначав комунікативні стратегії: зовнішню і внутрішню з наданням пріоритету кампанії поза межами України.

Зорієнтованою на західну аудиторію стала кампанія в обороні прав "переслідуваної" державою церкви, свободи релігії та віросповідання. Ескалація і радикалізація упродовж 2023 р. – перш. пол. 2024 р. міжпартійної боротьби у Верховній Раді України під претекстом розв’язання політичних аспектів функціонування УПЦ (МП) творила на позір сприятливий ґрунт для звинувачень у державному переслідуванні УПЦ (МП), при тому що політичні баталії не виходили за межі парламентських стін. Цикл політичного протистояння парламентських сил завершився ухваленням 20 серпня 2024 р. Закону "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" [Про захист конституційного ладу…, 2024], фокус інформаційної війни проти України було перенесено на фальшиву тезу про заборону діяльності УПЦ (МП).

Комунікативна стратегія УПЦ (МП) виносила за дужки широку внутрішню українську аудиторію, обмежившись лояльним сегментом вірян і духовенства. Церква не вважала за доцільне вступати у

відвертий, відповідальний і непростий діалог із суспільством, державою, опонентами у власному середовищі з-посеред кліриків (нелояльних, налаштованих критично одразу ж карали) та мирян, кількість яких зростала. Послідовно та неухильно ігнорувався суспільний запит на зміну громадянської позиції церкви стосовно російсько-української війни. За такого комунікативного підходу проводу члени церкви підпадали ізоляції від спричинених війною динамічних суспільно-політичних змін у країні, а їхні ресурси спрямовувалися не на боротьбу з агресором, а ресентимент стосовно Української держави, "гонителів канонічного православ'я", "українських націоналістів" тощо. УПЦ (МП) не могла не увійти у конфлікт із суспільством і державою. Колись найчисленніша й шанована церковна структура дедалі посувалася на маргінес суспільно-політичного і релігійного життя у країні.

Однією з підставових причин, що уможливила інструменталізацію УПЦ (МП) Російською Федерацією у війні проти України, став громадянський і політичний вибір керівництва церкви у цілком однозначній за агресивною природою війні не на користь солідаризації з українським народом, країною і державою. Початковий рівень залежності від російського впливу дозволяв говорити не лише про втрату суб'єктності УПЦ (МП) у релігійно-церковних та суспільно-політичних процесах в Україні, але й співучасть в агресії. Лише активна та подеколи жорстка реакція влади на політику УПЦ (МП) та її окремих членів змусила керівництво церкви внести певні корективи в публічну риторику на користь чи то підтримки "захисників України", чи то "осуду руйнувань" (не називаючи агресора на ім'я).

На церковне керівництво покладено обов'язок гармонізації відносин між церквою і суспільством, додержання принципу відокремлення релігії і політики, захист істини не лише у її схоластично-богословському вимірі, але й людяному, вміння розрізняти Добро і Зло (важливий концепт християнського богослов'я) не лише в есхатологічній перспективі, а й екзистенційній – *тут і тепер*, зокрема, коли йдеться про існування українського народу та його країни. Таких якостей проводу УПЦ (МП) забракло. Разом узяте, це радикалізувало ставлення суспільства до УПЦ (МП) і змусило державу діяти в обороні державних інтересів і безпеки.

***

Разом із визнанням міри відповідальності керівництва УПЦ (МП) за громадянську і політичну позицію церкви під час російсько-української війни не можна не брати до уваги вплив на членів церкви безпосередньо релігійних чинників. Православна церква – інституція консервативна, плин її ментального й духовного часу може на століття відставати від календарного, у якому живе сучасне динамічне, дедалі менш традиціоналістське і більш секуляризоване, зранене війною українське суспільство. У свідомості віруючої людини реальність легко заступається умоглядним трансцендентним, що ускладнює усвідомлену адаптацію та сприйняття постійно змінюваних реалій буття. Треба зважати на специфіку середовища УПЦ (МП), що визначається впливом історико-культурної парадигми, у межах якої кількасот років формувалася й змінювалася ідентичність російсько-української форми православ'я після перепідпорядкування Київської митрополії від Константинопольського до Московського патріархату (1686 р.), анексії українських земель Російською імперією, порядкування радянському режиму.

З погляду психології (теорія меж / лімітів адаптивності), свідомість і практика сьогоднішнього пересічного віруючого УПЦ (МП) об'єктивно перебуває далеко позаду стрімких та радикальних суспільно-політичних трансформацій, що відбуваються в охопленій полум'ям війни країні. Так само, як і від пришвидшеного та радикалізованого війною процесу відмежування української ідентичності від російської, що упродовж віків плекалася імперією як триєдина "русская, общеславянская", коли українська ідентичність вважалася за її малоросійський варіант "на Південно-Західній Русі". Ідеологема "русского міра" поцілена на імплантацію до вже підготовленого ґрунту свідомості православних віруючих – носіїв чи то подвійної ідентичності, чи то домінантної російської – тез неоімперської пропаганди режиму В. Путіна, висловлених *via* РПЦ за допомогою узвичаєного православного тезауруса, невід'ємного (і досі не відокремленого) від спадщини імперського минулого.

Серед великої кількості вірян УПЦ (МП) українська соціокультурна матриця нерідко присутня в імпліцитному вигляді як "реальність, дана у відчуттях", але залишається неусвідомлюваною, невідартикульованою, нераціоналізованою. Водночас "русская" матриця зберігає у середовищі УПЦ (МП) понадціннісний, гіперболізований, абсолютизований вимір, що випливає з архетипічних уявлень Русской православної церкви стосовно власного ексклюзивізму, тріумфалізму, домінуючого становища у Вселенському православ'ї ("Третій Рим"). Претензії на винятковість, знову звертаючись до психології, мають компенсаторну природу, а поведінкові стратегії, що випливають з такого комплексу меншовартості, ускладнюють / унеможливлюють "відкритість" до навколишнього світу та адекватне його сприйняття.

У свідомості пересічного вірянина сьогоднішньої УПЦ (МП) непросто відокремити, розрізнити одну культурну традицію від іншої, коли обидві *a priori* виступають у нерозмежованому вигляді, зливаються в одну, і ця одна й означується "русскім православієм". Очевидно, саме нездатністю до критичної (само)рефлексії пояснюється скандальний лаврський казус "Звон плывет, плывет над Россиею, пробуждается матушка-Русь". Казус трапився у листопаді 2022 р. у Воскресенському храмі пам'яті загиблих і ветеранів війни СРСР в Афганістані, розташованому біля входу до Нижньої лаври, коли невелика група віруючих після закінчення літургії заспівала російську парарелігійну пісню з репертуару специфічної православної субкультури.

Чимало різноманітних релігійних організацій в Україні використовують у своїх практиках парарелігійні, побожні піснеспіви. Однак у наведеному прикладі некритична згадка про "пробудження матушки-Русі" групою закуклених у коконі "русского міра" осіб наклалася на травму зараженого війною суспільства, яке вибухнуло гнівом; вислів "пробуждается матушка-Русь" перетворився на пейоративний глузливий мем. Прецедент віддзеркалив притаманну частині вірян УПЦ (МП) нечутливість та неадекватність у сприйнятті актуальних й болісних проблем, якими живе суспільство і країна.

Водночас прецедент "пробудження матушки-Русі" унаочнив популізм і непрофесіоналізм влади у розумінні специфіки релігійного

середовища, а отже – неадекватність реакції на такого роду ексцеси. Заява керівника Служби безпеки України В. Малюка звучала так: "Ті, хто в умовах повномасштабної війни, яку розв'язала Росія проти України, чекає на "пробудження матушкі-Русі", мають розуміти, що це шкодить безпеці та інтересам України та наших громадян. І ми не допустимо таких проявів" [Служба безпеки України, 2022b]. СБУ відкрила кримінальне провадження (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 436-к КК України) проти тодішнього архімандрита Києво-Печерської лаври Захарія (Войтенка), який після літургії (тобто закінчивши виконання професійних обов'язків) під час співу групою осіб фізично був присутнім у храмі, займаючись осторонь технічними справами. Підозра була висунена не тим, хто співав, а священнику. Йому було інкриміновано виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників, учинені групою осіб [Служба безпеки України, 2022c]. Навіть з урахованням негативної репутації Печерського суду м. Києва за недостатністю доказів він не міг не повернути прокурору обвинувачувальний акт (ст. 291 КПКУ). Реальним наслідком інциденту став за тиждень початок масових обшуків СБУ серед духовенства УПЦ (МП) та монастирів із врученням підозр.

Два роки після інциденту з "пробудженням матушкі-Русі" 6 грудня 2024 р. на День Збройних сил України у тому ж "афганському" храмі у лаврі вперше було відправлено українською мовою літургію та заупокійну відправу за усіма загиблими воїнами. На одинадцятому році російсько-української війни такий крок був суголосний з модифікованою офіційною політикою УПЦ (МП): зовнішня українізація, поміркована (квазі)патріотична риторика без називання агресора на ім'я, безкарність державних зрадників, воєнних злочинців і пропагандистів "русского міра" у власному середовищі на тлі посилення на міжнародному рівні антиукраїнської кампанії зі звинувачення Української держави у забороні "канонічного православ'я" та нищенні свободи релігії.

Війна стала новою реальністю, що кардинально змінила контекст українського буття. Нова реальність у свідомості членів церкви була викривлена політикою керівництва УПЦ (МП).

***

Від осені 2022 р. вимоги усунення з території Києво-Печерської лаври структур УПЦ (МП) підсилювали, здавалося б, другорядні, проте важливі, коли йдеться про надзвичайну емоційну напругу протестувальників, чинники. Таким стала, насамперед, особа намісника лаври митрополита Павла (Лебедя), який упродовж десятиліть урядування (з 1994 р.) жорстко конфліктував не лише з українським суспільством, але й набув чимало опонентів усередині УПЦ (МП). Обсяг реальної влади митрополита в церкві та специфічні методи боротьби з незгідними унеможливлювали його усунення від намісництва, а отже, припинення дискредитації лаври в очах суспільного загалу. Митрополит мав репутацію міцного господарника й успішного будівника, вправного комунікатора з "потрібними людьми" у владі та бізнесі, віртуозного *fundraiser'a*. Економічну міць монастирського комплексу унаочнювало масштабне капітальне будівництво на території Нижньої лаври, різнопрофільні господарські підприємства та численні торговельні точки [*Лебідь (Павло)*…, б.д.].

Митрополит належить до проросійського крила у керівництві УПЦ (МП), під час війни залишається членом низки керівних структур Русской православної церкви. У 2008–2018 рр. був депутатом Київської міської ради від Партії регіонів. Донецький бізнес фінансував чимало проєктів у лаврі, а намісник, натомість, перетворив лавру на агітаційний майданчик проросійських політичних сил. У 2004 р. та 2010 р. митрополит Павло агітував за "православного" президента В. Януковича. 22 січня 2014 р. на державному святкуванні Дня Соборності, коли на Майдані вже були перші жертви протистояння з режимом, Павло (Лебідь) порівняв президента В. Януковича з Христом, а себе із Симоном Киринейським, який допомагає Христу (ренінкарнованому у Януковичі) нести хрест [*"Язичник у рясі"*…, 2023]. Митрополит називав Україну стороною-агресоркою у війні на Донбасі, з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну заперечував російську агресію, називаючи її "війною Америки й Росії до останнього українця" (з оприлюднених СБУ телефонних розмов митрополита).

Задовго до початку війни характер комунікації із суспільством та методи управління лаврою принесли митрополиту Павлу (Лебедю) найскандальнішу репутацію з-посеред ієрархів УПЦ (МП). Намісник перетворив монастирський комплекс на бізнес-імперію та центр комерції, максимально монетизуючи її символічний капітал. Давалася взнаки світська освіта у Луцькому технікумі радянської торгівлі, що не можна було сказати про його доволі скромні знання з богослов'я: курс у Московській духовній семінарії пізньорадянського ізводу (1984–1988). Диплом Київської духовної академії 1994 р. свідчив про тогочасне місце митрополита у церковній табелі про ранги, а не про набуті в аудиторії чи бібліотеці знання.

Демонстративне споживання Павла (Лебедя) становило виклик моделям поведінки особи, що склала довічні монаші обітниці, дискредитувало сан священнослужителя (й знайшло віддзеркалення у наліпці "Паша-мерседес"). Корупція і симонія, надужиття владою, шлейф чуток про бізнес на мощах (про продаж частки мощей Ілії Муромця до РФ, виготовлення для них раки коштом С. Степашина, їхнє використання для мобілізації російських військових у війні проти України, див.: Солдатов, 2025), "нестатутні відносини" перетворили "обитель" на симулякр, наругу над національною релігійною та історико-культурною святинею. Візитівкою намісника були зневажливе й агресивне спілкування з журналістами, скандали з поліцією, накладення проклять і анафем за найменшої незгоди зі співрозмовником (неодноразово зафіксовані на відеокамеру), самовихваляння (у відновленому Успенському соборі Верхньої лаври містяться дві фрески із його власним зображенням і жодної гетьмана І. Мазепи, найбільшого ктитора-жертводавця Києво-Печерської лаври, коштом якого колись було змуровано той самий Успенський собор), не залишаючи осторонь язичницький магізм та окультизм у словах і діях, що впадали в очі не лише практикуючим християнам.

Показовий приклад. У квітні 2023 р., коли спливав визначений Заповідником для звільнення монастирем території Нижньої лаври термін, намісник лаври звернувся у відеозверненні до президента В. Зеленського з погрозами ("Горе, вам. Бійтеся!"), назвавши його оточення "сворою", а міністра культури "одержимим буйством злоби, ненависті і диявольським збішенієм". Працівникам Державного заповідника обіцяв: "До вечера умрёте все. Во имя Отца, и

Сына, і Святаго Духа" [*Просимо справедливості*…, 2023]. Так говорила особа, яка складала обітниці смирення, послуху і християнської любові.

1 грудня 2022 р. на митрополита Павла (Лебедя) було накладено санкції РНБО. Навесні 2023 р. Генеральною Прокуратурою України (ГПУ) відкрито кримінальне провадження за розпалювання ним релігійної ворожнечі та ненависті, а Службою безпеки оголошено підозру за виправдовування, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікацію її учасників [Служба безпеки України, 2023а; "*Я не визнаю*...", 2024].

У лютому 2024 р. СБУ повідомило "одному з найближчих соратників митрополита Павла (Лебедя)" ієродиякону УПЦ (МП) про підозру за ч. 1 ст. 436-2 КК України (виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників), який дистанційно координував свої дії з прокремлівським блогером А. Шарієм та публікував "провокативні відео штучних заворушень біля лаври", які поширювалися російською пропагандою. "Під час обшуків за місцем перебування клірика виявили комп'ютерну техніку, більше десяти мобільних телефонів і майже 300 сім-карток із доказами злочинних дій" [Служба безпеки України, 2024а].

Неодноразові спроби колег Павла (Лебедя) з Синоду позбутися "токсичного активу" зазнавали фіаско за обох предстоятелів УПЦ (МП). Останні, хоча формально вважалися настоятелями лаври, але зосереджена у руках їхнього намісника реальна сила зводила нанівець ієрархічну субординацію. Керівництву церкви забракло спроможності розв'язати кадрову проблему, що збурювала "святий спокій" не лише у церковному середовищі, але живила перманентне протистояння лаврського монастиря із суспільством, яке й призвело восени 2022 р. до підтриманої суспільством вимоги усунення з території Заповідника Києво-Печерська лавра усіх структур УПЦ (МП).

У публічному просторі фронтменами захисту монастиря "від утисків держави" стали ті самі особи ("прості віруючі"), що мандрували від однієї церковної "гарячої точки" на мапі країни до іншої й брали участь чи то у пікетах протесту, чи то в обороні / захопленні

храмових споруд. Особи, чимало з яких були візуально впізнаванами тими, хто слідкує за перебігом подій у середовищі УПЦ (МП), щодня долучалися до акцій на захист УПЦ (МП) спочатку на території Нижньої лаври, пізніше на вході до неї біля лаврської брами. Такі "захисники" виконували роль провокаторів, працювали на створення медійної картинки "переслідувань УПЦ (МП)", тобто брали безпосередню участь у веденні інформаційної війни проти України. Коли ж у котрогось із провокаторів поставали конфлікти з правоохоронцями, які фізично перекривали доступ на територію Нижньої лаври стороннім особам, представники УПЦ (МП) публічно виступали на їхній захист, звинувачуючи владу у "переслідуванні віруючих", а офіційні юристи УПЦ (МП) супроводжували відповідні процесуальні дії та судові слухання.

Відкинувши діалог як опцію взаємопорозуміння із суспільством, керівництво УПЦ (МП) зосередилося на інформаційній кампанії на "захист церкви від переслідувань держави", адресатом якої була зарубіжна аудиторія, уряди західних країн, міжнародні організації. Характер кампанії, що почала розгортатися, ілюстрував один із перших церковних плакатів, що з'явився у розпал акцій протесту під лаврськими мурами. Увагу одразу ж привертала мова – не узвичаєна у лаврі російська, а англійська та українська. Остання зникла з внутрішнього ужитку разом зі смертю митрополита Сабодана (2015 р.), англійська мала творити картинку для пропаганди назовні. Прикметним був і час, коли постер з'явився: квітень 2023 року. На десятому році російсько-української війни під тиском суспільного остракізму, загрози втрати комплексу Києво-Печерської лаври, що реалізовувалася, та накладених на діяльність церкви обмежень на тлі державного прапора й під хештегом *#Savelavra* українське суспільство вперше побачило публічну заяву УПЦ (МП): "Українська Православна Церква. Ми – Церква народу України. Засуджуємо окупантів. Підтримуємо ЗСУ. Любимо Україну".

Сюрреалістичним у такій акції з оборони видавалося і використання української мови, і раптова начебто зміна ставлення до війни та українських військовиків (зрозуміло, "окупантів" по імені не названо), і патріотичні заклики під хештегом протилежного змісту – "Врятуймо лавру" (для прибічників "русского міра" – *Н. К.*).

Стосовно (не)використання у лаврському середовищі української мови не у повсякденному вжитку, а богослужбовому – де нормативно використовувалася церковнослов'янська новомосковського ізводу, ситуативно румунська та грузинська, – то на єпархіальних зборах духовенства Київської єпархії 28 грудня 2015 р., що проходили у Києво-Печерській лаврі, новообраний очільник УПЦ (МП) митрополит Онуфрій висловився проти українізації богослужбової практики. За свідченням учасників зборів, глава церкви відверто – священникам було заборонено виносити обговорювані питання у публічну площину – заявив: "Для нас церковнослов'янська мова так само рідна, як мова сучасна. Не треба плутати Божий дар з яєчнею. (...) Ми нічого міняти не будемо" [Штейніков та Нагорний, 2015; *Блаженнейший Онуфрий…*, 2016]. Водночас під час протистояння під лаврою наприкінці 2022 р. більшість українців дізналася, що глава УПЦ (МП) володіє українською мовою, якою у ті дні він почав робити усі публічні заяви. Суспільством акція під хештегом *#Savelavra* була сприйнята як вимушена реакція на реальну перспективу втрати лаврських посілостей, зорієнтована на зарубіжну аудиторію медіа-картинка, що мала демонструвати "українство" і "патріотизм" церкви.

Подібну критичну реакцію стосовно вживання української мови спіткало виголошення українською у травні 2024 р. в Одеському кафедральному Спасо-Преображенському соборі – "символу непорушної єдності русскіх та українців", сповідуваній єпархом митрополитом Агафангелом (Савіним), – Великоднього тропаря "Христос Воскрес із мертвих!". Українська мова пролунала у соборі вперше за його історію, на одинадцятому році російсько-української війни, після нескінченних руйнівних обстрілів російським агресором Одеси, загибелі багатьох містян, нищення інфраструктури міста і, що не менш важливо, після нищівного ракетного удару по кафедральному собору у липні 2023 р. Навіть у середовищі членів церкви Великодній виголос українською було сприйнято за імітаційну практику, розраховану на послаблення вкрай гострого протистояння церкви зі співгромадянами.

Карнавалізація протестів осені 2022 р. – весни 2023 р. біля Києво-Печерської лаври, подеколи вербальна агресія учасників як

гіперкомпенсація шоку війни та воєнних злочинів РФ та прояв культури відміни російщини в Україні створювали у частини вірян УПЦ (МП) та сторонніх спостерігачів негативне і викривлене враження стосовно першопричини протестів, їхньої сутності. Панк-молебень групи *Pussi Riot* викладачок Московського державного університету у 2012 р. у храмі Христа Спасителя можна було би без жодних застережень назвати кощунським, якби його не покликала до життя сервільність РПЦ до режиму В. Путіна, співучасть у його злочинах, девальвація засад християнства у церковному середовищі згори донизу. Важливо не ізолювати наслідки від причин, що покликали їх до життя. Некоректно використовувати оціночні критерії мирного життя до ситуації війни. Форми, яких набирали протести під лаврою, та радикальні настрої протестувальників стали унаочненням та апогеєм вибуху суспільного відкинення політики керівництва УПЦ (МП) стосовно російсько-української війни, що накопичувалося та достигало щонайменше від 2014 р.

Національний заповідник виступив виконавцем державної політики з усунення "русского міра" з Києво-Печерської лаври й, натомість, утвердження національного символічного та матеріального історико-культурного простору. Новопризначений директор Заповідника М. Остапенко зауважував, що у розпал війни російські імперські маркери залишалися розпорошеними на всій території лаври, "починаючи від могили Столипіна і градоначальників та столоначальників, яких за імперських часів тут було поховано. А ще – Рум'янцева-Задунайцева, Олександра Безака, який душив і свободу Польщі. Всі ці могили чітко впорядковані. Вони (керівники монастиря – *Н. К.*) ніде не кажуть, що половина храмів, у тому числі Нижньої лаври, побудовані коштом козацьких полковників, але вони вшановують Матрону Московскую. Та ж історія з Іваном Мазепою" [*Лавру хотіли перетворити*…, 2023].

Актуалізоване війною завдання з усунення з території лаври російської імперської частини її історії видавалося реалістичним щодо виконання. Натомість націоналізація символічного простору, щоби бути дієвою, не могла зводитися до механічної "зміни маркерів", адже полягала у складній та рухливій площині конструювання ідентичностей. Водночас у масовій свідомості така націоналізація інтелектуально залишалася обмеженою архаїчною, усталеною у

православній традиції парадигмою "у національній державі – національна церква". За такого підходу постулюється взаємопов'язаність і взаємозалежність національного державотворення (незалежної держави) з наявною / створюваною національною і незалежною (від зовнішнього релігійного центру) церквою. Такий принцип беззастережно обстоювало середовище ПЦУ (Вселенський патріархат), взоруючись на історичних прецедентах взаємодії православних церков із державою й водночас поборюючи конкурента-антагоніста УПЦ (МП).

Навіть залишаючи осторонь історичний архаїзм концепту взаємообумовленості "незалежної / національної держави – незалежної / національної церкви", в українських реаліях він містить внутрішні суперечності. Насамперед тому, що в політичному та суспільному дискурсах усвідомлене розмежування національно-гро-мадянського та національно-етнічного феноменів, термінологічно коректніше – національного та етнічного, перебуває лише на стадії становлення. Успадкована від радянських часів і критично не переосмислена термінологічна невизначеність дається взнаки на тлі, з одного боку, інтенсифікації у ході війни процесу формування інклюзивної національно-громадянської української ідентичності, а з другого, активізації етнічного українського компонента в умовах боротьби проти геноцидної практики росіян на знищення українства. Понад те, Г. Касьянов доводить, що й від початку 1990-х рр. "держава Україна" була не національною за політичною формою, а державою бюрократії та зрощеною з нею фінансово-промисловою та аграрною олігархією, що використовували зовнішні атрибути національної державності для власної легітимації [Касьянов, 2008, с. 401–402]. Саме це й творило аж до першого Майдану (2004–2005 рр.) головну проблему з формуванням української громадянської / політичної нації. Змістовне навантаження поняття "національна держава" в українському суспільно-політичному дискурсі все ще потребує узгодження із загальноприйнятим та усталеним у західних політологічних студіях. Водночас виправлений та уточнений тезаурус, що чіткіше окреслює сутність явищ, посуває на маргінес православні претензії і на особливі церковно-державні відносини, і

на начебто іманентну (а не історично обумовлену) пов'язаність з етнічністю, народом (*folk*).

Окрім того, на релігійному полі України неможливо виокремити якусь одну церкву, що мала би підстави одноосібно претендувати на статус загальнонаціональної в інтерпретації "у національній державі – національна церква". Факт, що православ'я сформувало підвалини української культури, і йдеться про конфесію та пов'язану з нею універсальну на той час культуру, а не про одну чи другу сучасну релігійну організацію (навіть глибоко закорінену в історії), що змагається за монополізацію церковного простору та доступ до владного ресурсу. Водночас домінуючий на Заході країни греко-католицизм не менш вагомо вплинув на розвиток української культури в регіоні, так само як і історично закорінені протестантські спільноти додали українській культурі специфіки та різноманіття. Насамкінець, міжнародне право не оперує поняттям "національна церква"; у демократичній державі категорія "національна церква" належить історико-культурологічній царині, а не правничій.

Будь-яка війна спрощує сприйняття світу і має власні правила та закони, не завжди суголосні з нормативними уявленнями мирного часу. Російська агресія та цілеспрямована політика нищення усіх виявів українства потребувала консолідації зусиль української нації в обороні загрожених складників її ідентичності, зокрема церковно-релігійного у його реальному та символічному вимірах. Значення цього чинника у вирі війни не могло не вийти за межі суто релігійної проблематики. Доти, доки існує екзистенційна загроза українській Україні, громадянам-українцям, церковно-релігійний чинник залишатиметься вагомим маркером української національної, громадянської ідентичності незалежно від ставлення особи до релігії чи етнічного походження. *À a guerre comme à la guerre*.

***

Практика фаворитизування УПЦ (МП) проросійськими силами на вищих щаблях влади в Україні творила ілюзію нескінченної вседозволеності церкви. У випадку Києво-Печерської лаври питання, що потребували врегулювання взаємовідносин держави і

монастиря, тобто орендодавця та орендаря, дедалі накопичувалися й лише війна присилувала державу узятися до їхнього унормування. Виявилося, що з боку держави не було розроблено й затверджено правоустановчих документів на постійне користування Заповідником лаврськими земельними ділянками (разом 22 га). Заповідник як державна установа вважався користувачем за замовчуванням й у такому статусі передавав монастирю в оренду на певний термін і майно, і територію. Згідно з цивільним правом це могло би трактуватися як конклюдентні дії, тобто коли за відсутності усної чи письмової угоди волевиявлення сторін демонстрували дії або ж бездіяльність, з чого можна дійти висновку про їхні наміри. Прецедент мав би право на існування й був би слушним аргументом у суперечках стосовно перебування УПЦ (МП) в лаврі, якби обидві сторони усвідомлювали конклюдентний характер орендних відносин, права та обмеження сторін, що випливають з таких відносин, і їхні дії залишалися у межах чинного законодавства (а було навпаки з обох сторін).

Юридична невизначеність прав Заповідника на розпорядження територією тривала до 2024 р., коли, врешті-решт, рішенням Київської міськради 8 лютого усі земельні ділянки були належним чином передані у його постійне користування [Київська міська рада, 2024]. Важливо, що це рішення ставило крапку у багаторічних намаганнях проросійських політичних сил "приватизувати" якщо не усю територію лаври, то бодай її частину за УПЦ (МП). Водночас воно усувало перепони на шляху дієвого виконання державою зобов'язань, що випливали зі статусу Києво-Печерської лаври як об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО.

Отже, восени 2022 р. дирекцією Національного заповідника було ухвалено рішення про розірвання орендних відносин зі структурами УПЦ (МП). На той час у їхньому користуванні перебувало понад 50% усіх площ Києво-Печерської лаври, а тиск суспільства на владу з вимогою передачі лаври у користування ПЦУ (Вселенський патріархат) як альтернативи УПЦ (МП) сягнув апогею. Першим кроком на цьому шляху стала ухвала Заповідника про відмову монастирю Свято-Успенської Києво-Печерської лаври УПЦ (МП) у продовженні договору оренди від 17 червня 2016 р. про

безоплатне користування Успенським собором і Трапезним храмом на території Верхньої лаври, термін дії якого спливав 31 грудня 2022 р. Різдво Христове у новому 2023 р. святкувала в Успенському соборі Православна церква України (Вселенський патріархат), віряни та симпатики якої вперше в історії незалежної України отримали доступ до осердя давньоруського монашества, витоків українського православ'я. УПЦ (МП), зі свого боку, оскаржила припинення дії договору оренди в суді.

Наступним кроком мало стати відновлення доступу Заповідника до об'єктів державної власності на території Нижньої лаври, якими користувалися структури УПЦ (МП). З багатьох причин вирішення цього питання затягнулося на роки. 11 березня 2023 р. розпочався державний аудит з інвентаризації майна і обстеження технічного стану орендованих будівель і споруд. Дирекція Заповідника попередила монастир про необхідність звільнити приміщення до 29 березня. Було очевидно, що у такий стислий термін фізично неможливо перемістити деінде величезні монастирський, адміністративний, навчальний, господарський, комерційний комплекси із займаних приміщень і території навіть за наявності доброї волі з боку церкви (а такої волі не було).

Дещо згодом немонастирські підрозділи УПЦ (МП) звільнили будівлі та полишили територію Нижньої лаври. Семінарія та академія перебралися до Свято-Покровського Голосіївського монастиря, управлінський центр – на територію Свято-Пантелеймонівського монастиря у Феофанії. Натомість лаврські монахи 29 березня 2023 р. оскаржили рішення Заповідника у Господарському суді м. Києва й відмовилися полишати монастир до винесення судом ухвали. Держава у відповідь зробила заяву, що усі монахи, які вийдуть зі складу УПЦ (МП), матимуть право залишитися у лаврі; позитивної реакції з боку насельників монастиря пропозиція не отримала.

5 червня 2023 р. комісія з державного аудиту завершила роботу на території Нижньої лаври, і Заповідник знову звернувся до монастиря з вимогою звільнення будівель і майна, що перебувають у державній власності; вимогу було проігноровано. 13 червня Господарський суд м. Києва відмовив монастирю у задоволенні позову й зобов'язав повернути Заповіднику 79 об'єктів Нижньої лаври.

6 липня державна комісія почала опечатувати будівлі. Згідно з планом мали бути опечатані всі приміщення, крім необхідних монахам для проживання. Проте у трьох готелях забарикадувалася група сторонніх осіб ("прочан"), які взяли на себе функцію "охорони монахів" й унеможливили доступ Заповідника до займаних споруд. На кінець 2024 р. монахи УПЦ (МП) займали понад 20 об'єктів на території Нижньої лаври.

***

Національний заповідник Києво-Печерська лавра – найбільший музейний комплекс України, де зосереджено 144 пам'ятки історії та культури загальнонаціонального значення, багато з яких є унікальними. Охорона і збереження цих пам'яток, забезпечення доступу до них широкому колу відвідувачів є безумовним обов'язком не лише держави, але й суспільства. У 1990 р. Заповідник було внесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що посилило вимоги до збереження та експлуатації архітектурного комплексу й прилеглого ландшафту. Вимоги ЮНЕСКО стосовно пам'яткоохоронної діяльності системно порушувалися як з боку держави, так і релігійних організацій-орендарів державної власності. Суспільні активісти та фахівці час від часу порушували питання і про незадовільний стан пам'яток, і про руйнівні протиправні дії монастиря. Після кількох інспекцій ЮНЕСКО порушила у 2010 р. питання про усунення лаври зі списку Світової спадщини через новобудови на її території та зміну історичного ландшафту, вчинені монастирем.

Державні аудити Заповідника раз у раз виявляли порушення у дотриманні вимог національного законодавства щодо обмежень на будівельні роботи в історичному осерді Києва та охорони культурної спадщини. У звіті 2010 р. Рахункової палати України, що здійснює контроль за використанням державних коштів, зазначалося, що у 2007–2009 рр. (за президентства В. Ющенка) на виконання проєктних робіт були неефективно і з порушенням законодавства використані 32,4 млн гривень: "як заповідник, так і монастир без узгодження один з одним виконують окремі фрагментарні

стабілізаційні проєкти, породжують "довгобуди" та аварійні об'єкти. Пам'ятки руйнуються швидше, ніж відновлюються. І це підтверджують майже щорічні висновки МНС про виникнення надзвичайних ситуацій". Заповідник був відповідальним за роботи на території Верхньої лаври, монастир – Нижньої, за інтер'єрні роботи у відновлюваному Успенському соборі – Київська міська адміністрація. Звіт засвідчив вражаючу диспропорцію у бюджетному фінансуванні монастиря і Національного заповідника (документи за підписами (віце-)прем'єр-міністрів В. Януковича, М. Азарова). У 2007 р. на ремонтні роботи монастир отримав від різних державних установ 17 215 млн грн, тоді як Заповідник – 661 тис. грн на ремонт Троїцької церкви. Загалом упродовж 2006–2009 рр. державне фінансування Заповідника становило 4 млн, монастиря – 47 млн гривень [*Дай мільйон*…, 2010, с. 4]. Унаочнював диспропорцію жалюгідний стан історичних будівель на території Заповідника порівняно з будівельним бумом на території монастиря.

У 2017 р. до рук журналістів потрапив документ Міністерства культури від 2012 р. (президент В. Янукович) із ухваленням плану реорганізації території Києво-Печерської лаври, що передбачав "відтворення втраченої забудови", тобто містив дозвіл на зведення нових споруд. План приховували і від суспільства, і від ЮНЕСКО, згідно з п. 172 статуту якої організація має бути поінформована у разі будь-яких планів з реставрації чи нового будівництва на об'єкті, що перебуває під її охороною. Пізніше легітимність плану реорганізації ставило під сумнів нове керівництво Національного заповідника, але співробітників, які роками фіксували зміни в архітектурі лаври без наявності проєктно-дозвільної документації та невзяття новобудов на баланс монастиря, тобто за відсутності юридичної легалізації будівель, дирекція звільняла з роботи [Савчук, 2023]. Свого часу директор Заповідника С. Кролевець зібрав й надав Українському товариству охорони пам'яток історії та культури корпус документів, що фіксували порушення з боку УПЦ (МП), але подальшого руху, згідно з вимогами закону, вони не набули.

Наслідком численних порушень пам'яткоохоронного законодавства з боку УПЦ (МП) стала заборона у 2015 р. Київською міською радою монастирю здійснювати будь-які будівельні роботи на території Дальніх печер, однак за поданням церкви київський

Окружний адміністративний суд (голова П. Вовк; відсторонений від здійснення правосуддя у 2024 р. рішенням Вищої ради правосуддя, що станом на березень 2025 р. не ухвалила остаточного рішення про звільнення судді) скасував цю заборону.

У 2015 р. Рахункова палата України в аудиторському висновку знову констатувала: "У порушення вимог постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1760 “Про затвердження порядку визначення категорій пам’яток для занесення об’єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам’яток України” упродовж більш як тринадцяти років Міністерством (культури – *Н. К.*) не завершено формування Державного реєстру нерухомих пам’яток України. При цьому не ініційовано внесення до Реєстру пам’яток національного значення Національного заповідника “Києво-Печерська Лавра” та Національного заповідника “Софія Київська”, незважаючи на те, що вони ще з 1990 року занесені до Списку об’єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО" [Рахункова палата України, 2015].

Аудит–2023 Рахункової палати охопив двадцятилітній період (2003 – І квартал 2023 рр.) й підбив підсумок орендних відносин між Заповідником та монастирем [Рахункова палата України, 2023]. На час аудиту монастирем використовувалися 45% від загальної кількості будівель і споруд Заповідника. У порушення умов договору монастир передав у суборенду приміщення / будівлі 20 іншим юридичним особам (переважно дотичним до церкви, але серед них був і ресторан "Купол"). У звіті зазначалося, що монастир "не утримував пам’яток архітектури в належному стані, здійснював добудови / перебудови без погодження науково-проєктної документації та дозволу органу охорони культурної спадщини" (18 об’єктів); не забезпечив максимального збереження автентичних архітектурних елементів та конструкцій пам’яток, переданих йому в безоплатне користування (наприклад, замість бань у стилі українського бароко зводилися притаманні російській храмовій архітектурі цибулясті); самовільно побудував на території Нижньої лаври 36 споруд, 15 з яких капітальні, плюс 16 МАФів та 5 пам’ятників. У звіті зазначалося, що до 2014 р. (уряд та президентство В. Януковича) монастир неодноразово отримував державне фінансування на проведення протизсувних

заходів, інженерного захисту, протиаварійних та ремонтно-реставраційних робіт, не відповідаючи відповідним критеріям одержувача бюджетних коштів, а роботи проводилися монастирем навіть без відома Міністерства культури і Заповідника.

На момент завершення аудиту 14 липня 2023 р. монастирем на території Нижньої лаври було звільнено 9 із 63 переданих йому в безоплатне користування будівель. Їхню передачу Заповіднику документально було оформлено без участі монастиря через його відмову. Звіт Рахункової палати констатував: "Договір може бути розірвано державною установою в односторонньому порядку в разі виявлення нею нецільового використання майна або утримання його в неналежному стані (після відповідного попередження)" [Рахункова палата України, 2023].

Основні претензії стосовно виявлених порушень були висунені державним аудитором Міністерству культури та Національному Києво-Печерському заповіднику. Зазначалося, що Міністерство не забезпечило створення і функціонування згідно з вимогами ЮНЕСКО наглядової ради Заповідника для контролю за станом збереження об'єкта Всесвітньої культурної спадщини й така бездіяльність посадових осіб "негативно впливає на позитивний імідж України", творить "ризики недовіри міжнародних організацій до України щодо охорони культурної спадщини". Загалом, "Заповідник і профільне Міністерство не забезпечили внутрішнього контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері охорони культурної спадщини, зокрема в частині нагляду за державним майном, що свідчить про ознаки службової недбалості у діях відповідальних службових осіб" [Рахункова палата України, 2023].

За межі компетенції аудиту–2023 виходило з'ясування причин, унаслідок яких рішенням ЮНЕСКО від 7 вересня 2023 р. Києво-Печерську лавру було занесено до списку цінностей, які перебувають під посиленим захистом, тобто стан яких не відповідає вимогам. Виключення об'єкта зі списку ЮНЕСКО цього разу вдалось уникнути. Рішення міжнародної організації випливало не з того, що воєнні дії та російські обстріли столиці загрожують цілості історико-культурного комплексу, а із сукупного результату "пам'яткоохоронної" діяльності держави від часу проголошення її незалежності.

Рішення Київради від 8 лютого 2024 р. про передачу Заповіднику у користування усієї земельної ділянки, стало вирішальним для виконання Міністерством вимог ЮНЕСКО стосовно охорони і збереження комплексу Києво-Печерської лаври, а також заяви Міністерства про намір здійснити демонтаж частини монастирських новобудов для максимально можливого відновлення історичного ландшафту.

Системна дисфункціональність чималої кількості державних структур, відповідальних за збереження Національного заповідника Києво-Печерська лавра, пояснюється не лише узвичаєними залишковим принципом фінансування культури або ж корупційною складовою виділення та використання бюджетних коштів. Вирішальне значення мала діяльність на найвищих щаблях влади безпосередніх та опосередкованих (про)російських проксі з використання церковного каналу – лобіювання інтересів УПЦ (МП) – як складника плану Російської Федерації зі збереження України в орбіті її політичного впливу. Державні установи та бюджетні організації, включно з Міністерством культури та Заповідником, стали заручниками політичної ситуації, що тривала впродовж десятиліть після розпаду СРСР незалежно від політичних сил, які приходили до влади, та заявлених ними цілей, і що подеколи дається взнаки навіть після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.

***

Нова реальність, що склалася після усунення сторонніх підрозділів УПЦ (МП) з території лаври, стала викликом і для Національного заповідника, і для церковних антагоністичних структур УПЦ (МП) та ПЦУ (Вселенський патріархат). Станом на початок 2025 р. Нижня лавра була недоступна для відвідувачів, а *modus vivendi* визначався паралельним функціонуванням структур УПЦ (МП) та ПЦУ. Повноту прав Національного заповідника як розпорядника державним майном має підтвердити остаточне рішення суду щодо правомірності присутності монахів УПЦ (МП) на території Нижньої лаври. Поруч із монахами УПЦ (МП), які в очікуванні судового рішення відмовилися полишити територію, постав осідок

намісника Києво-Печерської лаври від ПЦУ Авраамія (Лотиша) – єдиного з-серед лаврської братії, хто перейшов до автокефальної Православної церкви України і якого у лютому 2024 р. було номіновано на єпископа Бориспільського, вікарія Київської єпархії [*Чому Бог дозволив…*, 2024].

Лаврські монахи УПЦ (МП) не вважали за доцільне перейти до складу альтернативної церковної структури. Натомість у ПЦУ кількість монахів обмежена і її лаврський осередок залишається нечисленним. Після суспільного тріумфу через позбавлення УПЦ (МП) права користування храмами на території Верхньої лаври, церкви, де перед тим протікало інтенсивне богослужбове життя, також стали поступатися кількістю віруючих та богослужбових відправ. Даються взнаки і проблеми внутрішнього розвитку ПЦУ, що накопичуються, і узагальнений соціологічний профіль її членів / прибічників, які підтримують ПЦУ переважно з суспільно-політичних, громадянських, культурних міркувань (згідно з постсекулярною парадигмою – феномен "громадянської релігії" патріотизму та суспільно-політичної консолідації).

Ззовні упритул до брами Нижньої лаври за Українською православною церквою (МП) зберігся храм Агапіта Печерського, розташований в історичному корпусі колишньої братської лікарні, збудованого у 1910–1912 рр. у російсько-неовізантійському (псевдоруському) стилі. У 2016 р. УПЦ (МП) розпочала роботи з перебудови приміщення під храм, який було освячено у 2021 р. У новому храмі відновлено богослужбове життя, на свята глава церкви очолює там богослужіння.

Восени 2023 р. Національний заповідник у колаборації з осередком ПЦУ та благодійним фондом "Українська лавра" започаткував духовно-рекреаційний проєкт для військовослужбовців Сил оборони України "Духовне відновлення культурою". План передбачав перебування упродовж 7–10 днів на території Нижньої лаври груп військовослужбовців з отриманням ними духовної опіки та участі у культурній програмі або ж відвідання військовиками лаври з реабілітаційною денною програмою [Скотнікова та Самсонов, 2024]. У серпні 2024 р. у підніжжі Нижньої лаври (без доступу до основної території) було відкрито військовий храм ПЦУ у церкві Живоносного джерела.

У новій реальності Заповідник має опрацювати як концептуальне бачення націоналізації символічного та матеріального простору унікальної пам'ятки національної історії та культури, так і дієві механізми взаємодії з новими церковними та актуальними під час війни (і довший час опісля) військовими структурами. Така співпраця не може не мати обмежень, що випливають з релігійно-церковної природи пам'ятки, що завжди привноситиме для одних сакрально-трансцендентний, для других історико-культурний, сповнений символізму національний вимір до будь-яких заходів, що відбуватимуться на лаврській території.

Механічне усунення структур УПЦ (МП) не розв'язує питання націоналізації духовного простору історичної святині, а ставить руба потребу в програмі позитивної дії. Концептуальна невизначеність позначається на інституті репутації, що є насамперед питанням культури як влади, так і суспільства.

Не на користь інституту репутації спрацювало надання у листопаді 2024 р. можливості "братчикам" Д. Корчинського провести у Трапезному храмі Верхньої лаври захід, названий їхнім лідером "молитовними зборами Братства в Лаврі, під час яких наші бійці були нагороджені медалями Міністерства оборони за участь в останніх боях" [Корчинський, 2024]. Задовго до початку російсько-української війни Д. Корчинський зажив скандальної репутації політичного провокатора-авантюриста (з одного боку, участь в УНА-УНСО, війнах у Придністров'ї, Чечні, Абхазії, створення радикальної організації "Щит Батьківщини"; з другого, взаємодія з ідеологом російського фашизму О. Дугіним, комунікація з російськими високопосадовцями, зокрема із силових структур). У ЗМІ висловлювалися припущення щодо ймовірної співпраці Д. Корчинського з ФСБ РФ. Створена ним на поч. 2000-х рр. партія "Братство" була одночасно і на крайньо-правому фланзі української політики, і співдіяла з проросійськими політичними партіями В. Януковича, Н. Вітренко. У 2014 р. Д. Корчинський разом із "братчиками" брав участь у боях на Донбасі у складі батальйону "Шахтарськ", пізніше розформованому за мародерство. 24 лютого 2022 р. Д. Корчинський оголосив про створення добровольчого батальйону "Братство",

який брав участь у визволенні лівобережної Київщини [Корчинський, 2023]. Право захисників України отримувати державні нагороди у символічному для усіх українців місці беззаперечне, але на "братчиків" Д. Корчинського не може не поширюватися принцип політичної та репутаційної відповідальності їхнього лідера.

Критикам з боку УПЦ (МП) акції Д. Корчинського [*В Киеве Корчинский…*, 2024] та інших заходів на території Заповідника, – зокрема Різдвяного кулінарного майстер-класу Є. Клопотенка у грудні 2024 р., що викликав набагато потужнішу інформаційну атаку, ніж акція Д. Корчинського, – можна навести інші приклади. У стінах того самого Трапезного храму в 2011 р. лунала обсценна лексика громадянина РФ В. Нусенкіса – на той час головного спонсора церкви та особи, яка входила до близького оточення президента-втікача В. Януковича, – під час ухвалення під тиском митрополита Володимира (Сабодана) соборного рішення про внесення змін до "Статуту про управління УПЦ", спрямованих на підсилення автономних прав Української православної церкви у структурі Московського патріархату (рішення прибране з офіційного сайта УПЦ (МП)) [*Ухвала Собору…*, 2011, п. 6].

Інший випадок трапився, коли намісник лаври після дружнього прийому російського режисера комедії-буф "Ржевський проти Наполеона" (реж. М. Вайсберг, 2012 р.; заборонена Держкіно до прокату в Україні 2015 р.) не заперечував проти знімання фільму на території лаври. Боротьба за "традиційні цінності" і "сакральний простір" поступилася місцем проросійській політичній лояльності: перед входом до Успенського собору Верхньої лаври була зафільмована сцена вінчання перевдягнених у жіночий одяг чоловіків. У таких випадках "профанація святого місця" вважалася УПЦ (МП) припустимою і залишалася без критичного реагування.

Водночас УПЦ (МП) на найвищому рівні – в особі очільниці відділу "Церква і культура" Серафіми (Шевчик) – виступила з критикою користування музейними установами релігійними пам’ятками історії та культури після того, як "вони закрили свої брами для наших віруючих" і "почали проводити концерти, шоу, світські заходи". У відкритому листі до міністра культури, ігноруючи негативні висновки державних аудитів та уповноважених комісій стосовно стану збереження пам’яток, якими впродовж десятиліть

користувалися представники УПЦ (МП), звинуватила музеї у порушенні норм "зберігання давніх пам'яток християнської історії та культури. Шалений гуркіт рок-концертів, гупотіння й підскакування танцюристів під древніми склепіннями руйнують розписи і фрески, впливають на стан штукатурки, стін і підлоги". Державі ставилося у провину позбавлення "наших віруючих" доступу до печер Києво-Печерського та Чернігівського заповідників, але замовчувалися першопричини [*Дії музейних установ…,* 2025]. У Києві доступ будь-яких відвідувачів до печер Нижньої лаври унеможливлено через незавершеність процесу судового розгляду апеляції монастиря УПЦ (МП) на дії Заповідника, у тому числі через його штучне затягування адвокатами з боку церкви. У Чернігові печери зачинені через їхній аварійний стан, що потребує додаткових досліджень для проведення ремонтних робіт.

Головна культурологиня УПЦ (МП) викривлено визначала завдання ЮНЕСКО, коли твердила, що "ЮНЕСКО закликає плекати духовну ідентичність сакральних пам'яток. Ігнорування в цих намолених віками церковних стінах їхнього первинного призначення йде всупереч справжнім принципам музейного підпорядкування, які покликані максимально берегти й розвивати автохтонність цих пам'яток. Блюзнірське або суто секулярне ставлення до них неприпустиме" [*Дії музейних установ…,* 2025].

Наведені вище і далі у тексті приклади неналежного користування УПЦ (МП) пам'ятками історії і культури, що перебувають у державній власності, мали би викликати не стільки однобічні звинувачення з боку церкви на адресу держави, скільки актуалізувати у пам'яті тих, хто неспроможний розрізнити реставраційні роботи від *єврoремонту*, новозавітню параболу про лицеміра: спочатку треба витягнути колоду з власного ока, перед тим як закидати братові щодо трісочки в оці (Лк 6:41–42). Вибірковість, некомпетентність, довільний характер інтерпретацій у відкритому листі до Міністерства культури за інших обставин можна було би пояснити невисоким рівнем обізнаності дописувача, якби лист не пасував – за часом оприлюдення та формою – до участі керівництва УПЦ (МП) у розгорнутій російськими проксі поза межами України міжнародній кампанії з дискредитації Української держави за звинуваченням у релігійних переслідуваннях "канонічної" церкви.

Міжчасся без повноцінного доступу Заповідника до майнового і територіального комплексу Нижньої лаври може тривати не знати як довго. За такої невизначеності Заповідник не має можливості функціонувати на повну силу, тоді як змушений невідкладно реагувати на обставини, що радикально змінилися: і у лаврі, і в країні. Іншим викликом для Заповідника, на який наразі немає задовільної відповіді, стала новизна завдань, що виходять за межі узвичаєної музейно-просвітницької та наукової діяльності. Один із них – забезпечення дієвого механізму контролю за дотриманням законодавства обома сторонами: Заповідником і церквою. Відносини між музеєм та структурами УПЦ (МП) від початку були напруженими. Крім суб'єктивного чинника, напругу живив об'єктивний конфлікт інтересів між охоронно-зберігаючою функцією музею та необхідністю задоволення повсякденних потреб живого організму: величезного церковного комплексу з багатотисячним потоком віруючих та туристів. Заповідником не було запропоновано моделі та механізмів мінімізації негативних наслідків такого конфлікту інтересів.

Друге питання пов'язане з розв'язанням специфічного завдання із привнесення помітної суспільно-політичної складової до усталеного і традиційного, багатопрофільного музейного комплексу, не порушивши при тому його підставові релігійну та історико-культурну ідентичності. Простір Києво-Печерської лаври як унікальної пам'ятки української історії та культури перебуває *sub specie aeternitatis*, що не залежить від поточної дійсності. Щоби актуальний і затребуваний суспільно-політичний та національно-консолідуючий складник діяльності Заповідника був ефективним і працював на добро народу та країни за умов екзистенційного виклику війни, саме дихотомія вічності та плинності має фреймувати його оптику.

Пов'язувані з ПЦУ (Вселенський патріархат) плани відновлення релігійного життя на території державного Заповідника не видаються безпроблемними. Можна зазначити обмеженість внутрішнього ресурсу ПЦУ; необхідність остаточного усунення структур УПЦ (МП) з лаври; слабкість системи судочинства, що не гарантує верховенства сили закону, розглядаючи позови держави до структур чи окремих представників УПЦ (МП); нагальність реставрації та усунення пошкоджень будівель та території.

Факт присутності монахів УПЦ (МП) на території Києво-Печерської лаври вимагає з боку держави рішення як легітимного, так і виваженого. Незалежно від способу забезпечення державним виконавцем реалізації судового рішення воно буде максимально використано УПЦ (МП) та (про)російськими силами, що стоять за нею, для з дискредитації Української держави у світі. Про такі перспективи завчасно попередив відділ зовнішніх церковних зв'язків УПЦ (МП): "намір забрати Києво-Печерську Лавру в Української Православної Церкви і виселити її мешканців є порушенням права на свободу віросповідання та великою помилкою, яка деструктивно вплине на імідж нашої держави" [*Коментар ВЗЦЗ…*, 2023].

Заява дипломатів УПЦ (МП) була не відповіддю на щойно озвучену монахам лаври пропозицію очільника ПЦУ перейти до складу автокефальної церкви й таким чином залишитися у лаврі, тобто безконфліктно врегулювати внутрішні українські міжцерковні проблеми. Заява була адресована державній владі. Церковні дипломати цитували у ній слова прессекретаря російського президента Д. Пєскова, що "виселення монахів з лаври виправдовує цілі спецоперації" [*Коментар ВЗЦЗ…*, 2023]. Речник В. Путіна з цього приводу твердив, що "київський режим ось цими незаконними діями, посяганнями на церкву, зайвий раз демонструє свій характер. Той самий характер, з яким ми боремося, якому ми повинні покласти край у результаті операції. Це зайвий раз доводить і показує, що все, що ми робимо, є абсолютно правильним", але рішення української влади "не отримує належного засудження з боку світової спільноти" [*Виселення з лаври…*, 2023].

Заява Д. Пєскова давала зрозуміти, що спецоперація Росії проти України з організації "засудження" під претекстом захисту релігійних прав і свобод розпочалася й буде планомірно нарощуватися. Слідом за заявою прессекретаря російського президента патріарх Московський Кіріл на початку квітня 2023 р. звернувся із закликом недопустити "виселення" монахів з Києво-Печерської лаври до Генерального секретаря ООН та Верховного комісара ООН з прав людини, Папи Римського та міжнародних релігійних організацій, Генерального секретаря ОБСЄ та директора бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини, Генерального секретаря Ради Європи та інших.

Очікуваної реакції з боку міжнародних організацій, які на той час вже набули певної стійкості до російських провокацій та брехні, організатори спецоперації не отримали. Однак тема релігійних переслідувань в Україні була використана *MAGA*-крилом Республіканської партії США для блокування упродовж шести місяців на зламі 2023–2024 рр. постачання військової допомоги Україні, що послабило позиції Сил оборони України на фронті.

Питання присутності монахів УПЦ (МП) на території Нижньої лаври має знайти правове розв'язання. Держава висунула лише одну передумову їхнього подальшого перебування у лаврському монастирі – вихід з-під юрисдикції (канонічного підпорядкування) Московського патріархату, реальне, не декларативне розірвання зв'язку з церквою країни-агресорки. На не надто озвучуваних в Україні тогочасних перемовинах керівництва держави зі Вселенським патріархом та уповноваженими ним особами порушувалися питання стосовно прийнятних для УПЦ (МП) моделей відновлення історичного канонічного зв'язку з Константинополем та надання Києво-Печерській лаврі ставропігійного статусу (безпосереднього підпорядкування Вселенському Патріарху) з метою створення можливості безконфліктним способом для монахів УПЦ (МП) надалі залишатися у лаврі.

У судовому процесі за позовом-оскарженням Успенського чоловічого монастиря розірвання Заповідником договору оренди захист УПЦ (МП) обрав стратегію затягування процесу шляхом його хаотизації та маніпулювання фактами. Зокрема, у грудні 2024 р. адвокат і співробітник Юридичного відділу УПЦ (МП) священник М. Чекман домігся усунення судді Північного апеляційного господарського суду від справи на підставі "упередженості". 2 грудня 2024 р. сторона захисту заявила, що суддя "раніше винесла ухвалу в іншій церковній справі, де чітко вказала, що Українська Православна Церква (УПЦ) є "частиною Русской Православної Церкви (РПЦ)". Таким чином, шановна суддя офіційно назвала УПЦ "Московським патріархатом" у судовому рішенні. Сторона захисту заявила відвід, оскільки така суддя не може об'єктивно розглядати справу щодо УПЦ і Києво-Печерської лаври. Колегія суддів погодилася з цим і задовольнила клопотання про відведення, направивши справу на

повторний авторозподіл" [*Адвокати домоглися*…, 2024]. Вкотре розгляд по суті справи було безпідставно зірвано і перенесено.

Маніпуляція полягала у тому, що УПЦ (МП) таки залишається у складі Московського патріархату (церковною мовою: канонічному підпорядкуванні, зв'язку). Усунення зі Статуту УПЦ (МП) у 2022 р. згадок про пов'язаність із РПЦ було зроблено *pro forma*, щоби напозір відповідати висуненим державою вимогам розірвання зв'язку з церквою країни-агресорки. Зміни жодним чином не вплинули на єдино важливу річ, що визначає такий зв'язок: юрисдикційне підпорядкування УПЦ Московському патріархату, для зміни якого потрібні дії у церковній площині. Технологія "ребрендингу" забезпечила успіх маніпуляторним практикам адвокатів УПЦ (МП) та інформаційній кампанії із заперечення належності УПЦ (МП) до складу Московського патріархату.

Натомість суддя, замість діяти у межах компетенції та повноважень з розгляду справи по суті – оцінки правочинності дій Національного заповідника з розірвання договору оренди з монастирем з використанням юридично коректної термінології (а це буде згідно з державними реєстраційними документами "Українська православна церква"), свідомо чи за Фройдом, додала логічне, але вразливе до легалістської критики (*sic!* Легалізм вважається варіантом девіантної поведінки) уточнення. Факт, що суд виявився піддатливим до маніпулятивних практик адвокатів УПЦ (МП), укотре виявив загрозливу для безпеки держави дисфункціональність судової гілки влади в Україні що би за тим не стояло – недостатня обізнаність судді чи збереження впливу (про)російських сил в Україні.

У підсумку, бачимо потужний суспільний запит на націоналізацію унікального символічного та історико-культурного простору Києво-Печерської лаври, що від самого початку реалізації унаочнив критично велику кількість найрізноманітніших проблем, які накопичувалися упродовж десятиліть і для вирішення яких необхідні такі підставові передумови, як наявність послідовної політичної волі з боку держави, безумовне дотримання принципу верховенства права, командна взаємодія усіх гілок влади та віртуозне фахове виконання за формою і змістом подеколи надскладних завдань.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА: ГЛУХИЙ КУТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Почаївська лавра – найбільша християнська святиня на Заході країни – унікальний феномен національної культури, невід'ємний складник історії вітчизняного як православ'я, так і греко-католицизму. За радянських часів лавра перебувала у складі Українського екзархату РПЦ та, на відміну від Києво-Печерської лаври, не припиняла функціонувати попри репресивну політику держави стосовно релігії та церкви.

Від початку незалежності й до сьогодні Почаївська лавра у складі УПЦ (МП) залишається "гарячою точкою" на мапі протистояння проросійських та проукраїнських суспільно-політичних сил у Західному регіоні країни. Конфлікти довкола лаври часом супроводжувалися сутичками між "професійними" захисниками з обох боків: загонами молодиків спортивної статури ("тітушок") на лаврському боці та не менш агресивними групами їхніх супротивників з-поміж українських націоналістичних сил. Переважали цивілізовані протести націонал-демократів, що вимагали усунення російщини з української святині. Суспільно-політична напруга довкола об'єкта експонентно злітала разом із мобілізацією груп віруючих на захист "канонічної церкви", що додавало до протистоянь бурхливе емоційне тло. Синергія політичного та релігійного у боротьбі за лавру раз у раз відлунювала на національному рівні, збурюючи суспільну напругу, негативно відбивалася на міжнародній репутації держави, живила антиукраїнську внутрішню та зовнішню пропаганду.

Суб'єктність Почаївської лаври у структурі УПЦ (МП) визначається її безкомпромісною проросійською позицією, об'єктність та інструментальність – перевіреним часом каналізуванням російського політичного впливу та "русского міра" з метою збереження засобів контролю та важелів впливу Російської Федерації на колишніх "південно-західних" землях імперії, реалізації планів із блокування процесів націє- і державотворення в Україні.

Притаманна феномену Почаєва колективна свідомість є міфологізованою та консервативною, позначена впізнаваними стереотипами-маркерами у середовищі російського, зокрема, пов'язаного з ним історично українського, православ'я. З одного боку, це конспірологічні ідеї, що демонізують уявлений Захід, зокрема, особу Білла Гейтса як начебто уособлення сатанинської "чипізації" людства, антиамериканізм, різноманітні теорії змов, відкинення ідентифікаційних кодів, апокаліптичне сприйняття технології 5G тощо. Ковід-дисидентство призвело до відкриття поліцією кримінального провадження стосовно порушення керівництвом лаври вимог карантину [Національна поліція України, 2020], коли через спалах епідемії у лаврі місто силовим способом було ізольоване. Спільноти з подібними уявленнями (соціальні психологи говорять про їхню шизоїдну природу) присутні чи не в усіх країнах світу, перебуваючи на маргінесі суспільного й політичного життя і, зазвичай, не виходячи за межі референтного середовища. Проте ескалація таких уявлень містить деструктивний суспільно-політичний потенціал (серед новітніх прикладів: варіанти рухів *QAnon*, *MAGA*).

З другого боку, у довколалаврському середовищі циркулюють антисемітські та ксенофобські уявлення, позначені впливом сфальшованих російських "Протоколів сіонських мудреців". "Протоколи" зажили популярності у консервативному православному середовищі на пострадянському просторі у 1990-х рр., сформували та закріпили у свідомості російських націоналістів, націонал-імперців, фашистів тощо дискурси світової / антиросійської "жидомасонської змови", російського націонал-шовінізму, відкинення лібералізму і демократії. Разом із колапсом СРСР такі дискурси, притлумені за радянської доби, вибухнули з новою силою в ідеології та віровченні РПЦ: піонери – митрополит Іоан Сничов, священники Д. Дудко, О. Шаргунов; наступники – О. Дугін, z-богослови СВО на чолі з патріархом Кірілом. УПЦ (МП) як інтегральна частина РПЦ / "русского міра" в міру сил відлунювала на місцевому ґрунті тенденції фашизації російського православ'я, суспільства, політикума, що однозначно вийшло назовні разом із розв'язанням Російською Федерацією війни проти України у 2014 р.

Не меншим чином на антисемітизмі "колективного Почаєва" позначилася інша традиція – активна участь монастиря у російському чорносотенному протофашистському русі. Нагадаємо, що створений і очолюваний (у 1906–1917 рр.) архімандритом лаври Віталієм (Максименко) Почаєвський відділ "Союза русского народа" (СНР) був найчисленнішим у Російській імперії, а разом із Волинським відділом СНР він був одним із імперських оплотів чорносотенців-монархістів. Почесним головою Почаївського відділу був один із засновників СНР (1905 р.) єпископ Волинський і Житомирський, архімандрит лаври Антоній (Храповицький), відомий антисемітськими поглядами (хоча водночас виступав проти погромів). До складу обох відділів СНР входили представники православного духовенства, які нерідно їх же очолювали, а церковні видання – "Волинські єпархіальні відомості" та "Почаївський листок" друкували матеріали цих організацій [Добровольський, 2022, с. 9–13]. Діяльність "Союза русского народа" фінансував уряд Російської імперії. Із чорносотенно-погромницької перспективи у сучасних дискурсах "колективного Почаєва" критикується сіонізм і натомість некритично сприймається феномен "палестинських біженців".

Серед інших вірувань знаходимо:

– апокаліптичні "пророцтва" різноманітних старців та юродивих – Зосими (Сокура) з Донеччини, Йони (Ігнатенка) Одеського, Ніколая Трубіна з Кіровоградщини, сфальшованих одкровень Лаврентія (Проскура) Чернігівського та інших подібного штибу – у разі порушення невіддільності України від Росії, що призведе до краху світоустрою;

– гіпертрофований, навіть порівняно з практиками в Росії, культ "царя-батюшкі Ніколая II" ("чєсті отєчества нє посрамівий"), покаяння "в грєхє царєубійства", що у граничних виявах пред-ставлено у секті "царебожників", культ членів імператорської родини – "царствєнних страстотєрпцев", ікони яких до сьогодні нерідко можна побачити у храмах і церковних крамницях;

– ексклюзивістські концепти "Святої Русі" ("удєла Богородиці"), "народу-богоносця" (звісно, "триєдиного"), єдиної, що дає спасіння, віри "русскої" тощо, підкріплені варіаціями з націонал-імперськими конотаціями на тему "один народ". Неодноразово

повторювана публічно патріархом Кірілом екскламація "Росія, Україна, Білорусь вмєстє ми Святая Русь" у цій субкультурі стала фанатською кричалкою.

Критика і відкинення українського православ'я, насамперед інституціалізованого, мають у цьому середовищі надціннісний характер. Якщо від початку 1990-х рр. це виявлялося у категоричному запереченні УПЦ Київського патріархату (той, справді, не мав урегульованого церковного статусу), то після 2018 р. – у відкиненні Томоса (легітимність якого заперечує РПЦ та залежні від Москви церкви), критиці особи та діяльності патріарха Варфоломія, запереченні автокефального статусу ПЦУ і твердженнях про її "неканонічність".

Притаманні "колективному Почаєву" уявлення визначають його підставову лояльність до Росії з її імперськими наративами та дезінформацією, що не може не мати політичного виміру: сутність агресії РФ інтерпретується як громадянський конфлікт в Україні, посилений уявленими зовнішнім управлінням, розміщенням баз НАТО та біолабораторій, звинуваченнями української сторони у провокуванні війни та відмові укласти мир з Росією тощо.

"Колективний Почаїв" стоїть у "своїй" правді як скеля непорушний, хоча б тому, що з точку зору біохімії людського мозку немає різниці – перебуває людина в уявленому світі чи реальному. "Колективний Почаїв" як груповий агент фреймує та раціоналізує архетипи корпоративного колективного несвідомого, плекає надціннісний гранднаратив, що разом надто контрастують, конфліктують як із реаліями, у яких навколо них живе суспільство, країна, держава, так і з цінностями, сповідуваними переважною більшістю громадян України. Онтологічно цей феномен ілюструє протистояння архаїки, традиційного суспільства впливам модернізму. Мобілізована реальними / уявленими зовнішніми викликами свідомість залишається несприйнятною до раціональної аргументації, функціонує у парадигмі метафізики Добра і Зла (де *ми* – Добро, а відмінна від *наших* уявлень решта світу – Зло), що перебувають в антагоністичному, апокаліптичному протистоянні.

У термінах соціальної психології модус існування "колективного Почаєва" можна визначити описаним філософом і психіатром К. Ясперсом явищем викривленого сприйняття навколишнього

світу, делюзіональності, що його характеризують три головні ознаки: абсолютна впевненість; некоригованість, тобто закритість до контраргументів; нефальсифікованість, тобто неможливість верифікації. Такі ознаки корелюють із будь-яким феноменом "сліпої віри", адже у широкому розумінні слова релігійне світосприйняття виходить поза межі нормативних віровчень усталених релігійних систем.

Соціологи релігії у випадку "колективного Почаєва", слідом за Е. Дюркгаймом, мають підстави говорити про феномен, коли трансцедентальне стає соціальним. Дослідники символічних систем і соціальної семіотики, слідом за К. Бартом та У. Еко, знаходитимуть черговий приклад на підтримку твердження щодо функції предмета як його значення.

У почаєвських дискурсах релігійно-церковне взаємопов'язане зі згадуваними російськоцентричними історичними та суспільно-політичними уявленнями. Нормалізовані наративи визначають локальний ментальний, історико-культурний та суспільно-політичний ландшафт, що має небагато точок дотику з магістральним шляхом, який здолало за десятиліття незалежності українське суспільство, з емансипації від імперських і радянських наративів та реалій, що їх живили. Почаєвський феномен входить у конфлікт зі світом зовні навіть у межах Тернопільщини, коли конфлікт ідентичностей – культурних, громадянських, політичних, – що його продукує Почаївська лавра, виступає константою суспільного буття і продуцентом напруги в області.

Зона комфорту лаври обмежується містечком Почаїв (близько 8 тис. жителів) та почасти місцевою громадою, що разом із ним об'єднує 11 довколишніх сіл (додатково ще близько 10 тис. жителів). Для розв'язання локальних соціально-побутових проблем місцева влада (до питання про актуальність реформи місцевого самоврядування) нерідко звертається за допомогою до містоутворюючого "підприємства" – Почаївської лаври з її потужним – неоподатковуваним – матеріальним ресурсом. Економічна залежність територіальної громади від лаври є ключовою для розуміння розбіжностей у політиці стосовно монастиря між місцевою та обласною владами. Тоді як обласна рада послідовно виступає за націоналізацію / українізацію

лаври та усунення продуцента суспільної напруги в регіоні з лаври, місцева – за взаємовигідний *business as usual*, задоволення та легалізацію лаврських економічних інтересів (імпліцитно пов'язаних з російськими політичними) в обмін на допомогу монастиря у розв'язанні соціально-економічних питань життєдіяльності громади. У місцевих медіа неодноразово висловлювалися застереження стосовно впливу лаври на обрання міського та районних очільників, депутатів місцевого рівня.

Характер реагування УПЦ (МП) на факт повномасштабного вторгнення Росії в Україну радикалізував ставлення і суспільства, і держави до цієї структури, що і надалі твердила про чи то громадянську, чи то братовбивчу війну, уникаючи назвати країну-агресорку та її очільника на ім'я. Повторювану національно-демократичними силами раз у раз від початку 1990-х рр. вимогу усунення УПЦ (МП) з Почаєва посилили суспільні протести, що вибухнули восени 2022 р. під мурами Києво-Печерської лаври.

Ще у жовтні 2020 р. – січні 2021 рр., після вісьмох років російсько-української війни, петиція на сайті Кабінету Міністрів України про позбавлення УПЦ (МП) права користування Почаївською лаврою зібрала лише 1 109 голосів із необхідних 25 000 [Про вилучення…, 2021]. На тлі ескалації суспільних вимог депутати Тернопільської облради 27 грудня 2022 р. укотре звернулися до Прем'єр-міністра України, голів Верховної Ради і Служби безпеки, Генерального прокурора з вимогою повернення ситуації, що склалася довкола Почаївського монастиря, до правового поля та розслідування антиукраїнської діяльності кліриків УПЦ (МП) [*Повернення Почаївської*..., 2022]. Держава неспішно, але доволі системно приступила до розв'язання суперечностей, що накопичувалися довкола Почаєва десятиліттями. Наприкінці 2023 р. Служба безпеки України здійснила низку контррозвідувальних заходів на території лаври; від 2024 р. Міністерство культури та стратегічних комунікацій приступило до розв'язання комплексу питань, пов'язаних із користуванням релігійними організаціями будівлями-пам'ятками історії та культури, про що йтиметься далі.

Передбачувано швидкою виявилася реакція депутатів Верховної Ради. 3 квітня 2023 р. ними було зареєстровано проєкт звернення

до Кабінету Міністрів України з вимогою позбавити УПЦ (МП) права користуватися Почаївською лаврою. Проєкт підтримали 35 депутатів (від партій: "Слуга народу" – 16, "Голос" – 8, "Європейська солідарність" – 4, ВО "Батьківщина" – 1; від депутатських груп: "За майбутнє" – 3, "Довіра" – 2 та позафракційний – 1). Укотре прагнення популістів перехопти й очолити суспільні настрої не кращим чином позначилося на якості законопроєкту, починаючи від неправильної повної назви Почаївської лаври та юридично некоректної назви церкви й закінчуючи переліком питань до розв'язання, що виходили за межи задекларованих цілей і завдань документа. Про якість шестисторінкового документа свідчить факт, що висновок профільного комітету від 7 квітня 2023 р. вмістився у двох реченнях: "1. Рекомендувати Кабінету Міністрів України забезпечити невідкладне проведення перевірки дотримання Почаївською Свято-Успенською лаврою умов договору про безоплатне користування комплексом споруд Почаївської лаври, а також користування іншим майном, що є державною власністю. 2. У разі порушення умов договору про безоплатне користування рекомендувати Кабінету Міністрів України забезпечити розірвання з Почаївською Свято-Успенською лаврою договору про безоплатне користування комплексом споруд Почаївської лаври" [Про звернення…, 2023].

Дієвим і донедавна незвичним для вітчизняної практики стало активне використання юридичних механізмів із додержанням необхідних процедур під час вирішення спірних питань між релігійною організацією-орендарем та державною (комунальною) установою-орендодавцем під час користування пам'ятками історії та культури. Під час діяльності комісії Міністерства культури з інвентаризації державного майна, яким користується Почаївський чоловічий монастир на правах оренди, визначення стану його зберігання, перевірки прав власності міська рада та виконком, згідно з усталеною практикою, виступили на захист інтересів лаври. Міськрада підтримала апеляцію монастиря на рішення Тернопільського господарського суду від 14 серпня 2024 р. стосовно порушення прав власності держави (протизаконного оформлення на іншу юридичну особу) на кілька будівель Свято-Духівського Почаївського монастиря.

7 листопада 2024 р. Тернопільською обласною військовою (державною) адміністрацією за підтримки обласного департаменту культури були оскаржені дії місцевої влади [Єдиний державний реєстр судових рішень, 2004]. ОВА звернулася до правоохоронних органів з вимогою перевірити дії посадових осіб Почаївської міськради та міськвиконкому за ознаками можливих правопорушень. Це був один з перших, але, вочевидь, не останній судовий процес з унормування правовідносин між державними / обласними / місцевими органами влади та Почаївською лаврою.

Дієвість обраної Тернопільською ОВА стратегії розв'язання конфлікту в юридично-правовій площині було доведено миттєвою реакцією Почаївської міської ради, яка 21 жовтня 2024 р. відкликала апеляційну скаргу "у справі щодо скасування права власності (держави – *Н. К.*) на комплекс споруд Свято-Духівського монастиря". На *Facebook*-сторінці (не на офіційному сайті) міськради зазначалося, що апеляцію нею подано начебто лише тому, що рада "не вважає себе належним відповідачем у цій справі, оскільки попереднім рішенням господарського суду Тернопільської області від 14 серпня 2024 року було скасовано державну реєстрацію права власності від 2004 року на об'єкти нерухомості, які ніколи не належали Почаївській міській раді". Причиною відкликання скарги міськрада називала "резонанс у засобах масової інформації з метою уникнення маніпуляцій та перекручувань" [*Почаївська міська рада*, 2024]. Як наслідок, через десять днів Західний апеляційний суд (справа 921/788/23) відмовив у задоволенні вимог скарги Свято-Духівського монастиря Почаївської лаври й залишив будівлі у власності держави.

Отже, попри відсутність в українському законодавстві поняття прецеденту, де-факто спосіб вирішення конфлікту між державою та Почаївською лаврою з відновлення і утвердження права власності держави на кілька будівель Свято-Духівського монастиря може слугувати за приклад і мати вплив на розгляд аналогічних справ.

Ескалація конфлікту між Заповідником і монастирем є неуникною через велику кількість найрізноманітніших проблем, що накопичувалися у відносинах між двома сторонами упродовж десятиліть за бездіяльності відповідальних за збереження і охорону

пам'ятки державних структур. У січні 2025 р. монастир відмовив комісії Міністерства культури у продовженні розпочатої улітку 2024 р. інвентаризації рухомого і нерухомого майна у шести спорудах Заповідника на підставі неврегульованості прав власності: невизначеності правонаступника після зміни підпорядкування лаврського комплексу від Держбуду до Міністерства культури. Крім того, монастир заперечив право комісії на інвентаризацію рухомого майна, що перебуває у власності держави. В обстоюванні своєї позиції монастир посилався на укладений за прем'єрства В. Януковича вищезгадуваний договір 2003 р., що не набув обов'язкової державної реєстрації, і тлумачив інвентаризацію–2025 як спробу експропріації та конфіскації майна. Державна комісія, яку супроводжували представники поліції та СБУ, не змогла надати документи, що беззаперечно підтверджували права держави на об'єкти інвентаризації [*На території Почаївської лаври…*, 2025; *Позиція братії Почаївської лаври…*, 2025]. Розпочався украй складний, масштабний, конфліктний і небезболісний для обох сторін процес унормування прав власності між державою і монастирем, що у висліді мав би покласти край неправомірним діям з обох боків.

***

Націоналізація символічного і духовного простору Почаївської лаври, на відміну від Києво-Печерської, є складнішим за реалізацією завданням унаслідок особливостей її історії, хоча в обох випадках ідеться про усунення УПЦ (МП) з релігійних історико-культурних пам'яток національного значення. Лавра розташована в історико-культурній частині Тернопільської області з усталеною традицією не стільки русофільства, скільки русифікації українського місцевого населення через церковний канал (яскрава ілюстрація – роман Уласа Самчука "Волинь"). У минулому землі, де розташована лавра, перебували у складі Російської імперії; з 1831 р. лавра була підпорядкована Російській православній церкві (за винятком 1920–1939 рр., коли входила до складу Польської православної церкви). Натомість більша частина території нинішньої Тернопільщини свого часу входила до складу Австро-

Угорщини. Географія релігії в області до сьогодні збігається з політичною і проходить по лінії колишнього кордону між двома імперіями: на "австро-угорському" боці кількісно домінують греко-католики, "російському" – православні УПЦ (МП).

Лавра розташована на межі православної та католицької культур і визначає православне обличчя історичної Волині. Самюель Гантінгтон називав ці культури цивілізаціями, що протистоять одна одній, і на Тернопіллі відмінності в історичній пам'яті, релігійній традиції та культурі, зокрема політичній, двох його частин до сьогодні даються взнаки.

"Колективна лавра" інтеріоризувала історичну травму пограничної (лімесної) алармістської свідомості – "один серед чужих", оплот віри православної на "юго-западних русскіх зємлях", форпост істини в оточенні єретиків і ворогів, поляризований на *ми* й *вони* світ. У Російській імперії такі відчуття, підтримувані політикою царату "в Юго-Западном крає", випливали з історичного контексту: прямого контакту мобілізованої окраїни підросійського православного світу з окраїною західного, який, однак, ледве помічав мобілізаційний надрив на протилежному боці кордону.

У 1988–1990 рр. – зеніті горбачовської демократизації СРСР та піднесенні націонал-демократичного руху в Україні – намісником Почаївської лаври був нинішній глава УПЦ (МП) митрополит Онуфрій (Березовський). З його ім'ям пов'язують пришвидшену зміну етнічного складу монахів, що зберігається до сьогодні: етнічні українці витіснялися росіянами або молдаванами з рідної митрополитові Буковини та Молдавської РСР. Нинішній намісник лаври – фігурант сайта "Миротворець" за ведення антиукраїнської пропаганди на користь Росії [*Мороз*…, 2017] – митрополит Почаївський Володимир (Віорел Мороз; намісник з 1996 р.), етнічний молдаванин з Чернівецької області, прийшов до лаври за намісництва митрополита Онуфрія й продовжив його політику, що усталило зміни в етнічному складі насельників лаври.

У 1992 р. стався казус, коли монахи вигнали з лаври намісника митрополита Якова (Панчука) через його підтримку усуненого РПЦ від управління УПЦ митрополита Філарета (Денисенка) та перехід до новоствореної Філаретом альтернативної структури – УПЦ

Київського патріархату. Яків (Панчук) виявився одним з небагатьох ієрархів УПЦ, хто пішов за Філаретом й відтак отримав призначення єпарха Тернопільського та намісника Почаївської лаври – номінально-віртуального (якими були чимало інших структур УПЦ КП). Лавра надалі непохитно стояла за УПЦ (МП), а УПЦ КП облаштувала поруч з монастирем капличку.

На тлі зростання з початком 2000-х рр. реваншистських планів російського неоімперіалізму зростало значення Почаївської лаври як каналу збереження російського впливу в Україні, дестабілізації суспільно-політичної ситуації в регіоні. Візит патріарха Кіріла 4–5 серпня 2009 р. на лаврське храмове свято, що зазвичай збирало тисячі паломників, виявився не надто успішним попри те, що вітали патріарха близько 10 тис. прочан, а противників було близько 3 тис. Промови, звернення, проповіді глави РПЦ під час цього візиту були виразно ідеологізованими, що електризувало суспільний загал в усій країні. На Заході – у Луцьку, Рівному, Почаєві – патріарха зустрічали масові пікети протестувальників. Під щільною охороною загонів міліції представники УПЦ Київського патріархату відправили під час перебування очільника Русской церкви у Почаєві поруч із лаврою альтернативний молебень і пройшли хресною ходою. Акція мала на меті "продемонструвати патріарху Московському, що в Україні є чимало людей, які хочуть мати українську помісну церкву, і щоб він поводився як гість, а не як господар на українській землі" [*Візит Кирила*…, 2009].

Російсько-українська війна та одержання Українською православною церквою Томоса (2018 р.) позначилися на мапі православ'я Тернопілля. Динамічний та конфліктний характер процесів у православному середовищі, часовий лаг у процедурі перереєстрації парафій під час переходу з однієї юрисдикції до другої або ж розкол парафії на дві – *pro et contra*, маніпуляції церков зі штучним збільшенням кількісних показників – усе разом унеможливлює реалістичну оцінку цих показників, тоді як наслідки – непоодинокі сутички у боротьбі за храми – видно неозброєним оком.

Державна статистика стосовно ПЦУ (Вселенський патріархат) та УПЦ (МП) є неповною і суперечливою, та за критичного підходу дає певне уявлення про співвідношення сил і тенденції розвитку.

Напередодні повномасштабного вторгнення станом на 1 січня 2022 р. у Тернопільській області УПЦ (МП) мала 90 громад і 4 монастирі, тоді як новостворена ПЦУ, відповідно, 558 і 12 [Державна служба України з етнополітики…, 2022]. Через два роки – станом на 1 січня 2024 р. до УПЦ (МП) належали 77 громад (але зареєстрованих зі статусом юридичної особи виявилося 92), а кількість монастирів збільшилася до 14 (+10); до ПЦУ належали 603 (+5) громади (зі статусом юридичної особи 515) та 4 (–8) монастирі [Державна служба України з етнополітики…, 2024а]. Отже, за формальними ознаками УПЦ (МП) зберігає присутність в області, майже не зазнаючи втрат. ПЦУ нарощує структурну сітку, перебираючи до свого складу певну частину вірників УПЦ (МП) (загальний ресурс сповідників православ'я на такому короткому відтинку часу становить незмінну величину), перспективи її розвитку в регіоні залежатимуть від кількісного наповнення громад.

На сьогодні чоловічий монастир Свято-Успенська Почаївська лавра орендує низку будівель у Кременецько-Почаївського державного історико-культурного заповідника. Сьогоднішня структура та юридичний статус Заповідника формувалися суперечливо і вкрай повільно, а сам процес супроводжувався суспільними протистояннями. Кременецько-Почаївський заповідник створений згідно з рішенням Кабінету Міністрів України у 2001 р. У листопаді 2002 р. Державний комітет будівництва та архітектури, у сфері управління якого перебував тоді Заповідник, передав йому на баланс шість об'єктів – Успенський і Троїцький собори, монастирські келії, архієрейський будинок, дзвіницю і надбрамний корпус, – поклавши на державну установу обов'язок їх утримання, проведення ремонтно-реставраційних робіт. Саме довкола цих споруд невдовзі спалахнув конфлікт.

17 липня 2003 р. розпорядженням уряду В. Януковича лаврські споруди було вилучено зі складу Заповідника і передано монастирю у безоплатне користування. Розпорядження ніколи не було введене у дію, будівлі й надалі залишалися на балансі Заповідника. Натомість 12 грудня того ж року Держбуд уклав із монастирем договір про безоплатне користування усім комплексом споруд Почаївської лаври на строк до 2052 року. Це мав бути перший необхідний крок

на шляху вилучення будівель з державної власності й передачі їх у власність УПЦ (МП). Такого роду договір згідно як із тодішнім, так і пізніше оновленим українським законодавством, підлягав обов'язковій державній реєстрації, чого не було зроблено жодною зі сторін до 2018 р.

У міжчасі Тернопільська обласна рада від 2009 р. неодноразово порушувала питання про необхідність урегулювання державою юридичних колізій довкола будівель Почаївської лаври, двічі зверталася до Президента України і Кабінету Міністрів з вимогою скасування розпорядження від 17 липня 2003 р. та повернення Почаївській лаврі статусу Державного заповідника (липень 2014 р., травень 2016 р.).

Зволікання із вирішенням питання в інтересах держави спричинило влітку–восени 2018 р. суспільний вибух, фізичні сутички опонентів біля стін лаври. Улітку 2018 р. Заповіднику – який на той час було виведено з підпорядкування Держбуду й передано на баланс Міністерства культури, – було доручено підготувати документи для реєстрації права державної власності на шість пам'яток культури, що ними користувався монастир.

Наступні події розвивалися карколомно й скидалися б на детектив, якби за тим не стояв спричинений державою правовий хаос. Державний реєстратор Почаївської міськради, якому Заповідник подав необхідні для реєстрації права власності документи 13 вересня, зволікав із їхнім внесенням до відповідної бази і зробив це не того самого дня, а лише 24 вересня. У міжчасі юристи монастиря спрацювали на випередження. Не останнім тут був фактор скорого надання Томоса про автокефалію об'єднаній Православній церкві в Україні й відтак перспективи втрати права на користування будівлями. В обхід розпочатого розгляду справи монастир звернувся до державного реєстратора в іншому районі Тернопільської області (Струсівська сільрада тоді Теребовлянського району), і той 27 вересня зареєстрував право УПЦ (МП) на користування шістьма будівлями до 2052 р.; реєстратор діяв на підставі згаданих вище розпорядження Кабміну від 17.07.2003 р. та договору з Держбудом від 12.12.2003 р. [Янкель, 2018]. Зміст, по суті, обох документів ніколи не був оскаржений уповноваженими на те державними

структурами. Дії реєстратора Струсівської сільради за формою були коректними.

Міністерство культури, права та інтереси якого були порушені, негайно оскаржило до Міністрства юстиції дії державного реєстратора на користь монастиря. З огляду на хвилю протестів національно-демократичних та націоналістичних сил, обласна прокуратура 16 вересня 2018 р. виступила із заявою про початок "досудового розслідування у кримінальному провадженні за фактом неправомірних дій державного реєстратора, який, зловживаючи своїми повноваженнями, здійснив державну реєстрацію права користування нерухомим майном комплексу Почаївської лаври за УПЦ Московського патріархату" [Тернопільська обласна прокуратура, 2018]. Депутати облради для запобігання фізичному протистоянню опонентів і недопущення силового захоплення лаври звернулися до керівництва МВС із проханням забезпечити об'єкту цілодобову силову охорону.

23 листопада 2018 р. Міністерство юстиції скасувало "правочин" державного реєстратора як такий, що вчинений "з порушенням вимог чинного законодавства", охарактеризувавши дії монастиря рейдерством [Міністерство юстиції України, 2018]. Таким чином була унеможливлена приватизиція УПЦ (МП) лаврських споруд. До складу Заповідника повернено шість оскаржуваних будівель державної власності, однак його цілість не було відновлено. Залишалася низка інших де-юре і де-факто неврегульованих питань, довкола яких з попеременним успіхом тривало протистояння українських і проросійських сил.

1 вересня 2020 р. орган Верховної Ради газета "Голос України" надрукувала статтю оглядачки С. Чорної "Почаївська лавра – форпост "русского мира"". Загострена форма викладу про лавру як "головну ударну силу агресора" змусила редакцію за кілька днів видалити статтю із сайта. Натомість депутати від проросійської партії ОПЗЖ (заборонена за ініціативи СБУ у вересні 2022 р.) В. Медведчук і В. Німченко 18 вересня 2020 р. звернулися до Верховної Ради із запитом щодо вжиття заходів для недопущення розпалювання "релігійної ворожнечі та публікації у виданні вибачення перед громадянами України – прихожанами Почаївської лаври Української православної церкви за

приниження їхніх релігійних почуттів". Редакція у відповідь зазначила, що порушені питання "стосуються сфери повноважень інших державних органів", а не "Голосу України", "що висвітлює актуальні проблеми державотворення і життя суспільства, проблеми соціально-економічних перетворень, а також інші соціально-політичні проблеми" [Разумков, 2020].

Тоді ж підконтрольний (про)російським політичним силам Печерський районний суд м. Києва за поданням депутатів ОПЗЖ зобов'язав офіс Генерального прокурора відкрити кримінальне провадження за фактом учинення службовими особами газети "Голос України" злочину, передбаченого ст. 161 КК України (розпалювання релігійної ворожнечі, приниження релігійних почуттів); відповідне рішення суд ухвалив 12 жовтня 2020 р.

Заборона діяльності проросійських партій в Україні після початку повномасштабної війни та втеча до Росії провідних проросійських політиків значно скоротила можливості легального політичного лобізму в інтересах УПЦ (МП), який зазнав модифікацій згідно з обставинами місця та часу, що змінилися.

У листопаді 2022 р. СБУ провела обшук у Почаївській духовній семінарії, де було знайдено чимало надрукованої у Російській Федерації літератури ксенофобського, антиукраїнського змісту, що розпалювала релігійну та міжнаціональну ворожнечу, атрибутику протизаконних воєнізованих формувань на окупованій Росією території ОРДЛО. У січні 2023 р. після обшуку стосовно ректора семінарії Іова (Смакоуза), який "через анонімний профіль у *Facebook* поширював тези російської пропаганди", було відкрито кримінальне провадження за статтею про порушення рівноправності (ст. 161 КК України). Правоохоронці перевірили також монастир. У липні 2023 р. одного з послушників лаври засудили до 5 років ув'язнення з конфіскацією майна за колабораціонізм, глорифікацію армії РФ та виправдовування агресії проти України (ч. 1 ст. 111-1; ч. 3 ст. 436-2 КК України). Послушник мав непогашену судимість за вбивство та проживав на території монастиря з 2017 р. [Тернопільська обласна прокуратура, 2023]. Під час обшуку у лаврі були виявлені насельники без жодних документів, що посвідчували б особу, або з паспортами СРСР. Згодом за фактом звернення покупця проти

монастиря було відкрито кримінальну справу (ч. 4 ст. 190 КК України) за продаж у крамницях лаври виробів із золота та срібла, що не мали проб, державного клейма та інформації про вагу, виключно за готівку та без товарних чеків [Яремишин, 2023].

З початком повномасштабної війни Тернопільська обласна рада вкотре звернулася до Міністерства культури з вимогою розірвати договір оренди і провести в Почаївській лаврі державний аудит. У лютому 2023 р. облрада створила робочу групу з вивчення правомірності використання УПЦ (МП) комплексу Почаївської лаври, зокрема протизаконного (неоформленого згідно з вимогами закону) використання земельних ділянок під спорудами та низки інших надужиттів. На сесії облради депутати звернулися до голів місцевих громад з вимогою розірвати угоди на користування земельними ділянками з представниками монастиря [Міністр юстиції…, 2023]. Ситуація, що склалася на місцях, видавалася абсурдною і суперечила чинному законодавству: право на оренду будівель лаврського комплексу надавала держава, а на користування земельними ділянками, на яких вони стояли, привласнила собі Почаївська міська рада.

8 лютого 2023 р. добіг кінця термін оренди Миколаївського собору з келіями XVI–XVII ст. (загальна площа 1 756 кв. м) у Кременці, де, окрім парафії, у келіях розташовувалося регентське училище; термін дії договору Заповідник не продовжив. Церква, проте, відмовилася звільняти приміщення, заявивши на офіційному сайті, що "відбувається “зачистка” приміщень Кременецької філії Почаївської духовної семінарії". 30 листопада 2023 р. згідно з судовим рішенням державна виконавча служба змушена була примусово звільнити будівлі, повернувши їх у розпорядження Заповідника [Міністерство юстиції України, 2023]. Присутній на місці події директор Заповідника В. Ільчишин візуально дав оцінку стану збереження пам’ятки: пошкоджені фрески та предмети мистецтва (не дотримувався температурний та вологісний режим), є тріщини, відлущення; предмети мистецтва XVIII–XIX ст. потребують реставрації й консервації [Ілинич, 2023]. Улітку 2024 р. фахівці львівського Національного науково-дослідного реставраційного центру у приміщенні собору розпочали реставраційні роботи,

насамперед консервацію 10 ікон, що зберігалися неналежним чином і потребували професійного захисту.

Невдовзі після рішень Тернопільської облради Комітет ВР України з гуманітарної та інформаційної політики 7 квітня 2023 р. також виступив з ініціативою розірвання договору оренди з монастирем. Заступниця голови Комітету Є. Кравчук наголошувала, що "Почаївська лавра перетворилася на "острів", куди не допускають ні міністерські перевірки, ні громадський контроль" [Надтока, 2023].

У 2024 р. конфлікт між Заповідником і монастирем щодо відновлення де-факто права власності держави на окремі будівлі, якими користувався монастир, тривав, і держава крок за кроком намагалася реалізувати свої права відповідно до чинного законодавства [Большакова, 2024].

У червні 2024 р. комісія Міністерства культури здійснила перевірку рухомого і нерухомого майна, що перебуває у користуванні Почаївської лаври. Згідно зі звітом "комісією встановлено, що користувач не дотримувався вимог Закону України "Про охорону культурної спадщини", зокрема п. 1 ст. 26 щодо обов'язкового отримання дозволів на консервацію, реставрацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування пам'яток національного значення. Також не дотримано вимог ст. 24 Закону України "Про охорону культурної спадщини" щодо неможливості змін пам'яток. Користувачем самовільно здійснено ремонт, прибудови, зміну конструктивних елементів, опорядження зовнішнього та внутрішнього і реставрацію пам'яток без відповідних на те дозволів та науково-проєктної документації, що призвело до неналежного утримання пам'яток та до втрати автентичних елементів опорядження пам'яток, збільшення навантаження на їх конструкції". Комісія виявила несанкціоновані зміни у стінописах, проведення ремонтних робіт, "відсутність значної частини ікон, зафіксованих паспортами пам'яток культурної спадщини та інвентарним списком, складеним на основі паспортів на твори мистецтва при проведенні інвентаризації іконопису та творів мистецтва в 1967 році". Монастир від 2004 р. "системно і свідомо" не дотримувався вимог пожежної безпеки, не усунув виявлені під час планової перевірки 2019 р. порушення, зафіксовані у відповідному приписі [*Зникнення частини ікон*…, 2024].

Міністерська комісія рекомендувала Кременецько-Почаївському заповіднику провести (до 1 грудня 2024 р.) інвентаризацію державного майна, яким користується монастир, та у судовому порядку порушити питання про припинення дії договору оренди за фактом невиконання вимог щодо збереження пам'яток національного значення та їх територій [*Зникнення частини ікон*…, 2024]. Міністерству культури рекомендовано звернутися до Генеральної Прокуратури задля забезпечення захисту інтересів держави щодо охорони і збереження пам'яток.

Комісія Міністерства культури зафіксувала низку порушень з боку монастиря у користуванні державним майном, але оглянуто було лише третину архітектурного комплексу, лише ті споруди, що перебували на балансі Міністерства. Чимало будівель було протизаконно передано монастирю Почаївською міською радою, і щоби отримати до них доступ, Міністерство має спочатку провести інвентаризацію майна. Комісія також не мала доступу до лаврської бібліотеки, що містила чимало раритетів XVIII–XIX ст. У православних пабліках обговорювався факт спалення монахами напередодні перевірки чималої кількості книг, і немає відповіді, що саме було знищено – пропагандистська література з Росії, книгодруки уніатського періоду історії лаври чи щось інше.

Щойно комісія Міністерства культури завершила перевірку, як монастир відновив незаконне будівництво. Директор Заповідника і один з членів комісії В. Ільшичин повідомив, що представники монастиря "розпочали будівництво і не лише в охоронній зоні, а в самій пам'ятці. Вони самовільно втрутилися в конструкцію пам'ятки, між Успенським собором і келіями. Знищили близько 300 квадратних метрів історичної площі. Почали будувати ангар між келіями та Успенським собором з боку печерних храмів, аж до стіни печерних храмів вирили котлован, залили це все бетоном, зруйнували археологічний культурний шар. Втрутилися і в археологію, і в архітектуру, в мури, врізалися в стіну келій, пошкодили її. Це – порушення умов договору та пам'яткоохоронного законодавства. Руйнація об'єкта культурної спадщини національного значення. Ми викликали поліцію, склали акт. Матеріали направили на Міністерство культури для реакції. 10 липня ми зупиняли будівництво... " [Міщенко, 2024].

Проте безпрецедентним порушенням усіх норм пам'яткоохоронного законодавства стало швидкісне зведення монастирем у 2011–2013 рр. (символічний наріжний камінь закладено 2009 р.) на Почаївській горі упритул до лаврського комплексу нового Спасо-Преображенського собору – одного з найбільших в Україні, сьомого за розміром у світі. Якщо історичний Успенський собор може вмістити 2–3 тис. відвідувачів, то новозбудований – до 8–9 тис. Гігантська будівля із 33 дзвонами домінує над історичним ансамблем та давнім Успенським собором, що знищило цілісність, автентичний ландшафтний профіль та естетику національної пам'ятки. До храму збудовано окремий під'їзд, поруч зведено господарські приміщення. Навколишню територію облаштовано таким чином, щоби творити автономну одиницю з відокремленою від історичного комплексу територією.

Держава наразі не порушила питання щодо правомірності дій монастиря та усунення їх наслідків для забезпечення верховенства права. Проте навіть у випадку розірвання договору оренди право власності монастиря на новозбудований комплекс (не земельну ділянку) буде надзвичайно ускладнювати повернення ситуації у правове поле.

Поза тим, монастир упродовж десятиліть скуповував на довірених осіб прилеглі до лаврського комплексу приватні домогосподарства, сформувавши довкола "пояс "русского міра"", автономну зону приватної де-факто монастирської власності. Питання щодо нейтралізації впливів цього середовища на локальний суспільно-політичний контекст залишається без відповіді. Так само як залишається поза увагою факт зведення вже після початку у 2014 р. війни нових храмів у навколишніх селах і містечках коштом Російської Федерації [Кочан, 2018, с. 322–327], яка цілеспрямовано вкладала ресурси у цінний для неї актив, звісно, не з релігійних міркувань.

Керівництво УПЦ (МП) інтерпретувало конфлікт між Заповідником і Почаївським монастирем у звичних від початку війни у 2014 р. категоріях дискримінації та релігійних переслідувань. Однак на 11-му році російсько-української війни – під загрозою реальних суспільно-політичних обмежень у контексті захисту національних інтересів та безпеки – церковний істеблішмент почав використовувати громадянсько-патріотичний тезаурус без згадки агресора на ім'я. В опублікованому на лаврському сайті інтерв'ю глава УПЦ (МП) доводив, що "Почаївська лавра і боголюбива паства

цього краю багато століть демонструвала зразки високого патріотизму, національної свідомості, відданості рідній Україні, її духовній культурі, вірності українському народові. В усі віки Почаїв відбивав нападки противників як із західного світу, так і зі сходу (Росія знаходиться на півночі – *Н. К.*) (...) проти Української Православної Церкви зведено справжнє гоніння із навішуванням усіляких політичних ярликів, які абсолютно чужі Українській Православній Церкві. (...) храми відбираються, закриваються, повсюдно розриваються договори про територіальне користування земельними ділянками, де відроджено та створено сотні православних обителей, духовні семінарії та Академія, недільні школи, благодійні, місіонерські, просвітницькі центри. Все це з легкої руки чиновників різних рівнів забороняється, створюються важкі умови для їх існування, перешкоди в служінні Христу і народу Божому" [*Інтерв'ю з Предстоятелем*…, б.д.].

"Переслідування" УПЦ (МП) могли видаватися переконливими для неознайомленої з українськими реаліями аудиторії або тих, хто без верифікації інформації слідкує за подіями за медіаресурсами УПЦ (МП) та російських інформаційних проксі, що працюють під прикриттям українських православних медіа, та використовують (квазі)патріотичну риторику. Проте в Україні звинувачення у переслідуваннях, що лунали в унісон із російською державною пропагандою, однозначно кваліфікувалися як складник оркестрованої з РФ інформаційної антиукраїнської кампанії.

Показовим був інтерв'юєр митрополита Онуфрія, узагальнено названий "редакцією Союзу православних журналістів" (СПЖ). СПЖ – афілійований з УПЦ (МП) медійний ресурс, заснований з метою підтримки проросійських сил в Україні та з благословення (дозволу) митрополита Онуфрія у березні 2015 р. після перемоги Революції гідності, окупації Російською Федерацією Криму та розв'язання війни на Донбасі. У березні 2024 р. СБУ повідомила про "знешкодження масштабної мережі ФСБ, яка "під прикриттям" УПЦ (МП) намагалася дестабілізувати ситуацію в Україні", "проводила інформаційні диверсії на замовлення ФСБ". Ішлося саме про СПЖ. Згідно з інформацією СБУ – це була "одна із найбільших мереж ФСБ, яка діяла в Україні з початку повномасштабного вторгнення. Вона мала чітку ієрархію та розподіл функцій, а

також – постійний зв'язок із найбільшими ЗМІ РФ, які одразу підхоплювали "потрібний" контент". Координатором мережі в Україні був настоятель одного з київських храмів УПЦ (МП) (С. Чертилін), "який входив до агентурного апарату російської спецслужби. (...) Він відповідав за поширення матеріалів, в яких підбурювали до міжконфесійної ворожнечі та виправдовували агресивну війну проти України. Для цього фігурант особисто інструктував "виконавців" – інших учасників злочинної організації, які діяли під виглядом "політекспертів" і готували провокативні дописи та відеосюжети. Підготовлений контент поширювали через десятки підконтрольних каналів у *Telegram* та *YouTube*, а також на сторінках у *Facebook* та офіційних сайтах різних єпархій УПЦ (МП)" [Служба безпеки України, 2024b].

На підставі зібраних доказів чотирьом затриманим "православним журналістам" та ще десяти учасникам організації повідомлено про підозру у державній зраді (ч. 2 ст. 111 КК України), колабораційній діяльності (ч. 6 ст. 111-1 КК України), створенні та участі у злочинній організації (ч. 4 ст. 28; ч. 1, ч. 2 ст. 255 КК України), розпалюванні релігійної ворожнечі (ч. 3 ст. 161 КК України), виправдовуванні збройної агресії РФ проти України (чч. 1, 2 ст. 436-2 КК України).

У жовтні 2024 р. обвинувачувальні акти СБУ проти клірика УПЦ (МП) С. Чертиліна та трьох його спільників – співробітників СПЖ (А. Овчаренка, В. Ступницького, В. Бобечка), якими священник та за сумісництвом співробітник Синодального військового відділу керував, було передано до суду [Служба безпеки України, 2024d]. Вилучені СБУ під час обшуку у С. Чертиліна кошти Військовий відділ УПЦ (МП) назвав такими, що їх "він, як волонтер, збирав разом з православною молоддю на придбання авто для кейсеваку, яке має рятувати життя поранених захисників України. В судовому засіданні отець Сергій це особисто підтвердив" [Синодальний відділ по взаємодії зі Збройними Силами…, 2024]. Для усіх чотирьох восени 2024 р. було "зібрано благодійні пожертви" для виплати застави (наприклад, для С. Чертиліна застава становила 5 млн грн) та переміщення їх під домашній арешт.

Слідом за арештами церковних пропагандистів рішенням РНБО було заблоковано сайти російських проксі в Україні: "Союзу

православних журналістів", "Першого козацького", "Діалог.тут" та "Raskolam.net", які перемістилися на *YouTube*, у *Telegram*, *Facebook* та заблоковані в Україні російські *ВКонтакте* й *Одноклассники*. П'ять разів від початку повномасштабного вторгнення Україні доводилося блокувати сайт СПЖ, який кожного разу вносив зміни у доменне ім'я і відновлював антиукраїнську пропаганду.

Наприкінці 2024 р. діяльність (про)російського активу – "Союзу православних журналістів" – було перенесено до Західної Європи. Медіаресурс отримав статус юридичної особи у Греції та Німеччині, фінансування із неназваних джерел, відновив роботу сайта (російською, українською, англійською, німецькою, англійською та ін. мовами) та розгорнув діяльність під прикриттям "підтримки канонічного православ'я у міжнародному масштабі" [СПЖ – новости Православия, 2024]. У німецькомовній версії СПЖ зазначалося, що організацію засновано у 2014 р. (фальсифіковано дату заснування ресурсу у березні 2015 р., щоби уникнути пов'язання постання СПЖ з початком розв'язання РФ війни проти України. – *Н. К.)*, "коли православна спільнота опинилася під тиском з боку влади та увійшла у конфлікт із нею" і постала потреба "у формуванні лідерів суспільної думки з-посеред православного середовища, здатних дати об'єктивну оцінку поточному моменту та спрямувати суспільну думку на пошук правди" [Union Orthodoxer Journalisten, 2024]. У січні 2025 р. філію СПЖ відкрито в Албанії, лютому – у Сербії, березні – США та Болгарії, квітні – Чехії та Словаччині.

Українським прокурорам треба буде довести обґрунтованість підозри СБУ стосовно керування українськими навколоцерковними медіаресурсами з ФСБ та їхнього зв'язку з провідними російськими ЗМІ "у пошуці правди", хоча контент-аналіз публікацій (зокрема, замовчування релігійних переслідувань РФ на окупованій українській території), узгодженість дій та акцентів у наративах, суголосність проблематики з російським політичним порядком денним залишають обмаль місця для сумнівів. Очевидно, (про)російських проксі з СПЖ під прикриттям захисту релігії було інфільтровано у західне суспільство для ведення інформаційної кампанії проти України, пропаганди "русского міра" відповідно до цілей гібридної війни Російської Федерації проти країн західної демократії.

І символічний, і фізичний простір Почаївської лаври як національної історико-культурної пам'ятки позначений гранично гострим протистоянням української та проросійської ідентичностей. З українського боку – енергія нації, що динамічно націоналізується та утверджує громадянську ідентичність, разом із національними міфами та символами, у доведений історією найдієвіший спосіб: у полум'ї безпрецедентної у постгельсінському світі за масштабами війни за незалежність. З (про)російського – ар'єргардні бої імперії, коли руйнуються колишні суб'єкт-об'єктні відносини на макрорівні та подвійні лояльності та ідентичності – на мікро.

Слідом за створенням у березні 2023 р. Тернопільською облрадою робочої групи з вивчення правомірності користування УПЦ (МП) Почаївською лаврою Православна церква України (Вселенський патріархат) задекларувала намір перебрати до власних рук монастирський комплекс. Відповідно до рішення Синоду ПЦУ від 28 березня 2023 р. утворено альтернативний осередок, архімандритом призначено вихідця з УПЦ КП митрополита Тернопільського і Кременецького Нестора (Писика) та скеровано звернення "до уряду з проханням надати у Лаврі приміщення для чернечого життя і богослужінь" [*Офіційне повідомлення*..., 2023].

Новопризначений Синодом ПЦУ архімандрит Почаївської лаври обстоював її особливе значення для "нашого населення": "Вона для Галичини та Волині порівняна зі значенням Софії Київської, це те осердя, навколо якого будувалася наша ідентичність. Люди давно мріяли про те, щоб Лавра була українською. І її потенціал повинен бути реалізований, вона має бути не проповідником "русского міра", а тим місцем, навколо якого будуть гуртуватися православні українці, як це було в часи преподобного Іова Почаївського, як це було всю історію Лаври до XVIII століття і наприкінці XIX і XX століття. Тобто всі розуміють, що Московський патріархат у Почаєві – це аномалія, яка повинна зникнути" [Касіян, 2024]. Синод ПЦУ від 2 лютого 2025 р. ухвалив рішення про відкриття Почаївського Свято-Духівського чоловічого монастиря [Документи засідання…, 2025], очевидно, з осідком у повернених у державну власність у серпні 2024 р. корпусах Почаївської лаври за умови / після отримання державної реєстрації.

Українська греко-католицька церква також заявила права на користування Почаївською лаврою якщо не односібно, то нарівні з Православною церквою України. Монастир належав греко-католицьким (уніатським) ченцям-василіанам з 1713 (або 1721) до 1832 рр., коли за звинуваченням у підтримці василіанами польського повстання 1830–1831 рр. цар передав його Російській православній церкві [Мороз, 2024].

У розпал восени 2022 р. акцій протесту біля Києво-Печерської лаври група кліриків УГКЦ на чолі з митрополитом Тернопільсько-Зборівським Василем Семенюком анонімно відвідали 22 грудня 2022 р. Почаївський монастир. Опубліковане незабаром у соцмережі фото членів групи на території лаври унаочнило та підсилило конкурентну боротьбу між УГКЦ та ПЦУ за право доступу до Почаєва [Жук, 2024].

У двох січневих 2023 р. інтерв'ю глава УГКЦ нагадував, що у Почаївській лаврі "свого часу був знаменитий Василіянський монастир, Почаївська ікона Богородиці є коронована папськими коронами. (…) І там був важливий центр книгодрукування (…). І нам не байдуже, що там буде діятися" [*"Нам не байдуже…"*, 2023]; лавра "має стосунок до нашої історії, до нашої тотожності. Ми хочемо там теж почуватися, як вдома. Форму цього можна узгоджувати" [Кравець та Мазилюк, 2023]. У квітні 2025 р. під час виступу у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки (Луцьк) глава УГКЦ підтвердив позицію церкви: релігійні пам'ятки, що мають статус національних, мають стати доступними для проведення богослужінь представниками різних церков [Марчук, 2025].

2 лютого 2023 р. за ініціативи керівництва української провінції оо. Василіан (ЧСВВ) відбулася зустріч із головою Тернопільської облради. Уповноважені особи ЧСВВ довели до відома влади бачення майбутнього лаври її колишніми власниками: свого часу монастир було силоміць переведено з унії на православ'я, і саме на час порядкування у монастирі василіан припадає його піднесення і розбудова. Тому "було б доцільним денонсувати договір про оренду заповідника із теперішнім орендатором, укладений на термін до 2054 року, та повернути будівлі святині законним власникам – тим, котрі зводили споруди та надали головний імпульс розвитку монастиря" [*У Тернопільській облраді…*,

2023]. За визнанням глави УГКЦ, реакція обласної влади на прохання щодо користування греко-католиками Почаївською лаврою була "дуже дипломатичною. (…) уважно вислухали, але поки що промовчали" попри те, що "греко-католики там теж мають мати своє місце разом із православними братами" [*Блаженніший Святослав…*, 2023].

Глава ПЦУ, зі свого боку, наполягав, що "Почаївська лавра є православною святинею і (там – *Н. К.*) повинен бути один господар. Не може бути декілька господарів. (…) якщо Почаївська лавра буде належати Православній церкві України, то ми будемо дозволяти і паломникам, і вірним приходити і звершувати молитву. (…) Ми претендуємо на Почаївську лавру, ми вже створили юридичну особу і тому будемо робити все задля того, щоби ця велика святиня українського народу була в українській церкві, а всі українці будуть мати можливість разом підносити в ній свої молитви" [*Свято-Миколаївський собор…*, 2023].

У міжцерковному спілкуванні УГКЦ та ПЦУ питання щодо ймовірного майбутнього Почаївської лаври жодного разу безпосередньо не обговорювалося як вочевидь надто конфліктне, коли корпоративні інтереси кожної зі сторін беруть гору над публічними деклараціями чи то про "православних братів", чи то "всіх українців". Остаточне рішення залишатиметься за власником-державою, що, незалежно від перебігу унормування відносин із нинішнім користувачем – УПЦ (МП), мала б опрацювати та запровадити як інклюзивні механізми користування унікальною релігійною та історико-культурною пам'яткою, так і принципи та вимоги взаємодії між державним заповідником та релігійними організаціями-орендарями.

***

Запит на націоналізацію / дерусифікацію символічного і матеріального простору у випадку Києво-Печерської лаври був масово підтриманий різноманітними суспільними політичними силами, став рушійною силою протестів, що дали поштовх процесу усунення присутності УПЦ (МП) з лаври. Завершення процесу загальмувало на рівні судової гілки влади, що має винести рішення

щодо одного і однозначного питання: права Державного заповідника на розірвання договору оренди з монастирем.

У Почаєві контекст складніший, хоча запит на націоналізацію такий самий потужний. По-перше, йдеться про юридичні питання: плутанину стосовно права власності на нерухомі об'єкти, надужиття у питаннях землекористування, кричущі порушення пам'яткоохоронного законодавства.

По-друге, економічна залежність місцевої влади від монастиря створила ефект взаємовигідного співробітництва: влада виступає лобістом інтересів лаври всупереч вимогам закону, а монастир має вплив на обрання одних чи других кандидатів до місцевого депутатського корпусу. Зрештою, обидві сторони зацікавлені у збереженні *status quo* з усіма негативними від такої взаємозалежності суспільно-політичними наслідками для регіону та країни.

По-третє, йдеться про довготривалу програму-максимум з подолання наслідків кількасотлітнього перебування Почаєва у полі тяжіння російського православ'я як функції імперської та імперіалістичної політики Росії на її рубежах з протидії не лише уявленому Заходу, католицизму / уніатству, але й церковному та політичному українству (хоча історія знає приклад, коли після Першої світової війни лавра підтримала українську владу та запровадила богослужіння українською мовою – "чия влада, того й віра"). Надзавдання – повернення Почаївської лаври в національний символічний історико-культурний простір, що матиме наслідком реструктуризацію соціального світосприйняття, мінімізацію конфліктогенного потенціалу у процесі знаходження збалансованого *modus vivendi* у комунікації з суспільством і відносинах з державою. Програма-мінімум містить очевидні під час російсько-української війни питання: недопущення пропаганди та продукування ідеології "русского міра", z-богослов'я РПЦ, наративів російської пропаганди; негативна сутність програми-мінімум уже буде позитивом для реалізації завдань із захисту національного культурного простору як складника національної безпеки у вирі війни.

РОЗДІЛ 3

СВЯТОГІРСЬКА ЛАВРА: ІДЕНТИЧНІСТЬ *AD HOC*

Свято-Успенська Святогірська лавра Донецької єпархії УПЦ (МП) постала у незалежній Україні на місці найдавнішого та найвідомішого монастиря на Сході країни на території Святогірського державного історико-культурного заповідника (створений 1980 р.), що має унікальний архітектурний та ландшафтний профіль.

Радянська влада поклала край релігійному життю у Святогірському чоловічому монастирі у 1922 р. Перша спроба його відновлення у вересні 1991 р. мала символічний характер та маніфестувала українську ідентичність регіону. Члени Української автокефальної православної церкви з Харкова та Слов'янська зібралися у монастирі на відправу літургії українською мовою. Учасник події Ігор Ісіченко – тоді організатор та голова Українського православного братства на Харківщині, пізніше архієпископ УАПЦ (1996 р.), який унаслідок перманентних криз в автокефальному середовищі врешті перейшов до греко-католиків та очолив Харківський екзархат УГКЦ (2020 р.) [*Харківсько-Полтавська єпархія АПЦ(о)…,* 2020], – пригадував, що у богослужінні на Святих Горах брали участь члени слов'янської громади професор-дисидент В. Горбачук та ветеран УПА Є. Копач. – "Але невдовзі після нашої місійної поїздки почався процес передачі монастиря Донецькій єпархії Московського патріархату, що в ті роки на Донеччині, на жаль, виглядало безальтернативним" [Денис, 2022].

Відбудова Святогірського чоловічого монастиря відбувалася за допомоги Донецької обласної ради на чолі з В. Януковичем (1997–2002; прем'єр-міністр 2002–2005, 2006–2007), яка забезпечила необхідне фінансування місцевим бізнесом (В. Нусенкіс, В. Новинський та ін.). Згідно з тодішнього політикою проросійської регіональної верхівки, робітників підприємств найбільшого індустріального регіону країни змушували перераховувати денний заробіток на побудову храмів на усій території Донбасу, наражаючися

при тому на спротив населення, рівень релігійності якого був одним з найнижчих в Україні [Кочан, 2014, с. 151–152]. За підтримки В. Януковича у 1996–2002 рр. в області було побудовано 63 нових храми і відновлено 35 [Кабінет Міністрів України, 2004].

Статус лаври Святогірський монастир отримав відповідно до рішення Синоду УПЦ (МП) у березні 2004 р. завдяки лобістським зусиллям місцевого регіонального істеблішменту у Російській Федерації та заохочення Московської патріархії. Місцевий науковець-релігієзнавець та певний час співробітник обласного управління у справах релігій Ігор Козловський пояснював, що "церковне рішення надати Святогірському монастирю статус лаври погоджувалося на рівні Москви і Московського патріархату. Це був абсолютно політичний крок, адже Святогірська лавра не мала такого значення, як Києво-Печерська чи Почаївська, бо тут двічі переривалася традиція. Лавра – це дуже високий статус, їх одиниці в православному світі. У Росії лише дві: Олександро-Невська лавра у Санкт-Петербурзі та Троїце-Сергієва лавра у Московській області" [Денис, 2022].

Святогірський церковний проєкт був складником політики Російської Федерації зі збереження контролю над Україною після розпаду СРСР. Водночас він був однією зі сходинок у плані донецького істеблішменту з переходу з регіонального рівня влади на національний. Інструментальне використання релігійного чинника у політичній технології з приведення до вищих щаблів влади в Україні російських проксі дозволяє твердити про сконструйовану *ad hoc* ідентичність Святогірської лаври, чому посприяли не лише особливості історичного чи суспільно-політичного розвитку українського Донбасу, але й зовнішній чинник.

Те саме спрямування мав інший "релігійний" проєкт регіональної верхівки. Створена у Донецьку 1997 р. Партія мусульман України (голова Рашид Брагін) уже наступного року брала участь у виборах до Верховної Ради України 3-го скликання, набравши 0,19% голосів (балотувалися 32 члени партії, жоден не пройшов). Ставка на ісламський чинник, орієнтований на російський Татарстан, не спрацювала, партія упродовж десяти років не брала участі у виборах й відтак була ліквідована Міністерством юстиції. Задля

консолідації й підсилення потенціалу регіонального істеблішменту у боротьбі за Київ члени Партії мусульман України централізовано й у повному складі перейшли до Партії регіонів.

На хвилі зростання впливу проросійських сил в Україні глава РПЦ у 2009 та 2011 рр. відвідав вотчину регіоналів Святогірську лавру. Вже тоді охорону патріарха Московського здійснювали не українські відповідні служби, а воєнізовані казачі загони, що прибули з Російської Федерації. Такі самі російські квазіправославні сфашизовані бандитські казацькі угруповання у 2014 р. разом із російськими військовими підрозділами окупують частини Донбасу, де розгорнуть терор українського населення. У міжчасі візитів російського патріарха до лаври щойно обраний Президент України В. Янукович отримав у 2010 р. орден "Сергія Радонезького" І ст., яким РПЦ нагороджує глав церков та церковних, державних та громадських діячів за видатні досягнення та миротворчі труди.

Від початку російської агресії на Донбасі у 2014 р. Святогірська лавра підтримувала російських загарбників та місцеві проросійські сили, поширювала наративи російської пропаганди, слугувала місцем зберігання зброї та переховування російських бойовиків [*Парамілітарні утворення РФ...* , 2024, с. 17–24; Деркач, 2018], надавала їм допомогу упродовж 2014–2015 рр. [Гордійчук, 2018; Капустянська, 2024]. Колишній очільник терористів на Донеччині, ексспівробітник ФСБ Ігор Гіркін (Стрєлков) неодноразово згадував про допомогу бойовикам з боку Святогірської лаври: "Мою особисту охорону складали духовні сини. Монахи, ієромонахи Святогірської лаври. Цілковито. До останньої людини. Вона була не надто великою, але позаяк була… У нас одним з підрозділів слов'янської (м. Слов'янська) бригади командував послушник Святогірської лаври. До того ж послушник, який мав досить серйозне становище в лаврі" [*Террорист Гиркин…,* 2018].

Із 52 бойовиків загону ФСБ РФ "Крим" під командуванням І. Гіркіна, які 12 квітня 2014 р. захопили Слов'янськ, п'ятеро були російськими агентами з Києва, які працювали у структурах УПЦ (МП). Снайпером і заступником І. Гіркіна у диверсійній групі був паламар (церковнослужитель) Києво-Печерської лаври С. Журиков (позивний Ромашка) за сумісництвом парашутист, що здійснив

понад 1 500 стрибків і вправно володів стрілецькою зброєю, громадянин РФ; А. Разуваєв (позивний отримав Фріц як колекціонер нацистської символіки) працював начальником охорони столичного Свято-Троїцького монастиря. С. Журиков був керівником групи нападу на співробітників СБУ 13 квітня. Це був перший бій АТО на Донбасі, під час нього загинув капітан "Альфи" Г. Біличенко. Третім ідентифікованим православним бойовиком-киянином став Д. Жуков (Кедр), формально керівник столичного відділення Православного братства Олександра Невського, заступник голови ГО "Православний вибір". Припускають, що С. Журиков та Д. Жуков були співробітниками охоронної служби "казаків" Києво-Печерського монастиря, створеної намісником Павлом (Лебедем) [*Первый бой АТО…*, 2016]. У самому Слов'янську максимальне сприяння бойовикам надав священник Свято-Воскресенського храму Віталій Веселий.

Дослідниця Т. Деркач зібрала свідчення місцевих бойовиків, колаборантів та російських терористів про допомогу, яку вони отримували зі Святогірської лаври [Деркач, 2018].

– Свідчення І. Гіркіна: "По-перше, від самого початку нашої "Слов'янської епопеї", як у Слов'янську, так і Донецьку, ми постійно відчували підтримку з боку кліриків Русской православної церкви, з боку монахів. Від Святогірської лаври насамперед. Вони, попри можливі репресії, відкрито їхали та благословляли ополчення (тобто, і російських терористів, і їхніх місцевих проксі – *Н. К.*). У тому числі через українські блокпости, і відкрито сповідували свою позицію. Мало хто знає, що Святогірська лавра закрила браму перед президентом Порошенком, який прилетів наступного дня після свого обрання з бажанням отримати благословення ієреїв лаври. Лавра просто не впустила його на свою територію, і Порошенко довелося давати інтерв'ю, стоячи перед зачиненою монастирською брамою. Усі священники, з якими мені доводилося зустрічатися, підтримували нашу боротьбу. До того ж, робили це не з національної, а релігійної точки зору: вони розуміли, *що* і *хто* прийшов до влади у Києві. Прийшли сили, які можна назвати сатанинськими…".

– Свідчення В. Пономарьова, "народного мера" Слов'янська, під час окупації міста російськими терористами: очільник лаври "благословив" проросійських місцевих колаборантів на боротьбу, щоби "не впустити сюди цю сволоту" (українську владу – *Н. К.*).

– Свідчення бойовика з позивним "Ящур", який у лютому–березні 2014 р. брав участь у штурмах обласних прокуратури, ОДА та СБУ у Донецьку, від квітня – в окупації Слов'янська: "Коли приїхали на базу, нас одразу зустріли монахи Святогірської лаври зі зброєю у руках. Ми були тим дуже здивовані. Потім, під час розмови, спитали їх відверто, чому вони зі зброєю. "Це наша *русская* земля і ми її захищаємо", – була відповідь. Згодом, коли очікували на обстріл і було отримано наказ на відхід з бази, монахи заявили, що не підуть, бо в них є наказ від *батюшки* стояти до кінця. Довелося викликати зі Святогірська *батюшку*, щоби він особисто віддав наказ монахам відійти. (…) Після того я почав набагато більше поважати нашу церкву, ніж спочатку".

Генерал-майор СБУ Юлія Лапутіна в інтерв'ю "Радіо Свобода" підтвердила факт співпраці лаври з окупантами: "Про Святогірську лавру можна багато чого розповідати, але я сама туди виїжджала, ще коли була на окупованій Донеччині. І я на власні очі бачила там російських спецслужбовців. Скажімо так, спецпризначенців". Згідно зі словами Ю. Лапутіної про російських спецпризначенців у Святогірській лаврі було поінформовано штаб АТО. "Які рішення ухвалювалися – я не знаю. Але так було. З російською зброєю, з радіостанціями, з перемовинами з підрозділами, які розташовувалися поблизу кордону з Україною з російської сторони. Це те, що ми бачили на власні очі" [*"Я на власні очі бачила..."*, 2021].

Офіцер поліції, сержант ЗСУ О. Панченко, який з перших днів російського вторгнення у 2014 р. брав участь в обороні Донеччини, свідчив, що у той самий час його колеги працювали над виявленням і ліквідацією російських схронів зі зброєю: "Схрони ці були для груп спецназу, які заходили в той час у Слов'янськ. Одна з таких груп поповнювала свої запаси зброї, боєприпасів, спорядження і грошей у монастирі – це стовідсоткова інформація. Це підтверджено вилученням зброї, вибухівки. (…) Такі схрони були по всій країні. Мабуть, і зараз є. Схронами завжди користувалися групи

спеціального призначення. Радянський Союз – це була кузня спецназу. Дуже багато бригад перебувало на території всієї держави, найбільше – на території України. Вони були в Закарпатті, Прикарпатті, на Хмельниччині, Кіровоградщині, в Криму, були роти спецназу, які робили ці закладки. Вони є довготривалі і короткочасні. Мета цих закладок – поповнення БК, зброї, валюти (на території України мали бути долари і гривні) для тих груп, які сюди заходили. У 2014 році декілька попів у Запорізькій області володіли такими схронами, і у 2022 році вони ці схрони вскрили. Я знаю, що у Куйбишівському районі є піп, він колишній десантник, закінчив рязанське училище. Закінчив службу у збройних силах у званні старшого лейтенанта. Перший у Куйбишеві (від 2016 р. Більмак – *Н. К.*), який отримав дозвіл на автомат Калашнікова. Коли у 2022 році зайшли росіяни і дійшли до Куйбишева Запорізької області, то перша їхня дозорна група на трьох "Тиграх" (це були розвідники) заїхала до цієї людини і там поповняли БК і все інше" [Кіртока, 2024].

З червня до вересня 2014 р. місто Святогірськ перебувало під російською окупацією. Лавра стояла на протилежному березі річки й залишалася на підконтрольній Україні території. За змінених обставин монастир розгорнув діяльність із розподілу волонтерської гуманітарної допомоги та надання прихистку вимушеним внутрішнім переселенцям з прилеглих окупованих територій.

Разом із тим керівництво лаври не припиняло діяти у парадигмі "русского міра". Згідно з верифікованими свідченнями під прикриттям "хресної ходи" у 2017 та 2019 рр. лавра слідом за російською пропагандою організовувала акції "безсмертного полку" на радянський День перемоги 9 травня, що завершувалися панахидою за "всех православных христиан, в братоубийственной смуте в Украине убиенных". Митрополит Арсеній повторював російські наративи, уникаючи згадки про агресію РФ проти України. Він переконував, що війна на Донбасі була розв'язана Україною: "За вказівкою Турчинова сюди прийшли війська і почали бомбити Слов'янськ, казали, що це бомбить Росія. Я бачив українські гаубиці, "Урагани", які стріляли по Слов'янську"; внаслідок саме українських обстрілів гинули цивільні. Долю Криму має вирішувати "народ Криму, у нього й питайте. Як бути з ЛДНР? Так само, хай вирішують люди,

які там живуть" [*"ВСУ пришли..."*, 2018; Палікот, 2023]. Коли у 2020 р. Кремль намагався легалізувати так званих "ЛДНР" як суб'єктів Мінських переговорів, у лаврі відбувся форум "Люди миру", трансляцію якого здійснював афілійований з В. Медведчуком "112-тий" канал і в якому брали участь спікери прокремлівських та підконтрольних "ДНР" телеканалів [Горбатенко, 2024].

Повномасштабне вторгнення російських військ змусило підрозділи ЗСУ відступити у червні 2022 р. на південний берег Сіверського Дінця, підірвавши за собою міст через річку. Впродовж наступних чотирьох місяців – доки ЗСУ під час блискавичного контрнаступу на Харківському напрямку не звільнили район від окупаційних військ, монастир залишався під перехресним вогнем двох армій. Серед монахів та тимчасових переселенців, які не евакуювалися на підконтрольну Україні територію, були жертви, із близько 30 будівель заповідника 6 постраждали від обстрілів.

У грудні 2022 р. президентським указом було призупинене українське громадянство намісника лаври Арсенія (Яковенка) – уродженця і громадянина Російської Федерації. У квітні 2024 р. йому було повідомлено про підозру СБУ за ч. 2 ст. 114-2 КК України: поширення інформації про переміщення, рух або розташування ЗСУ, за можливості їх ідентифікації на місцевості [Служба безпеки України, 2024с].

Після отримання підозри СБУ Арсеній (Яковенко) перенаправив зусилля на звинувачення України у релігійних переслідуваннях. У жовтневому 2024 р. інтерв'ю британському інтернет-виданню "The Independent" – від 2010 р. належить росіянину О. Лебедєву, який у 1984–1992 рр. служив у КДБ СРСР та Службі зовнішньої розвідки, був депутатом Державної Думи РФ, внесений Канадою до санкційного списку як близький до керівництва Росії олігарх, – Арсеній (Яковенко) обійшов мовчанкою факти колаборації монастиря з російськими загарбниками від 2014 р. та пропаганди "русского міра". Натомість "в'язень сумління" закликав "Сполучене Королівство використати свій вплив задля припинення переслідувань його церкви", оскільки "уряд України намагається заборонити церкву. Священнослужителів незаконно затримують, наші святині захоплюють і відбирають". "Влада України безпідставно звинувачує

Українську православну церкву, що вона є речником російської пропаганди. Це цілковита неправда". "Попри усі добрі справи, що їх зробив монастир, влада нищить плоди тяжкої праці. Уряд розгорнув кампанію, щоби відібрати в нас монастир. Тоді як мене переслідують за віру та утримують у в'язниці" [*Top Ukraine cleric*…, 2024].

Політичні погляди громадянина Російської Федерації І. Ф. Яковенка (митрополита Арсенія) випливають зі сповідуваної ним ідеології "русского міра", що ілюструє інтерв'ю підконтрольному ФСБ РФ виданню "The Independent". Прикметно, що продемонстрована технологія викривлення дійсності, лжесвідчення, брехня через замовчування фактів віддзеркалює усталені російські практики – від президентських до вульгарно-пропагандистських. З перспективи соціології знання, так само як і соціальної психології, спостерігаємо підставово непослідовний феномен індоктринованої свідомості: суб'єкт одночасно і заперечує участь у російській пропаганді, і артикулює її наративи без усвідомлення взаємовиключності власних тверджень. З погляду *Realpolitik* такого роду суб'єктів доцільно після вироку суду депортовувати / обмінювати / повертати до країни їхнього громадянства (а на час слідства й перебування під вартою виключати можливість доступу до підконтрольних російським спецслужбам ЗМІ).

У липні 2023 р. частину Донецької єпархії УПЦ (МП) на окупованій українській території було перереєстровано згідно з законодавством РФ. Де-факто частина Донецької єпархії УПЦ (МП) на окупованій території опинилася у підпорядкуванні РПЦ, хоча, на відміну від Кримської єпархії, де-юре (канонічно, мовою церковного права) вона залишалася не інкорпорованою Русскою православною церквою. Так само і митрополит Донецький і Маріупольський Іларіон (Шукало) формально перебував у складі єпископату УПЦ (МП). Безвиїзно перебуваючи на окупованій території з 2018 р., коли на блокпосту йому було заборонено в'їзд в Україну, Іларіон де-факто працював у складі РПЦ.

Навздогін російській державній реєстрації Донецької єпархії Синод УПЦ (МП) у вересні 2023 р. вивів Святогірську лавру з-під юрисдикції очільника єпархії у безпосереднє підпорядкування главі УПЦ (МП) до складу Київської єпархії, а самого Іларіона (Шукало) зі складу Синоду.

***

Доцільно дещо розширити проблематику і пов'язаний зі Святогір'ям контекст та зупинитися не стільки на особі митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона, скільки на безпрецедентному демарші частини єпископату УПЦ (МП) з приводу його усунення з посади. Уродженець Львівщини, митрополит Іларіон був одним із найстарших (з 1991 р.) та найвпливовіших архієреїв УПЦ (МП), послідовним провідником проросійської політики у церкві. Інтегрованість у донецький криміналізований політико-економічний істеблішмент та тісні взаємини з В. Януковичем робили митрополита надзвичайно впливовою особою в регіоні та керівництві УПЦ (МП). З Донбасу надходила основна донорська підтримка церкві, остання забезпечувала проросійським політичним силам в Україні ідеологічний супровід та електоральну підтримку на національному рівні. Суголосні з регіональною політико-бізнесовою культурою форми та методи управління митрополитом єпархією як одноосібним бізнес-проєктом зажили йому негативної репутації і серед віруючих, і серед колег, для яких християнські заповіді та обітниці послуху не були декларативною формулою кар'єрного злету.

Російсько-українську війну Іларіон (Шукало) вважав "братовбивчою смутою" [*Звернення митрополита…*, 2022]. Він і підпорядковане йому духовенство від 2014 р. співпрацювали з окупантами та місцевими зрадниками, використовуючи релігію як прикриття для політичної колаборації ("наші люди перебувають по обидва боки і наш обов'язок усім надавати опіку").

Однак сàме з особою митрополита Іларіона – проти його волі – виявився пов'язаним перший з початку російсько-української війни випадок публічної критики політики РПЦ стосовно УПЦ (МП) з боку представників українського єпископату. 24 жовтня 2024 р. Синод РПЦ усунув з Донецької кафедри її очільника попри лояльність митрополита до окупаційної влади. Іларіона, на той час формально все ще архієрея УПЦ (МП), РПЦ вислала "на спокій" до окупованого Криму, а на його місце поставила митрополита Владивостоцького і Приморського Владіміра (Самохіна).

Не вперше упродовж цієї війни РПЦ дозволила собі порушити на окупованій території автономні права УПЦ (МП); усунення українського митрополита Іларіона з кафедри не було чимось надзвичайним у практиці Москви стосовно Київської митрополії у воєнний час. Керівництво начебто незалежної від Москви УПЦ (МП) від початку реагувало на будь-які рейдерські дії патріархії цілковитим мовчанням. І того разу Синод УПЦ (МП) промовчав, однак один з його членів порушив рутинізовану практику замовчувань: митрополит Одеський Агафангел (Савін) на єпархіальному сайті опублікував заяву-протест із закликом до колег підтримати її.

У Заяві наголошувалося на "канонічній самостійності" УПЦ (МП) та "рішуче засуджувалося" "антиканонічне звільнення митрополита Іларіона, українця за походженням, (…) призначення на його місце архієрея-росіянина свідчить саме про прагнення Москви анексувати канонічну територію Української Православної Церкви з метою знищення її самостійності та незалежності". "Ми не погоджуємось із таким рішенням, вимагаємо його негайної відміни, закликаємо до відмови від агресивної церковної політики щодо Української Православної Церкви та її багатостраждальної пастви, до поваги кордонів канонічної Української Православної Церкви, суверенітету та територіальної цілісності України" (мову і стиль збережено – *Н. К.*), – стверджували архієреї УПЦ (МП) [*Заява архієреїв Української Православної Церкви…*, 2024].

Історичною іронією стало посилання українських ієрархів для обґрунтування "канонічних прав" УПЦ (МП) на ті самі канони, що їх свого часу використав глава УПЦ митрополит Філарет (Денисенко), коли заперечив право РПЦ втручатися до справ УПЦ та скликати Харківський собор 1992 р. (на якому Філарета було усунено від управління). За такою логікою критикований УПЦ (МП) – і чи не найбільше митрополитом Агафангелом – Філарет мав рацію, коли твердив, що Харківський собор був "неканонічним", так само як і обраний собором новий предстоятель УПЦ митрополит Володимир (Сабодан). – Канони в православ'ї суперечлива й некодифікована царина, де канони зазвичай трактуються *ad hoc*; для дослідника важливо зважати на їхню підставову неузгодженість, відкритість до маніпуляцій та об'єктивації.

Оприлюднена на сайті Одеської єпархії заява-протест, ініціатором якої виступив правлячий митрополит Агафангел (Савін), блискавично зібрала підписи 33 архієреїв. Продубльована на офіційному новиннєвому сайті УПЦ (МП) заява за годину після публікації була видалена, інсайдери посилалися на наказ митрополита Антонія (Паканича), який розгорнув діяльність з протидії збору підписів. Під заявою відсутній підпис глави УПЦ (МП) митрополита Онуфрія (але присутні підписи чотирьох вікаріїв Київської митрополії, тобто його заступників). Не поставив під документом підпису жоден із членів синоду УПЦ (МП), за винятком митрополита Агафангела, одного з найвпливовіших його членів. Згідно із сайтом УПЦ (МП), до складу єпископату входять 53 правлячих і 58 вікарних архієреїв. Якщо не брати до уваги тих, які перебувають на окупованій території, але числяться за УПЦ (МП), то відсоток підписантів становить майже 50% від загальної кількості вищого духовенства.

Заява-протест архієреїв потенційно могла дати поштовх ланцюговій реакції на нижчому рівні, адже всередині УПЦ (МП) вона отримала імпліцитно там присутню розширену інтерпретацію: критику політики церковного керівництва стосовно як РПЦ, включно з перспективою виходу зі складу Московського патріархату, так і російсько-української війни загалом. Несподіваним наслідком заяви став прецедент, коли вперше у публічній площині було продемонстровано критичне ставлення до вищого керівництва УПЦ (МП) з боку не поодиноких священників у соцмережах, яких легко дискредитувати та покарати, а інституалізованих структурних підрозділів церкви. У листопаді 2024 р. спочатку члени ради Хмельницької єпархії, слідом за ними Одеської одностайно підтримали позицію правлячих єпископів, які підписали заяву з критикою дій РПЦ в українських єпархіях під російською окупацією.

Структура сьогоднішньої УПЦ (МП) зберігає історично сформовану у православ'ї жорстку вертикаль з авторитарною – корпоративною / колегіальною (синод) або узурпованою одноосібною – формою управління. Вихід назовні накопиченого протестного потенціалу на рівні єпархії є індикатором поглиблення кризових явищ усередині церкви, розхитування основ влади церковного істеблішменту. Засадничий принцип колегіального управління

церквою, що має богословське та історичне обґрунтування, залишає відкритою до реалізацію опцію зміни нинішнього вузькокорпоративного типу управління в УПЦ (МП) на колегіальний.

Реакцією Московської патріархії на заяву-протест архієреїв УПЦ (МП) від 31 жовтня 2024 р. стосовно казусу донецького митрополита Іларіона (Шукало) стало демонстративне публічне його приниження. Донедавна надвпливовий і грізний український ієрарх не отримав запрошення на його ж День ангела 4 листопада 2024 р. до Преображенського собору в Донецьку, де відправляв перше богослужіння окупаційний митрополит. Наступного дня в останньому зверненні до віруючих під час екстрено організованого богослужіння в Михайлівському соборі на Ларинці Іларіон відмежувався від заяви українських колег і семантичною маніпуляцією нівелював (чи був присилуваний те зробити) надужиття владою з боку Московської патріархії. Приземлене земне (церковно-політичне) він інтерпретував як трансценденте, сваволю патріарха як волю Божу: "Ми знаємо, що є там певні заяви, певні міркування. Але ми не можемо слухати міркування когось там. Кожен із нас християнин (…) і ми говоримо – хай буде воля Твоя" [*Слово Донецкого…,* 2024].

Водночас, попри незалежницьку риторику заяви-протесту, вона не давала підстав вважати, що за тим стоїть не критика окремого акту Московської патріархії, а готовність частини єпископату реально, а не номінально, змінити юрисдикцію (хоча не можна виключати, що для окремих ієрархів останнє було спонукальною причиною поставити підпис на підтримку). Заява стала особистою ініціативою митрополита Одеського доступними йому методами виступити на захист багаторічного соратника і приятеля (ймовірно, після того, як забракло підтримки в митрополії) попри те, що багаторічне церковно-політичне русофільство дуаєна архієрейського корпусу УПЦ (МП) митрополита Агафангела було підкориговано на користь місцевого патріотизму нищівними російськими обстрілами Одеси, включно з ударом по його дітищу – кафедральному собору. Акція "протесту" висвітлила й укотре підтвердила інший аспект діяльності вищого єпископату УПЦ (МП): інструменталізацію "української мрії" про єдину помісну православну церкву в особистих / корпоративних інтересах.

***

Повертаючись до Святогірського монастиря як історико-культурної пам'ятки, треба зазначити його унікальний характер для Донбаського регіону.

Статус майнових прав новопосталої лаври віддзеркалює інструментальний характер її *ad hoc* створення та стрімкого піднесення стараннями регіонального істеблішменту та Русской православної церкви. Одночасно з набуттям статусу лаври монастир отримав право власності на усі храми, крейдяні печери та інші будівлі, розташовані у межах займаної території. Подібним до аналогічних випадків чином у публічному просторі постало питання щодо усунення з території Державного заповідника центру тяжіння "русского міра" на Донбасі, що активно колаборував з російськими окупантами, націоналізації його і символічного, і фізичного простору. Майбутнє такої претензійної церковної структури, як лавра, залишається невизначеним і губиться у "тумані війни", на відміну від Державного заповідника, який спроможний розширити культурно-просвітницьку діяльність паралельно з присутністю на його території монастиря (тобто структури меншого масштабу) й забезпечити націоналізацію історико-культурного прос-тору. Згідно з Законом України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності" передача об'єктів нерухомого майна з власності лаври у державну та / або комунальну може здійснюватися лише за згодою лаври. Вважається, що ухвалений 20 серпня 2024 р. Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" [Про захист конституційного ладу…, 2024] може створити умови для забезпечення пріоритетності прав держави стосовно пам'яток історії та культури національного значення, зокрема, Святогірського державного історико-культурного заповідника.

Реалізація завдання з утвердження української громадянської та питомо релігійно-церковної ідентичності простору Святогірської лаври – читай: деполітизації, ліквідації осередку зросійщеного політичного православ'я – не може бути зведена до повернення майна у державну власність чи врегулювання небезконфліктних відносин між Заповідником і монастирем. Не менш важливим у цьому випадку бачиться невідворотність покарання тих мешканців лаври, які співпрацювали з окупантами, виступили проти України зі зброєю у руках. Наразі інформація про такі розслідування обмежується особою її настоятеля-громадянина Російської Федерації.

РОЗДІЛ 4

ПРОЄКТ "ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА": ГЛОБАЛЬНІ ЕКСТРЕМУМИ

Найскандальнішим випадком порушення національного історико-культурного простору з відкиненням норм чинного законодавства – глобальним екстремумом – стали намагання побудови та легалізації так званого Десятинного храму УПЦ (МП) на Старокиївській горі упритул до археологічного розкопу фундаменту на місці першої давньоруської кам'яної церкви, знаної як Десятинна або ж, історично, Успіння Пресвятої Богородиці. З 2006 р. по 2024 р. точилася боротьба між державними структурами і громадськими активістами, що вимагали відновлення сили закону, з одного боку, та афілійованою з УПЦ (МП) структурою та проросійськими політичними силами, що за нею стояли, за будь-яку ціну утвердитися в історичному осерді становлення української ідентичності, з другого. Лише на третьому році повномасштабної війни на вищому державному рівні вистачило політичної волі повернути ситуацію у правове поле.

Невеличкий новобуд УПЦ (МП) було розташовано на території Національного історико-архітектурного заповідника Стародавній Київ (створений 1987 р.) упритул до Національного музею історії України, історико-археологічного комплексу Десятинної церкви (X–XI ст.), місць язичницьких капищ і поховань, залишків князівських палаців давньоруської доби. Усі об'єкти заповідника внесено до реєстру пам'яток національного значення, його територія має статус землі історико-культурного призначення, що за визначенням забороняє там будь-які зміни. Старокиївська гора межує з буферною зоною об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Київ: собор св. Софії та прилеглі монастирські будівлі, Києво-Печерська лавра", що висуває якнайвищі вимоги до пам'яткоохоронної діяльності у межах цього історичного ареалу.

До постання конфліктної ситуації спричинилися не лише плани УПЦ (МП) з утвердження видимої присутності на символічній карті

України, але й політика держави (не без тиску забудовників) з "відродження" Десятинної церкви на кшталт реалізованих проєктів реплік-новобудів – Михайлівського та Успенського Києво-Печерської лаври соборів. "Відродження" тих ущент зруйнованих пам'яток відбулося за ініціативи та підтримки столичної влади й усупереч міжнародним нормам збереження пам'яток. Під тиском аргументів науковців президент Л. Кучма змушений був у 2004 р. імітувати скасування попереднього власного розпорядження від 12 лютого 2000 р. "Про першочергові заходи щодо відродження церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві". Згідно з новим документом археологічні залишки Десятинної церкви підлягали музеєфікації. Інтереси столичних забудовників та лобістів УПЦ (МП) також були враховані: Київській міській державній адміністрації доручалося "розглянути разом з Міністерством культури і мистецтв України та Державним комітетом України з будівництва та архітектури питання щодо спорудження пам'ятної каплиці церкви Богородиці (Десятинної)" у заповідній зоні [Про музеєфікацію…, 2004].

У 2005 р. новообраний президент В. Ющенко повернувся до питання "відродження" Десятинного храму, й на виконання його розпорядження міська влада приступила до підготовки будівельних планів. Шевченківською райрадою м. Києва було зареєстровано релігійну громаду "Десятинного храму Різдва Пресвятої Богородиці" УПЦ (МП), юридична адреса (вул. Мельникова / нині Юрія Іллєнка, 18) якої не збігалася з реальним розташуванням "храму" (вул. Володимирська, 2). Від 2009 р. керований хаос щодо адреси громади було підсилено плутаниною з назвою храму, коли поряд із назвами "Десятинна" та "Різдва Пресвятої Богородиці" у документах УПЦ (МП) з'являється назва "Володимиро-Ольгінський" храм (після заміни дерев'яної споруди на цегляну. Автентична посвята давньоруського храму успінню Богородиці не згадувалася, новобуд-контрафакт приховувався під брендом Десятинки.

Настоятель новоствореної громади Гедеон (Юрій Харон) виступив фронтменом церковно-політичного проєкту "Десятинна церква" проросійських сил в Україні і водночас бенефіціаром його комерціоналізації [Солдатов, 2024]. Старостою громади став бізнесмен Михайло Гойхман, президент асоціації "Українських колекторських

агенцій" (збанкрутілої у 2012 р.), власник "Української газо-енергетичної компанії" та кількох інших різнопрофільних компаній, який у 2002 р. безрезультатно балотувався до Верховної Ради України від партії-спойлера з орбіти регіоналів – "Християнський рух".

Охорону "храму" було доручено ще одним проксі Партії регіонів – проросійській організації "Верное казачество", серед співзасновників якої був Гедеон і осередок якої містився у знаному проросійськими симпатіями київському Іонинському монастирі на Звіринці. Очолив "казаків" майор О. Селіванов, расист і фашист, проросійський неоімперець (реконструктор імперських балів у Києві), один з керівників "Всеукраїнської ради організацій *русскіх* співвітчизників", помічник міністра оборони у владі регіоналів П. Лебедєва (2012–2014). За протекцією Гедеона О. Селіванова було введено до складу двох синодальних відділів УПЦ (МП): пастирської опіки "казацтва" та духовно-фізичного виховання молоді – силового ресурсу заходів із "захисту канонічного православ'я". Особа О. Селіванова виявилася неприйнятною навіть для проросійської фракції у керівництві УПЦ (МП). На злеті днів митрополита Володимира (Сабодана) імперця-расиста було прибрано з управлінських структур церкви, хоча його дії та погляди залишилися без публічної оцінки [Бойко, 2024]. У 2014 р. очільник "казацтва" перейшов на бік так званої "ЛДНР", очолив "Патріотичну асоціацію Донбасу", згодом – відділки МВС РФ на окупованій території Запорізької області. У листопаді 2023 р. О. Селіванова заочно засуджено до 13 років ув'язнення за колаборацій-ну діяльність (ч. 7 ст. 111-1 КК України) [Запорізька обласна…, 2023].

Гедеон (Харон) як настоятель релігійної громади отримав дозвіл Шевченківської райради на встановлення "малої архітектурної форми" (МАФ) для проведення богослужінь терміном на один рік, і на Пасху 2006 р. у полотняному наметі – "храму-МАФі" – було проведене перше богослужіння.

Обраний у 2006 р. новий міський голова Л. Черновецький оскаржив наданий релігійній громаді його попередником О. Омельченком дозвіл на проведення богослужінь у заповідній зоні, однак закінчення строку давності стало причиною відхилення судового позову. Тоді за наказом Л. Черновецького Управління охорони

культурної спадщини КМДА скерувало до релігійної громади припис щодо усунення з території заповідника церковного МАФу. Припис було проігноровано, хоча накладений штраф сплачено.

Наметовий "храм-МАФ" з'явився на території Музею історії України без дозвільної документації Інституту археології НАН України та Міністерства культури, що унеможливлювало не лише будь-які наступні правочини, але й було однозначною забороною на його присутність. Неодноразові спроби дирекції музею змусити громаду звільнити займану територію, що тривали роками, зводило нанівець верховенство права сили над силою права.

Прихід до влади Партії регіонів створив вікно можливостей для легалізації "храму-МАФу" з подальшою його заміною на повноцінну цегляну споруду. Події розгорталися стрімко, невдовзі полотняний намет трансформувався у "капличку" загальною площею 60 кв. м, що складалася з трьох зблокованих між собою кіосків. Настоятель громади Гедеон (Харон) на той час був уже помічником народного депутата (VI–VIII скликань, 2007–2019 рр.) та представника президента В. Януковича у Верховній Раді України (2010–2024 рр.), доктора юридичних наук (2013 р.) Ю. Мірошніченка.

Науковці та представництво ЮНЕСКО в Україні послідовно виступали проти будь-яких будівельних робіт на території Заповідника, що було би порушенням міжнародних норм пам'яткоохоронного законодавства: Міжнародної хартії з консервації й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія, 1964 р.), Хартії з охорони та використання археологічної спадщини (Лозанна, 1990 р.), Міжнародної хартії охорони історичних міст (Вашингтон, 1987 р.), Європейської конвенції з охорони археологічної спадщини (Валетта, 1992 р.), Конвенції ЮНЕСКО про захист світової культурної та природної спадщини (Париж, 1975 р.) та ін.

Початок активній фазі реалізації проєкту "Десятинна церква" поклав публічний скандал, спричинений підсумками оголошеного Київською міською держадміністрацією конкурсу проєктів з музеєфікації решток фундаменту Десятинки. 17 травня 2011 р. журі обрало два проєкти-переможці: один передбачав будівництво каплиці поблизу музею та накриття скляним куполом решток фундаменту Десятинки, другий – будівництво великого храму на кшталт

того, що був зруйнований у 1928 р. (останній було збудовано у сер. XIX ст. за проєктом петербурзького архітектора В. Стасова у російсько-неовізантійському / псевдоруському стилі).

Міський конкурс з музеєфікації решток фундаменту було підмінено конкурсом проєктів з побудови нових храмових споруд. Представники науковців та архітекторів у журі (архітектор Лариса Скорик, голова Державної служби з культурної спадщини Андрій Вінграновський) відмовилися підписувати протокол з результатами голосування. Натомість чиновницько-церковний блок журі ухвалив рішення, що давало якнайширший простір для інтерпретацій / зловживань, але його було принципово неможливо реалізувати на практиці: узгодити два проєкти і знайти третій компромісний варіант.

Скориставшись вочевидь наперед спланованою невизначеністю рішення комісії КМДА, Гедеон (Харон) заявив, що обидва проєкти-переможці цілком задовольняють УПЦ (МП). 25 травня 2011 р. на територію Десятинки заїхали шість вантажівок з будівельними вагончиками та будівельним краном, розпочалося самовільне будівництво нової споруди. Вже наступного дня головний архітектор Києва С. Целовальник (2010–2015) змушений був пояснювати збуреній громадськості, що будівельні вагончики начебто необхідні для археологів, а про забудову фундаменту Десятинної не має й мови [*На фундаменті…*, 2011]. Дещо згодом партія В. Кличка "Удар" виступила з вимогою відставки С. Целовальника за численні порушення вимог пам'яткоохоронного законодавства [*У Кличко требуют отставки…*, 2012].

Не змогла зупинити забудовників на Старокиївській горі Верховна Ради України. На засіданні 7 вересня 2011 р. у сесійній залі критично забракло голосів (112 з необхідних 226) затвердити проєкт "Постанови про забезпечення дотримання пам'яткоохоронного законодавства України (щодо недопущення будівельних робіт на території пам'ятки археології національного значення "Місто Володимира – Дитинець стародавнього Києва з фундаментами Десятинної церкви")". Поданий депутатами від блоку "Наша Україна–Народна самооборона" Я. Джоджиком та Ю. Костенком проєкт постанови пропонував: 1) заслухати інформацію Кабінету Міністрів України (прем'єр-міністр М. Азаров) щодо концепції та стану

музеєфікації залишків Десятинної церкви; 2) звернутися до Генеральної Прокуратури України з метою перевірки фактів ухвалення незаконних рішень посадовими особами в органах виконавчої влади усіх рівнів з проведення будівельних робіт на території пам'ятки археології.

Зі свого боку, Гедеон (Харон) продовжував просування "проєкту" й у компліментарному / замовному інтерв'ю журналістам УПЦ (МП) візіонерствував та готував ґрунт: "Монастир має бути розміщений у величезній будівлі, що поруч із Десятинкою, яка колись була двоповерховою. Там може бути братський корпус, духовно-культурний центр, недільна та іконописна школи. Ми, звісно, викупили б її (…). Але наразі це не на часі, нині головне – собор" [Коминко та ін., 2011].

На протидію депутатам з націонал-демократичного табору Ю. Мірошніченко 21 вересня 2011 р. подав законопроєкт "Про відродження унікального Символу православ'я – церкви Богородиці (Десятинної) у місті Києві" (№ 9196, видалений із сайта Верховної Ради України). Реалізація законопроєкту призвела би до знищення автентичного історико-культурного середовища Стародавнього Києва. Куратор від регіоналів просував мега-проєкт: створення на Старокиївській горі "Національного архітектурно-історичного, духовно-символічного православного комплексу" та "Національного православного комплексу духовно-просвітницького центру православної культури" з можливістю проведення релігійних відправ, функціонування монастиря, екскурсійного відвідування та проведення протокольних заходів. "Відродження Десятинного храму" мало бути завершене у 2013 р. – до 1025-річчя Хрещення Русі, а "Національного православного комплексу" у 2015 р. – до 1000-річчя "успіння" великого князя Київського Володимира.

Так само, як в інших випадках лобіювання інтересів УПЦ (МП) та їх законодавчого забезпечення, законопроєкт від влади передбачав визнання за нею права "на відновлення порушених майнових прав, приведення їх у стан, який існував на момент протиправної експропріації у Православної церкви храму Богородиці (Десятинної), зобов'язавши державу в особі Кабінету Міністрів України забезпечити реалізацію вказаних прав церкви" [*Регіонал Мірошніченко…*, 2011].

На підтримку законопроєкту регіоналів виступив глава УПЦ (МП). У відкритому зверненні до президента та голів фракцій Верховної Ради України він наголошував, що Десятинна церква "має бути відроджена на знак поваги до засновника нашої держави та Хрестителя Київської Русі святого рівноапостольного князя Володимира" (видалений із сайта УПЦ (МП)) [*Митрополит Володимир*…, 2011].

Ідеологічним супроводом проєкту "Десятинна церква" була опублікована в "Українській правді" наприкінці 2012 р. розлога стаття за підписом Ю. Мірошніченка. Стаття претендувала на концептуальність, надмірний релігійний пафос камуфлював її політичну сутність. У ній уперше і востаннє зафіксовано спробу Партії регіонів обґрунтувати суспільно-політичні погляди проросійських сил в Україні, звернувшись до демократичних та націонал-демократичних сил країни – аудиторії "Української правди" [Мірошніченко, 2012].

Стаття містила ідеологічне обґрунтування засад релігійно-церковної політики приведених до влади в Україні Російською Федерацією проксісил, що робить її унікальним історичним документом того часу, який заслуговує на особливу увагу. У преамбулі сформульована вихідна позиція розумувань, що спирається на теорію "спільної колиски трьох народів" (трансформовану В. Путіним у концепт "один народ", окрему "русскую цивілізацію"). "Згідно з Промислом Божим (далі квазірелігійний пафос політика виноситимемо за дужки – *Н. К.*) проти будівництва собору виступають так звані націоналістичні сили", – зазначається у статті, – проте "відмінність у нашому розумінні “націоналістичності” полягає не у протиставленні нас Росії, а у заклику до українського народу усвідомити та виправдати звання Києва як духовної столиці слов’яно-православної цивілізації".

Виклад історії Княжої доби в Україні подано відповідно до концепцій російської імперської історіографії з адаптуванням до маніпулятивного державного стандарту РФ з історії, який фреймують антинаукові, обсесивні, коли йдеться про Україну, уявлення В. Путіна. У наскрізній темі "слов’янської православної цивілізації" впадає в око зосередженість на імперському періоді історії Росії,

апологетизація політики імперії на "окраїнах" з уніфікації етнополітичного та етнокультурного простору, обстоювання "органічності" перебування України у складі Росії та благотворного впливу "Великоросії" на розвиток "Малоросії".

"Прикметно, що майже усі російські імператори вважали за обов'язок здійснювати паломницькі поїздки до Києва, відвідуючи Десятинний храм, обдаровуючи його багатими подарунками. Наприклад, імператор Ніколай І відвідав Київ шістнадцять разів, і за його височайшим указом відбудована у 1828–1842 рр. Десятинка. Ставлення до собору засвідчує той факт, що іконостас відновленої Десятинної церкви був точною копією Казанського собору в Петербурзі (кращого на той час щойно збудованого на честь перемоги над Наполеоном собору імперії)". І ще приклад: "“Київ – колиска святої віри наших предків і разом із тим – перший свідок їхньої громадянської самобутності”, – сказано у височайшому указі імператора Ніколая Павловича про заснування університету святого Володимира від 8 листопада 1833 року. Йому ми маємо бути вдячні й за збереження вікових фресок Софії Київської. Цікавий історичний факт – престол Десятинної церкви було ним оперезано царською Володимирською стрічкою" [Мірошніченко, 2012]. – Стилістика автора збережена, так само, як це не без умислу зроблено редакцією "Української правди", однак пунктуація виправлена.

Російські імперські політичні наративи стали головними аргументами парламентського речника В. Януковича на користь "відродження Десятинного храму" та його передачі у власність УПЦ (МП). У відповідь на риторичне питання – "Чому право відновити Десятинний храм не надати УПЦ Київського патріархату?", політик вдавався до маніпуляцій і пасивної агресії: "Направду, справа у Святому Дусі. Святий Дух як жива вода, що витікає з одного джерела, а чи можемо ми напитися з порожньої криниці? (Істинно віруючі люди зрозуміють, про що я хочу сказати). Не секрет, що *на* Україні сьогодні існує лише одна визнана вселенським православ'ям канонічна Церква" [Мірошніченко, 2012].

Кульмінацією політичного лобіювання стала реєстрація 22 липня 2013 р. народним депутатом Ю. Мірошніченком законопроєкту "Про відродження унікального Символу православ'я –

церкви Богородиці (Десятинної) в місті Києві" (№ 3007; відсутній на сайті Верховної Ради України). Миттєва негативна реакція з боку суспільства змусила міністра культури зробити офіційну заяву, що своєю неоднозначністю лише посилила збурення: "У найближчий час, той, про який я можу говорити, ніяких зрушень, крім консервації (фундаменту – *Н. К.*) Десятинної церкви, не планується" [*Відбудова Десятинної…*, 2013].

Занепокоєння науковців та громадськості щодо можливого нищення заповідної зони Старокиївської гори мало підстави. Політичне лобіювання проєкту на найвищому рівні супроводжувалося його реалізацією на низовому помічником нардепа Ю. Мірошніченка, за сумісництвом настоятелем громади "Десятинного храму" Гедеоном (Хароном). У 2012 р. Гедеон отримав рішення Шевченківського районного суду м. Києва з визнанням права власності громади на "малу архітектурну форму" (всупереч вимогам законодавства). Одразу після того бізнес-партнерка Гедеона О. Палюх – з оточення депутатки Верховної Ради від "Блоку Юлії Тимошенко" (2006–2012 рр.), яка згодом перейшла до Партії регіонів (потім – Опозиційного блоку, ОПЗЖ) Н. Королевської Королевської (оголошена НАБ у розшук у червні 2023 р.) – подала позов на право власності на "храм-МАФ на підставі начебто зроблених нею пожертв, проте суд підтвердив релігійну громаду як беззаперечного правовласника.

Щойно релігійна громада формально набула права власності, на місці МАФу з'явилася спочатку дерев'яна споруда, яку невдовзі заступила мурована на фундаменті будівля. Наступним кроком угруповання, що діяло під прикриттям релігійної громади, стала реєстрація права власності громади у київському Бюро технічної інвентаризації: замість зазначеної у судовому рішенні "малої архітектурної форми" у складі трьох кіосків-вагончиків площею 60 кв. м, у виданому БТІ – без наявності дозвільних документів – техпаспорті була зазначена капітальна споруда, загальна площа якої зросла до 133,2 кв. м. На підставі техпаспорта БТІ у липні 2013 р. відповідний запис було внесено до державного реєстру прав власності. Реалізувати кінцеву мету злочинної схеми з переведення права власності на земельну ділянку під новобудом на території заповідника від Київської міської держадміністрації до релігійної громади Гедеону (Харону) та

його спільникам перешкодила Революція гідності, що за кілька місяців спалахнула поруч на майдані Незалежності.

Попри те, що в усіх правоустановчих документах та бюрократичних процесах юридичною особою виступала релігійна громада, реальним виконавцем та бенефіціаром проєкту "Десятинний храм" був Гедеон (Харон). Паралельно з легалізацією громади та храму Гедеон розгорнув приватний бізнес довкола цього проєкту. Приїхавши до Києва, він разом із племінником Іоаном Хароном відкрив у 2002 р. будівельно-ремонтну компанію ТОВ "Амістройконструкція", керівником якої призначив О. Палюх, яка брала участь у його схемах з реалізації та набуття вигоди від "Десятинного проєкту".

У 2010 р. одна з компаній Гедеона (Харона) – ТОВ "Десятинка" (сфера діяльності – продаж алкоголю та тютюнових виробів) спільно з відповідним Синодальним відділом УПЦ (МП) отримала доступ до усієї пенітенціарної системи країни: підписаний із Державною пенітенціарною службою навесні 2011 р. протокол про наміри дозволив церковним структурам розгорнути бізнес з постачання товарів і продуктів харчування на монопольному державному ринку в місцях позбавлення волі, що охоплював 191 установу [Яценко, 2011].

У 2012 р. одночасно з реалізацією схем із фальсифікації документів на "храм-МАФ" Гедеон (Харон) спільно зі старостою громади М. Гойхманом та довіреною особою О. Палюх заснували благодійну організацію "Фонд відродження Десятинного храму". За кілька років благодійний фонд непрозорим способом та за відсутності статутного капіталу набув у власність садибу на Воздвиженці (вул. Гончарна, 17). Двоповерховий особняк розташований упритул до Замкової гори в історичному урочищі Кожем'яки. Житловий мікрорайон було побудовано на початку 2000-х рр. з претензією на елітність та кітчевою імітацією забудови кінця XIX – поч. XX ст.

Журналісти-дослідники проєкту Bihus.Info "Наші гроші" привернули увагу до особистих статків Гедеона (Харона), діяльність якого стала подразником суспільного життя столиці, викликала критику науковців, профільних фахівців та частини чиновників, що дотримувалися покладених на них посадових обов'язків. У липні

2013 р. ієромонах Гедеон став власником двох нових недешевих автомобілів "Porsche Cayenne" та "Volksvagen Multivan", а у 2016 р. – двох квартир у столиці (100 кв. м, 57 кв. м) [Опанасенко, 2018].

Особа церковного підприємця (не лише у соціологічному розумінні) віддзеркалювала колективний образ тогочасних церковно-політичних російських проксі, коли поєднання релігії та політики було запорукою успішного бізнесу. Уродженець Одеси Гедеон (Юрій Самуїлович Харон) у 1991 р. переїхав до США та майже десять років був там спочатку настоятелем приходу Православної церкви Америки (Московського патріархату) у Санта-Барбарі (Каліфорнія), а потім новоствореного монастиря Іоана Шанхайського у Сан-Франциско. Діяльність Гедеона після прибуття в Україну була суголосною із практиками ділків періоду початкового накопичення капіталу на пострадянському просторі у 1990-х рр., яких зазвичай узагальнено називали "малиновими маринарками".

Під час перебування у США Гедеон (Харон) відзначився крадіжкою мощей котрогось із монахів з монастиря Савви Освяченого в Кедронській долині (Ізраїль) задля забезпечення власного монастиря "святинею" зі Святої Землі. Попри скандал під час проходження контролю в аеропорту Тель-Авіва Харону вдалося вивезти вкрадені останки монаха до США. Про аферу Харон *нічтоже сумняшеся* розповів у 2018 р. в авторській програмі свого колишнього колеги у політичній діяльності – помічника (2007–2014) народного депутата Ю. Мірошніченка та радника (2015–2018) голови СБУ В. Грицака Юрія Тандіта [*Гість архімандрит*…, 2018].

Аналогічний маркетинговий хід Гедеон учинив після прибуття в Україну в 1999 р. для промоції "проєкту Десятинка". Напередодні встановлення храму-намету з'явилася у Києві привезена з місць Гедеонового побуту в США ікона "Володимирська-Десятинна". Згідно з офіційною версією УПЦ (МП), ікону написано 1998 р. у Берклі (Каліфорнія), у 2005 р. вона все ще знаходилася в одному з храмів Сан-Франциско. У Києві ікона спочатку опинилася у престижному Іллінському храмі на Подолі, першому місці працевлаштування Харона. Але від першого богослужіння на Пасху 2006 р. у "скинії", як називали храм-намет в УПЦ (МП), ікона залишилася там напостійно. Згідно з законом жанру, менш як за тиждень

відбулося чудо: парафіяни знепритомніли посеред "скинії" й у видінні угледіли Пресвяту Богородицю. Відтак Синодом УПЦ (МП) у грудні 2016 р. на території Київської єпархії було встановлено свято на честь ікони "Володимирської-Десятинної" (п'ятниця Світлої седмиці), затверджено тропар, кондак та молитви перед цим образом. Синод 26 грудня 2023 р. затвердив текст відповідної відправи, завершивши формальне оформлення нового культу [*В УПЦ опубликовали…*, 2023]. Доки політики забезпечували перебіг легалізації "храму-МАФу", Гедеон за підтримки керівництва УПЦ (МП), зі свого боку, успішно довершив завдання з його сакральної легітимації.

Менш успішною була Гедеонова афера з так званими мощами Ксенії Петербурзької, що їх начебто було привезено до Києва і виставлено для поклоніння у тому-таки "храмі-МАФі". Коли ділок дізнався, що таких мощей не існує, Ксенію з Петербурзької було перейменовано на Римську. Коли ж автентічність останніх також було поставлено під сумнів, для невибагливої публіки атрибуцію було редуковано до констатації "мощей преподобної Ксенії", реклама яких заполонила громадський транспорт столиці.

Не менш авантюрною була обрана Гедеоном (Хароном) лінія поведінки стосовно його громадянства. Маючи американське та приховуючи російське громадянство (у 1980-х рр. там розпочалася його церковна кар'єра), він через працевлаштування в УПЦ (МП) та кар'єрний злет, супроводжуваний підтримкою на найвищому державному рівні, став помітним àктором церковно-політичного процесу. Українське громадянство Гедеон отримував двічі й двічі був його позбавлений. Уперше український паспорт він отримав лише у 2011 р. на підставі територіального походження, але через надання неправдивих даних у документах для отримання громадянства паспорт було анульовано 19 квітня 2018 р. Проте рішенням від 19 вересня 2019 р. Окружний адміністративний суд м. Києва (скандальна репутація якого стала причиною його ліквідації) повернув Гедеону громадянство. Насамкінець у грудні 2022 р. Міграційна служба остаточно позбавила аферист українського паспорта. Як іноземний громадянин, Гедеон щонайменше був зобов'язаний згідно зі ст. 24 Закону України "Про свободу совісті і релігійні

організації" узгоджувати дозвіл на релігійну діяльність у Міністерстві культури, чого він ніколи не робив.

У травні 2018 р. Гедеона (Харона) було кооптовано до складу вищого духовенства УПЦ (МП) з призначенням на єпископа Макарівського, вікарія Київської митрополії. Новопоставлений ієрарх й надалі проповідувати "русскій мір". У липні 2018 р. він доводив: "Ми не поділяємося на росіян, укрАїнців. Вони не братні народи, як багато хто вважає – це один народ"; "прошу ваших святих молитов за нашу Велику Родіну. Вона завжди Велика Родіна, де б людина не народилась: у Москві, або в Сибіру, або в Петербурзі, або в Криму, або в Києві. Це все – простір православного великого слов'янського народу" [*Скандальний настоятель…*, 2018].

У міжчасі набирали сили акції протесту з вимогою усунення Гедеонового проєкту-оборудки з території Національного музею історії. У лютому 2018 р. постійна комісія Київської міської ради з питань містобудування, архітектури та землекористування 18 голосами з 19 підтримала відповідну петицію городян, але політичної волі її реалізувати не було. Церковно-політичне лобі мало достатньо ресурсу для ігнорування вимог закону та заяв відповідних установ, протидії громадським активістам. За тривалої бездіяльності держави акції громадянського протесту почастішали й у 2018–2019 рр. набули характеру самочинних силових дій. Активісти-радикали час від часу вдавалися до спроб знищення самобуду як символу еманації, присутності проксісил російського агресора в історичному осерді Києва.

У жовтні 2018 р. негромадянин України Харон подав до Верховного Суду позов стосовно визнання протизаконною постанову Верховної Ради України "Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томоса про автокефалію Православної Церкви в Україні", вважаючи постанову втручанням держави у внутрішні справи церкви.

У лютому 2019 р. ЗМІ УПЦ (МП) повідомили про виступ Гедеона (Харону) у приміщенні Конгресу США; тоді ж на ім'я державного секретаря Майклу Помпео ним було передано звернення УПЦ (МП) стосовно порушення прав і свобод віруючих "канонічної церкви" в Україні. Американське громадянство полегшувало

Гедеону активізм та відкривало бодай із чорного ходу потрібні двері, позаяк він узяв участь в одній з антиукраїнських кампаній під прикриттям релігії.

13 лютого 2019 р. Гедеона затримали в аеропорту Бориспіль, коли він повертався в Україну зі Сполучених Штатів. На посту паспортного контролю він отримав заборону на в'їзд в Україну як іноземний громадянин і був відправлений назад до США (там реєстрацію на рейс він здійснив за паспортом США). Заборона на в'їзд стала наслідком як його множинного громадянства, так і антиукраїнської діяльності та пропаганди, підсилюваними нескінченним шерегом резонансних скандалів довкола "проєкту Десятинка".

Речник УПЦ (МП), підконтрольний керуючому справами УПЦ (МП) митрополиту Антонію (Паканичу), архієпископ Климент (Вечеря) викривив суть справи, коли заявив, що заборона Гедеону – "громадянину України (…) повернутися на його Батьківщину" була "пов'язана з його свідченням у США стосовно релігійної ситуації в Україні" [*Епископа Гедеона*..., 2019]. Громадянином України Гедеон (Харон) не був; Україна стала батьківщиною його церковно-політичного підприємництва, а на Батьківщину він повернувся, коли невдовзі напостійно замешкав у Росії.

Здійснивши релокацію до Росії у 2019 р., Гедеон (Харон) до 20 березня 2023 р. залишався діючим архієреєм УПЦ (МП) на посадах вікарія Київської митрополії, тобто одного з заступників голови церкви, та намісника "Десятинного монастиря", коли згідно з рішенням Синоду був звільнений на власне прохання "за станом здоров'я". Новим намісником віртуального монастиря було призначено архімандрита Климента (Шмигельського) [*В УПЦ сообщили об итогах*..., 2023], у квітні 2023 р. поставленого на єпископа Боровського, вікарія Київської митрополії.

Виправлення ситуації, що склалася довкола "Десятинного проєкту" УПЦ (МП), та утвердження принципу верховенства права стали можливими унаслідок розв'язання Росією війни проти України, що спричинила, зокрема, безпрецедентну громадську мобілізацію на захист української ідентичності та унеможливила відвертий політичний лобізм на російських проксі.

15 лютого 2023 р. позовні вимоги Національного музею історії та Міністерства культури України до релігійної громади, подані ще у 2020 р., було задоволено. Господарський суд м. Києва встановив, що земельна ділянка, на якій зведено самобуд, належить державі на праві власності та була передана музею у користування. Документи, що підтверджували би надання громаді УПЦ (МП) дозволів на будівництво та введення в експлуатацію храму, були відсутні. Суд визнав "храм-МАФ" самовільною будівлею, зобов'язав громаду звільнити земельну ділянку площею 158 кв. м шляхом знесення власним коштом самочинно збудованого об'єкта нерухомого майна, компенсувати музею судовий збір розміром понад 4 тис. грн та близько 30 тис. грн, витрачених на експертизи.

14 вересня 2023 р. Північний апеляційний господарський суд залишив у силі рішення київського суду [Господарський суд міста Києва, 2024]. 16 вересня 2023 р. той же суд відхилив подану юристами УПЦ (МП) скаргу і підтвердив зобов'язання релігійної громади звільнити ділянку від незаконно збудованої споруди на території Національного музею історії України. Громада відмовилася виконувати судове рішення, посилаючись на "брак коштів, бульдозера та робочої сили" та непорушність права власності громади на цю споруду [*В Минкульте рано радуются…*, 2023].

На виконання судового рішення дирекція Історичного музею звернулася до громадян з проханням про фінансову допомогу. За 16 годин з моменту звернення на відкритий музеєм цільовий рахунок надійшло 870 тис. грн, замість необхідних 772 тис. грн. *Facebook*-стрічка музею рясніла пропозиціями городян особисто взяти участь у демонтажі самобуду, дирекція дякувала жертводавцям: "Українці вкотре довели, що, об'єднавшись разом, ми можемо творити дива" (2024, Квітень 9).

Релігійна громада завчасно отримала попередження дирекції музею щодо граничного терміну виконання рішення суду, власники мали змогу звільнили храм від рухомого майна, що було зроблено майже повністю. Права кількох монахів не було порушено, бо від початку монастир не мав приміщень для спільнотного життя й упродовж років монахи мешкали у розпорошених по різних районах міста приватних квартирах. У ніч на 17 травня 2024 р. Державна

виконавча служба України забезпечила виконання судового рішення з демонтажу незаконної споруди.

Оприлюднену 18 травня 2024 р. стриману реакцію глави УПЦ (МП) подано стисло і викривлено: "велику скорботу" спричинило те, що "невідомими (процедура інформування громади музеєм була додержана – *Н. К.*) було повністю зруйновано храм у Десятинному чоловічому монастирі м. Києва" (стороною на судовому процесі була релігійна громада, а не монастир, якого де-юре у правовому полі не існувало – *Н. К.*). Далі слідували оціночні судження, що ігнорували протиправний характер дій "монастиря": "люди, які підняли руки на Божу святиню, звершили великий гріх", і "Господи, прости їм, бо не знають, що роблять"; братії висловлена підтримка та надія на "новий храм, більший і кращий від того, який злі люди розвалили, щоб вони могли в храмі Божої слави продовжити свої щирі молитви за нашу Українську землю і народ та за увесь світ" [*Блаженніший митрополит…*, 2024].

На відміну від реакції глави УПЦ (МП), заяву голови Інформаційно-просвітницького відділу митрополита Климента (Вечері) подано згідно з офіційним наративом церковно-політичної пропаганди, що склався в умовах російсько-української війни: держава переслідує церкву. Рішення Господарського суду від 15 лютого 2023 р. про демонтаж самобуду офіційний речник церкви коментував так: "Вже був період, коли починали з руйнування храмів, а скінчили атеїстичним терором та масовими репресіями віруючих. Нічого нового не буде. Дії влади із закриття та руйнування храмів це відкритий виклик українським православним християнам, чиї релігійні переконання мають намір розтоптати найогиднішими радянськими методами" (авторську стилістику збережено – *Н. К.*) [*Митрополит Климент (Вечеря)…*, 2023].

Розлога заява Юридичного відділу УПЦ (МП) від 17 травня 2024 р. містила твердження, що суперечили одні одним, і лише одна заувага за формальними ознаками могли би бути слушною, якби предмет скарги не було зумисне зорганізовано самим скаржником: відмову громади виконати рішення суду з демонтажу та вивезення самобуду з території Заповідника. Адвокати заявили про підготовку "звернення до Генеральної Прокуратури, Державного бюро

розслідувань, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України щодо перевірки *обставин, пов'язаних з виконавчим провадженням щодо знесення*", здійсненим "*самоправно*, з порушенням законодавства України" (курсив наш – *Н. К.*).

Саме таку підставу для оскарження виконання рішення суду названо у прикінцевому узагальненні заяви Юридичного відділу. Суто технічну, вимушену, спровоковану лінією захисту УПЦ (МП) у суді дію музею було екстрапольовано на державну політику, виходячи з презумпції втручання держави у внутрішні справи УПЦ (МП). Церковні юристи стверджували, що "(…) втручання в діяльність релігійних громад УПЦ має систематичний характер та пов'язано з діяльністю *певних організацій та політичних діячів*, метою яких є порушення права на свободу віросповідання та перешкоджання діяльності найбільшої релігійної організації України". На підставі діяльності "*певних організацій та діячів*" правники УПЦ (МП) провину покладали на державу: "(...) вважаємо за необхідне ініціювання невідкладного реагування на дотримання взятих (Україною – *Н. К.*) на себе міжнародних зобов'язань, у тому числі рішень Європейського суду з прав людини щодо *невтручання держави в діяльність релігійних організацій*" (курсив наш – *Н. К.*) [*Заява Юридичного відділу…*, 2024].

За відсутності підстав для оскарження справи по суті, юристи УПЦ (МП) обрали тактику абсурдизації судового процесу та затягування. Відтворювання інформаційних приводів для повторення раз у раз заяв про переслідування церкви дозволяло утримувати віруючих у мобілізованому стані. За зрежисованої церковними адвокатами ситуації, коли релігійна громада відмовилася виконувати рішення суду зі звільнення території Заповідника через начебто брак коштів і засобів, ті самі юристи у касаційній скарзі оскаржили реалізацію виконавчого провадження, що її вимушено взяв на себе Музей історії України.

Вибудувана адвокатом М. Чекманом лінія оскарження дій музею спиралася на твердження, що "притягнення суб'єкта господарювання державним виконавцем було протизаконним. Тому що згідно з законом тільки за авансовий внесок стягувача є можливими такі дії. І то, якщо це передбачено рішенням суду. Але ми бачимо,

що у нашій країни закони не працюють, і влада вирішила вчинити відверте богоборство" [*Адвокат УПЦ рассказал…*, 2024].

За позовом УПЦ (МП) Північний апеляційний господарський суд 1 жовтня 2024 р. скасував ухвалу суду першої інстанції, який залишив без розгляду скаргу релігійної громади на незаконні дії з боку державного виконавця, що демонтував новобуд УПЦ (МП) на Десятинці. Скерування справи на повторний розгляд не мало сенсу, і це визнавали адвокати УПЦ (МП), однак докладали максимум зусиль для продовження терміну експлуатації в інформпросторі "відвертого богоборства влади" стосовно фантому Десятинної церкви, одного із символів, що конституює осердя української ідентичності.

Захист УПЦ (МП) фокусував увагу на тому, "що дії державного виконавця, який самовільно залучив суб'єкт господарювання для проведення знесення храму, є незаконними. Ми розуміємо, що це не поверне храм, який було відібрано і свавільно знищено, але вважаємо, що всі, хто брав участь у цих незаконних і свавільних діях, повинні нести відповідальність і перед Богом, і перед законом" [*УПЦ МП виграла апеляцію…*, 2024]. Зусилля штатного адвоката надати бодай якогось сенсу продовженню юридичного процесу, переведеному в алгоритм "дня бабака", свідчили, що за тим стоять відмінні від предмета позову цілі.

У справі "Десятинної церкви" юристи УПЦ (МП) вдалися до надужиття судовою системою України шляхом абсурдизації та хаотизації судового процесу у режимі постправди з метою його затягування. В інформаційному просторі спотворено подавалася суть судових розглядів, починаючи з означення сторін-учасниць. Натомість здіймалася суголосна з наративами російської z-пропаганди інформаційна хвиля з дискредитації політики Української держави стосовно релігії і церкви.

Не виключено, що обрана тактика затягування за будь-яку ціну судових процесів підпорядкована стратегічній меті: виграти час у надії на зміну ситуації в Україні на користь Російській Федерації, що дозволило би УПЦ (МП) відновити упривілейоване становище в країні. Навіть по двох роках після рішення суду щодо незаконності зведення "храму-МАФу" на території Заповідника з

вимогою його демонтажу та наступною реалізацією цього рішення на офіційному сайті УПЦ (МП) станом на лютий 2025 р. "монастир Різдва Богородиці Десятинний" залишався у списку діючих монастирів із місцем реєстрації на вул. Володимирській, 2, тобто там, де стояв демонтований державною виконавчою службою церковний самобуд [*Монастирі*, б.д.].

Казус "Десятинної церкви" висвітлив глобальні екстремуми дисфункціональності судової, законодавчої та виконавчої влад в Україні, їхнього використання на шкоду національним інтересам і безпеці на користь Російській Федерації, що сягнуло апогею у роки перебування на вищих щаблях влади російських ставлеників. Випадок засвідчив безпрецедентні та майже тотальні порушення законодавства з боку найвищих органів влади та органів місцевого самоврядування, судової та виконавчої гілок влади, політичних сил, а також релігійної організації УПЦ (МП). Силу права було нівельовано правом сили, національний інтерес і безпеку – діяльністю агентів російського впливу на найвищих рівнях державного врядування. Під прикриттям релігії національний культурний простір руйнували російські політичні та церковні проксі в Україні. Спричинена російською агресією суспільна мобілізація та суттєве скорочення впливу Російської Федерації в Україні дозволили у 2024 р. позитивно вирішити конфлікт, що майже чверть віку генерував суспільно-політичну напругу та збурення, увести у правове поле ситуацію, що склалася довкола унікальної пам’ятки історії України, захистити національний символічний простір.

РОЗДІЛ 5
ЛОКАЛЬНІ ЕКСТРЕМУМИ

Зумовлений та пришвидшений війною процес націоналізації / дерусифікації релігійних пам'яток історії та культури охопив усю територію України, набуваючи місцевих барв і вкотре стверджуючи його актуальність. На першому етапі відбуваються підтвердження та забезпечення реалізації прав власності держави на історико-культурні пам'ятки, здійснення аудиту виконання умов договорів оренди пам'яток користувачами, узгодження з вимогами закону виявлених порушень. Зі зрозумілих причин в умовах російсько-української війни на теперішньому історичному відтинку у фокусі уваги опинилися громади УПЦ (МП).

На місцях перебіг процесів розірвання договорів оренди з громадами УПЦ (МП) може різнитися. Від 2024 р. держава нарешті стала неухильно застосовувати механізм судового врегулювання спорів, навіть попри правомірний скепсис стосовно системи судочинства в Україні. Наприкінці 2021 р. громада Олександра Невського безконфліктно передала ключі від храму дирекції Державного заповідника "Хотинська фортеця". Натомість знадобилося рішення Верховного Суду України (квітень 2024 р.) для остаточного затвердження рішень про повернення храмів Михайлівського – Національному історико-етнографічному заповіднику Переяслав, Свято-Миколаївського – Національному історико-культурному заповіднику Кам'янець [Міністерство культури…, 2024a]. Згідно з повідомленням Міністерства культури у липні 2024 р. рішенням суду було повернено державі пам'ятку архітектури національного значення Покровську церкву на території Краснокутської громади на Харківщині, яку 1993 р. було передано у власність релігійній громаді УПЦ (МП) "без належних правових підстав" [Міністерство культури…, 2024b].

У грудні 2024 р. у власність держави було повернено й передано в управління Шевченківському національному заповіднику Успенський (Георгієвський) собор Каневі (заснований 1144 р., відновлений у XVIII ст., де відспівували Т. Шевченка перед

похованням на Чернечій горі) [Міністерство культури…, 2024с]; у лютому 2025 р. – повернено у власність держави з постійного користування УПЦ (МП) земельної ділянки історико-культурного призначення, на якій розташовано собор і цільове призначення якої було незаконно змінено релігійною громадою [Черкаська обласна прокуратура, 2025]. Собор протягом останніх двадцяти років незаконно перебував у власності громади УПЦ (МП).

Смілянська окружна прокуратура на Черкащині подала позов про повернення у державну власність Михайлівського храму у Городищі, змурованому у неоготичному стилі у 1844 р. за проєктом італійського архітектора Дж. Торрічеллі, пам'ятки національного значення; право власності громади УПЦ (МП) на храм було зареєстровано у 2018 р. на підставі рішення міськвиконкому від 1989 р., яке не містило жодних вказівок про передачу пам'ятки громаді саме у власність [*Прокуратура вимагає повернення…*, 2025].

11 березня 2025 р. Північно-Західний апеляційний суд у Рівному підтвердив рішення Господарського суду Волинської області від 12 листопада 2024 р. про непродовження договору оренди Свято-Успенського собору у Володимирі, що використовувався Володимир-Волинською єпархією УПЦ (МП) як кафедральний собор. Успенський собор (1156 р.) є єдиною пам'яткою архітектури давньоруського доби на Волині, яка була відбудована наприкінці XIX ст. До складу архітектурного ансамблю належать також єпископський дім із дзвіницею та оборонні мури з бароковими брамами XVII століття. Як пам'ятка національної історії та культури, Успенський собор входить до Державного реєстру національного культурного надбання. Суд остаточно відхилив скаргу правлячого митрополита Володимир-Волинського і Ковельського УПЦ (МП) і зобов'язав громаду повернути сбор державі.

Поволі, але неухильно і правовим способом формується основа націоналізації символічного простору.

Національний історико-археологічний заповідник "Чернігів стародавній". Заповідник у Чернігові постав у 1967 р., у 2003 р. право власності на об'єкти Заповідника було передано зі спільної власності територіальних громад у державну. На зламі 2023–2024 рр. комісія Міністерства культури здійснила інвентаризацію та

контроль стану пам'яток Заповідника, частиною яких упродовж десятиліть користувалися структури УПЦ (МП) та ПЦУ (як наступниці УПЦ Київського патріархату).

До складу заповідника "Чернігів стародавній" входять 29 унікальних пам'яток архітектури, включно з пам'ятками домонгольської доби. Під егідою Міністерства культури готується корпус документів для занесення низки пам'яток Заповідника до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у номінації "Культурний ландшафт Чернігова"; у грудні 2023 р. до Списку потрапив найдавніший собор давньоруської доби Спаський (Спасо-Преображенський) поч. XI ст. Під час перевірки міністерська комісія зафіксувала суттєві ушкодження пам'яток унаслідок ракетних та артилерійських обстрілів російських військ упродовж 2022–2024 рр. А виявлений правовий хаос при наданні релігійним організаціям права оренди пам'яток історії та культури вкотре довів системний характер цієї проблеми у державно-церковних правовідносинах.

На час роботи міністерської комісії у користуванні ПЦУ (Вселенського патріархату) перебували П'ятницький (кін. XII – поч. XIII ст.) та Катеринінський (XVIII ст.) храми. У користуванні УПЦ (МП) – Спаський і Троїцький (др. пол. XVII ст.) собори та Успенський собор (1060–1680 рр.) разом із комплексом будівель одного з найстаріших в Україні Єлецького жіночого монастиря (XII–XVII ст.). Перевірка виявила відсутність як таких правоустановлювальних документів на Петропавлівський храм Єлецького монастиря. Користування монастирем храмом, так само як і претензії Заповідника на володіння ним, перебували у правовому вакуумі від початку функціонування монастиря у 1992 р. У липні 2024 р. за позовом Заповідника суд зобов'язав УПЦ (МП) повернути державі цілком комплекс Єлецького монастиря (6 пам'яток національного значення на території 4 га) [Судова влада України, 2024]; 16 січня 2025 р. Верховний Суд України відхилив апеляцію Чернігівської єпархії та остаточно затвердив це рішення. Поза тим, УПЦ (МП) повернула Заповіднику Троїцький собор та історичну будівлю, яку використовувала під регентську школу. Внаслідок роботи комісії з тривалого користування державі було передано 18 об'єктів, зокрема собори, храми та інші будівлі, якими на безоплатній основі користувалася УПЦ (МП).

Ще у 2021 р. сплив термін дії договорів між заповідником "Чернігів стародавній" та структурами УПЦ (МП) на користування чималою кількістю пам'яток і будівель. Релігійні громади не звернулися згідно з вимогою закону за пролонгацією оренди на наступні 5 років і далі користувалися храмами. На початку 2023 р. Заповідник, із посиланням на припинення дії договорів, висунув до релігійних громад вимогу щодо звільнення будівель. Відтак, на розгляді у судах опинилося шість справ: три від громад УПЦ (МП) з оскарженням вимог Заповідника та, відповідно, три від Заповідника з вимогою повернути правовласнику майно та усунути перешкоди у його користуванні [Потапенко, 2024]. Представники релігійних громад та активісти організовували акції протесту ("стоянія") біля храмів, що були нечисленними та не мали підтримки з боку жителів міста. Процес утвердження де-факто суб'єктності державного Заповідника у правовідносинах з орендарями з УПЦ (МП) – колись впливовими завдяки підтримці з боку влади – можна назвати безконфліктним, якщо його порівнювати із суспільними потрясіннями довкола Києво-Печерської або Почаївської лавр.

Спасо-Преображенський собор (XI ст.), що зберігся майже без видозмін, було надано громаді у безоплатне користування за умови його утримання відповідно до вимог пам'яткоохоронного законодавства. Релігійною громадою впродовж понад тридцяти років користування собором не було здійснено жодних робіт з реставрації чи його належного утримання. Понад півтора року тривали судові слухання стосовно позову управління Чернігівською єпархією УПЦ (МП) щодо права користування Спасо-Преображенським собором. Урешті, 26 листопада 2024 р. Верховним Судом України у складі Касаційного господарського суду було ухвалено остаточне рішення на користь Національного заповідника "Чернігів стародавній" і підтверджено необхідність дотримання вимог чинного законодавства України. Новопризначена директорка Заповідника Н. Реброва, взоруючись на практиках Національного заповідника "Софія Київська", представила концепцію використання унікальної пам'ятки як складника націоналізації історико-культурного простору міста: "Спас має стати центром державного життя, він будувався князем як центр державного життя, він має стати центром культурного

життя, він має стати центром релігійного життя нашої України. (…) Давайте формувати самих себе і формувати нашу громаду" [*Наталія Реброва…*, 2025].

Усипальниця Буковинських (і Далмаційських) митрополитів, Чернівці, являє собою невеличкий склеп, де поховані вісім румунських православних ієрархів – хронологічно від 1789 р. до 1937 р. Початкове фунціональне призначення виключало використання цвинтарного склепу для відправи богослужінь. У 1991 р. усипальницю було передано громаді УПЦ (МП) для богослужбових цілей. Двадцятьма роками пізніше у пам'ятці, пов'язаній з історією румунської меншини в регіоні, було започатковано відправу богослужінь румунською мовою для українців румунського походження.

Усипальниця Буковинських митрополитів становить частину чернівецького комунального Історико-культурного заповідника "Кладовище по вулиці Зеленій". Поштовхом до з'ясування кандидата на право користування склепом-каплицею став міжнародний міжправославний конфлікт між УПЦ (МП) та ПЦУ, з одного боку, та Румунською православною церквою (РумПЦ), з другого, коли остання на початку 2024 р. заявила про свої права на задоволення релігійних прав етнічних румунів на території сучасної України.

Напозір локальний міжцерковний внутрішньоправославний конфлікт мав етнорелігійне підґрунтя з виразним етнополітичним компонентом. Це не видавалося б чимось незвичним, оскільки особливістю православ'я залишається хвороблива пов'язаність з етнічністю попри рутинізовані декларації-мантри щодо його універсалізму. Проте в українському випадку Румунською православною церквою було порушено підставовий принцип співіснування та взаємодії православних церков – дотримання меж "канонічної території", що вважаються непорушними (за кількома винятками, що не мають стосунку до РумПЦ).

Уперше Румунський патріархат удався до такої практики у грудні 1992 р., коли зі складу тодішньої Молдавсько-Кишинівської митрополії РПЦ група священників на чолі з єпископом Петру (Іоном Педурару) перейшла до складу РумПЦ. Відтак Румунський патріархат відновив у Республіці Молдова діяльність Бессарабської митрополії, ліквідованої внаслідок окупації у липні 1940 р. Радянським Союзом

частини території Румунського королівства. Відновлення історичної справедливості, як це трактувалося з румунського боку, увійшло у конфлікт із тим, що Московський патріархат вважав за вторгнення до його "канонічної території" [Жосу, 2024].

У 2002 р. влада Молдови, паралельно з існуючою Православною церквою Молдови (МП), офіційно визнала Бессарабську митрополію РумПЦ як альтернативу та протидію присутності РПЦ в країні задля нейтралізації використання Російською Федерацією церковного чинника на шкоду національним інтересам. Однак і румунська православна структура виявилася непозбавленою реваншистських ідей. У титулатурі призначеного Бухарестом митрополита Бессарабського Петру (Педурару) містилося іменування "екзархом Нових земель Румунської православної церкви". Після усталення структури РумПЦ у Молдові новопризначений у лютому 2025 р. вікарний єпископ Нектарій (Іонел Клінч) уже у першому зверненні до віруючих заявив про єдність румунів і молдован з обох боків р. Прут, які "тимчасово розділені кордонами" [*В Кишиневе…*, 2025]. Міжцерковний конфлікт, що вносив напругу в суспільно-політичне життя країни, унаочнив реваншистські плани зовнішніх зацікавлених акторів – Румунії та Росії, інтереси яких зіткнулися на території Молдови.

Подібним чином 29 лютого 2024 р. Синод РумПЦ – як перший крок до проникнення та легалізації – ухвалив рішення про створення в Україні паралельної до УПЦ (МП) та ПЦУ (Вселенського патріархату) власної структури задля "благословення, заохочення та підтримки ініціатив румунських православних громад в Україні щодо відновлення спілкування з Матір'ю-Церквою, Румунським патріархатом" та об'єднання їх у "релігійній структурі під назвою Румунська Православна Церква України" [*Comunicat…*, 2024; *The Holy Synod…*, 2024]. Йшлося про 127 румуномовних парафій українців румунського походження, розташованих на Буковині, Закарпатті та Одещині у складі УПЦ (МП). Тоді ж на Синоді були ухвалені рішення про створення єпископств для етнічних румунів у Великій Британії, Ірландії та Ісландії, що, на відміну від ситуації в Україні як історично православної країни, не порушували засад визнання юрисдикційних повноважень православних церков.

Обидві православні церкви в Україні, кожна з яких одноосібно претендувала на канонічний ексклюзивізм, одразу ж оскаржили рішення Румунського патріархату. У коментарі Інформаційно-просвітницького відділу Української православної церкви (МП) висловлено "здивування та стурбованість" рішенням Синоду РумПЦ "відкрити свою структуру на канонічній території Української Православної Церкви", "що суперечить канонічному устрою церковного життя, який будується на територіальному, а не на національному принципі". У заяві наголошувалося, що присутність румуномовних парафій у складі УПЦ (МП) "підкреслює універсальну природу Церкви", а також що нею робиться "все необхідне для того, щоб румуномовні віряни відчували себе комфортно в лоні нашої Церкви, маючи повну свободу в звершенні богослужінь румунською мовою та збереженні своїх національно-духовних традицій" [*Коментар Інформаційно-просвітницького відділу*…, 2024].

ПЦУ (Вселенського патріархату) не мала у своєму складі румуномовних парафій, але закріплений Томосом автокефальний статус зобов'язував обстоювати власні права в межах України. Синод двічі розглядав питання порушення Румунською церквою прав ПЦУ на "виключну юрисдикцію в межах своєї канонічної території". На засіданні 7 березня 2024 р. синодали оскаржили рішення РумПЦ у листах до Румунського та Вселенського патріархів, покликаючись на правило, що основою творення нових структур церкви "не може бути виключно племінний, філетичний принцип, який не єднає православних вірних, а (…) творить схизму"*. У зверненні зазначалося, що згідно з рішенням Синоду від 27 липня 2019 р. ПЦУ взяла опіку над румуномовними православними в Україні – так само, як це було зроблено РумПЦ стосовно етнічних українців у Румунії (Vicariatul Ortodox Ucrainean din România у

* *Філетизм* – термін внутрішньоцерковного вжитку, що відбиває історичну специфіку розвитку православ'я як конфесії, у перекладі з грецької – трайбалізм, расизм; *етнофілетизм* – складне слово: *народ* у поєднанні з *родом*, *плем'ям*, – що характеризує тенденцію підпорядкування церковних інтересів етнополітичним, націоналістичним. Термін *схизма* трактується у богослов'ї як розділення всередині церкви, що не заторкує сферу догматики і таїнств (у противному разі це називатиметься *розколом*).

Сиготі на Мараморощині), й утворила "Православний румунський вікаріат Української Православної Церкви (Православної Церкви України) для релігійних організацій (релігійних громад та монастирів) в Україні з переважаючим числом етнічних румунів" [*Про Засідання Священного Синоду…*, 2024a].

У другій заяві Синоду ПЦУ від 7 листопада 2024 р. церковно-канонічна аргументація була підсилена політичною. Закономірний, але водночас і винятковий випадок, коли автокефальний статус ПЦУ було отримано за підтримки держави (так в історії було отримано майже усі пізніші автокефалії), очевидно, потрактовувався єпископатом у спосіб, що ПЦУ й надалі може вирішувати церковні питання за сприяння Української держави (що неприпустимо у демократичній і правовій державі). У прагненні залучити державу до захисту корпоративних інтересів синодали наголошували на тому, що політика РумПЦ в Україні "має світське і міжнародне значення, адже торкається питання державного суверенітету і територіальної цілісності України" [*Про Засідання Священного Синоду…*, 2024b].

У міжчасі 25 серпня 2024 р. три релігійні громади УПЦ (МП) на установчих зборах задекларували юрисдикційне перепідпорядкування до складу РумПЦ і 28 серпня подали відповідні документи для реєстрації Дежавною службою етополітики та свободи совісті.

Міжцерковний конфлікт призвів до напруги в українсько-румунських відносинах. Ескалацію на міждержавному рівні було притлумлено у жовтні 2024 р., коли під час візиту голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) до Румунії було обговорено комплекс питань стосовно забезпечення та реалізації прав української меншини в Румунії та румунської в Україні. Релігійно-церковна проблематика була чи не провідною темою візиту. Під час зустрічі з головою Державного секретаріату Румунії з прав релігії обговорювалася не лише політика обох країн щодо релігії, церкви і віруючих, але й загроза з боку Росії і Русской церкви взяти під контроль помісні православні церкви і використовувати їх для поширення дезінформації. Під час зустрічі у Румунській патріархії було порушено найскладніші питання, які

виникають на релігійному ґрунті в обох країнах, та підкреслено необхідність інтенсифікації діалогу між православними церквами обох країн, що "сприятиме не лише зміцненню духовних і моральних підвалин українського і румунського суспільств", але й стійкості України та Румунії перед викликом російської агресії [Державна служба України з етнополітики…, 2024b].

Наприкінці лютого 2025 р. ініціативна група з легалізації РумПЦ в Україні звернулась до президента В. Зеленського з проханням розблокувати процес реєстрації румуномовних громад у складі Румунського патріархату. Питання бало одним із головних на екстрено скликаній 5 березня міждержавній зустрічі у Чернівцях – де набирала сили ескалація протистоянь між УПЦ (МП) і ПЦУ, коли обидві високі сторони підкреслили необхідність початку діалогу між РумПЦ і ПЦУ та, з українського боку, пролунали запевнення у непорушності попри воєнні дії принципу релігійної свободи та прав румунської меншини [Державна служба України з етнополітики…, 2025].

Українська сторона обстоювала варіант інтегрування вікаріату для румуномовних громад до складу ПЦУ, маючи за взірець аналогічну структуру для православних українців у Румунії. Натомість з боку самих громад дедалі посилювався запит на повернення до національної церкви – РумПЦ. З огляду на церквну структуру на той час в Україні функціонувало 127 румуномовних громад у складі УПЦ (МП) і три громади, що їх РумПЦ вважала за належні до юрисдикції Південно-Бессарабської єпархії Бессарабської митрополії Румунського патріархату, тоді як в Україні де-юре вони мали автономний статус.

Рішення РумПЦ стосовно поширення юрисдикції на громади українців румунського походженя було підтримано націоналістичними силами всередині країни. Спеціалізоване видання для етнічних румунів України, що має румунсько- та англомовну версії, "BucPress" (Чернівці) у листопаді 2024 р. інформувало про звернення румунського депутата Європейського парламенту Шербан-Дімітріє Стурдзи до Президента і Прем'єр-міністра України із закликом надати офіційну реєстрацію РумПЦ – "повернення (українських румунів – *Н. К.*) до традиційного сопричастя з

Синодом Румунського патріархату". "Безпідставна відмова", на думку депутата Європарламенту, становитиме серйозне порушення європейських норм, а також прав румунської меншини в Україні згідно з міждержавною угодою між Румунією та Україною 1997 р.: "Ми усіляко підтримуємо право Румунської православної церкви в Україні на легальне існування і підтримуємо вільне волевиявлення румунського духовенства і віруючих, які асоціюють себе з нею та з благословенням від матері-церкви – Румунського патріархату" [*Romanian MEP…*, 2024].

У січні 2025 р. праворадикальний кандидат у президенти Румунії Келін Джорджеску*, – який у листопаді 2024 р. неочікувано виграв перший тур виборів, результати яких були анульовані Конституційним судом через підозру у втручанні до них Російської Федерації – висловився за розподіл української території між сусідніми країнами: "Світ змінюється. Зміняться кордони. Крім того, якщо кордони зміняться, то де ми? Отже, у нас є Північна Буковина, у нас є Буджак, у нас є Північний Марамуреш з колишнього Закарпаття, те, що залишилося від угорців, Львів, який

* Румунський дослідник М. Зулан характеризує політичні ідеї К. Джорджеску як вияв феномену постправди, коли уявне постулюється реальним, і проводить паралель із неоєвразійством російського філософа-фашиста О. Дугіна, підхопленого В. Путіним, та неоосманізмом турецького політолога (свого часу міністра закордонних справ і прем'єр-міністра) А. Давутоглу, підхопленого Р. Т. Ердоганом. Замість звернення до питань державної політики чи суспільного розвитку, увага К. Джорджеску зосереджена на конспірологічних теоріях світової змови, антивакцинаторстві, звеличенні румунського села і традицій предків, румунських фашистів (союзника А. Гітлера диктатора І. Антонеску, лідера клерикально-фашистської православної "Залізної гвардії" К. З. Кодряну) і Румунської православної церкви, Румунії як країни-дороговказу для світу та її космічної / вселенської місії тощо [Zulean, 2024]. Стосовно конспірологічних ідей, то в одному з підкастів претендент на посаду президента доводив присутність у газованих напоях наночипів, що "вставляються у вас як у ноутбук" під час споживання [Минеев, 2025].

Віце-президент США Д. Д. Венс у промові 15 лютого 2025 р. на Мюнхенській безпековій конференції назвав анулювання Конституційним судом Румунії результатів президентських виборів 2024 р. деградацією демократії та обмеженням свободи слова у Європі. Натомість 6 березня 2025 р. Європейський суд з прав людини (справа 37327/24) відхилив подання К. Джорджеску стосовно оскарження судового рішення.

залишиться у поляків і Малоросія... (…) У них немає іншого вибору. Дорога до чогось подібного неминуча. Україна – вигадана держава" [*Călin Georgesku…*, 2025].

Міністерство закордонних справ України опротестувало заяви К. Джорджеску як такі, що ставили під сумнів суверенітет і територіальну цілісність держави, суперечили міжнародним нормам та базовим демократичним цінностям, були тотожними тезам російської пропаганди [Міністерство закордонних справ…, 2025]. Офіційний Будапешт засудив провокаційні заяви К. Джорджеску, а у лютому 2025 р. румунські прокурори висунули йому звинувачення у підбурюванні до підриву конституційного ладу, створенні та участі у фашистській організації, а також висунули підозру у створенні антисемітської організації, пропаганді культу осіб, винних у геноциді та військових злочинах [*Ультраправого кандидата…*, 2025]. Після фактичного усунення К. Джорджеску від участі у президентських виборах, його заступив інший Джордж Сіміон, відомий не менш жорсткою антиукраїнською позицією та ретрансльованням (про)російських наративів.

Невдовзі з боку РумПЦ почали лунати заяви про пересліду-вання в Україні румуномовних громад УПЦ (МП), що містили дезінформаційні твердження. Згадуване чернівецьке видання "BucPress" подало відеоряд проповіді від 19 лютого 2025 р. Архімандрита Мелхіседека (Велника), ігумена давнього Путнянського (Putna) монастиря на півночі країни поблизу Сучави: "Якщо донедавна (…) гоніння на канонічну Православну церкву в Україні (тобто в юрисдикції Московського патріархату – *Н. К.*) обходили стороною румунські приходи, то тепер вони почали бити й по румунським приходам. Я запитую, чого вони прагнуть, коли нищать наші святі книги румунською мовою? Спалити Євангелія? Адже в усіх румунських селах, близько румунських 1008 сіл, є Євангелія румунською мовою. Що вони хочуть з ними зробити? Спалити, знищити? (…) Сьогодні жодна служба не відправляється румунською мовою, не знаю, чи звершується там літургія? (…) Каплиця – це наша ганьба. Каплиця Буковинських митрополитів (склеп-усипальниця – *Н. К.*) більше не належить нам, румунам. (…) Маємо діяти. Маємо бути жорсткішими, але, на жаль, не

знаю, чи є хто-небудь у нашій країні, здатний поводитися жорстко" [*Arhim. Melchisedec Velnic*… , 2025].

Із посиланням на проведене у січні 2024 р. невеличкою чернівецькою громадською організацією опитування серед українських румунів щодо їхнього ставлення до переходу їхніх громад до РумПЦ видання "BucPress" твердило: 72,6% румуномовних українців підтримують створення окремої структури у складі РумПЦ для етічних румунів, 16,4% – не знають про таку ініціативу, 6% серед віруючих не підтримують таку ініціативу, а 1% вважає, що вона створить нові проблеми [The Romanian Patriarchate, 2025]. На сайті цитованої ГО "Інститут політичних студій та соціального капіталу" будь-яка згадка про таке опитування та його результати відсутні, а зазначений кількісний і кваліфікаційний склад організації свідчить не на користь її спроможності проводити якісні соціологічні опитування [Інститут політичних…, 2025].

Локальна суперечка довкола невеличкої усипальниці Буковинських митрополитів на одному з цвинтарів Чернівців стала складником набагато ширшого питання: міжправославної та міждержавної напруги, що зростала й потребувала розв'язання.

***

Дії Чернівецької міської влади стосовно каплиці-усипальниці Буковинських митрополитів визначала актуалізована війною логіка дерусифікації суспільного простору. У серпні 2024 р. міська рада під гаслом "робимо все можливе для звільнення від деструктивного впливу Росії" [Чернівецька міська рада, 2024] рішенням суду повернула у комунальну власність усипальницю [*Чернівецька міська рада відсудила*…, 2024]. Під час судового розгляду питання укотре були виявлені типові порушення у користуванні пам'ятками історії та культури з боку релігійних громад, що, однак, уперше привернули увагу місцевої влади. Зокрема, дозвіл на користування було надано одній громаді (1991 р.), а реалізовувала його інша (утворена 2007 р.). Договорів оренди ані з першою, ані з другою громадою місто не укладало.

Румуномовна громада УПЦ (МП) користувалася храмом-усипальницею на честь Трьох Святителів від кінця 2010-х рр. Повернення пам'ятки до комунальної власності викликало її збурення, оскільки це поклало край богослужбовому життю громади. Національна рада румунів України звернулася до Бухаресту з проханням про захист. Звинувачення на адресу української влади були сформульовані жорстко, гіперболізовано та перекручено, як ніколи раніше жодна етнічна група не говорила про ставлення до неї влади в Україні: "(…) за рішенням мерії міста Чернівці у нас відібрали каплицю буковинських ієрархів, присвячену Святим Трьом Ієрархам у Чернівцях, місце, де ми молилися румунською мовою майже 30 років. Остання Літургія була відслужена поза церквою отцем Христофором Габором у неділю, 25 серпня 2024 року. Це перша румунська церква, де служили румунською мовою, несправедливо відібрана владою. Після 30 років жорстких ударів по школах із румунською мовою навчання, після розмахування "молдовською мовою", після маргіналізації нас у плані представництва в органах державної влади і т. д., тепер влада приходить, щоб забрати в нас наші церкви, щоб вказувати нам, коли, кому та як ми маємо молитися.

У нас є всі підстави розцінювати дії української влади щодо позбавлення румунської громади цього місця поклоніння як частину нового наступу, спрямованого проти румунської меншини в Україні, з порушенням чинного національного законодавства, двосторонніх міждержавних домовленостей, а також європейських і міжнародних законів у сфері прав людини.

За цих обставин ми шанобливо просимо вас, як високих представників сусідньої держави Румунії, зайняти позицію проти крадіжки українською владою Митрополичої каплиці, безчесного акту, що суперечить духу й букві Основного договору між Україною та Румунією та інших двосторонніх і багатосторонніх правових документів, учасником яких є Україна.

Водночас ми закликаємо до процесу приведення румунських православних громад в Україні під омофор Румунської православної церкви" [Національна рада…, 2024].

Звернення Національної ради румунів України було одразу ж підтримано РумПЦ, яка 4 вересня 2024 р. офіційно заявила, що попри те, що румунське духовенство та віруючі в Україні не входять до її складу, вона "не може бути індиферентною до конфіскації владою, що виправдовує свої дії адміністративними чинниками, символу румунської ідентичності та порушення свободи релігії румунських православних християн. (…) Ми приєднуємося до румунських організацій, що звернулися до нас, і просимо румунську владу звернутися до української влади з тим, щоби румуни могли вільно молитися рідною мовою і прийти до Румунської православної церкви, якщо вони цього бажають" [*Romanian Patriarchate…*, 2024].

На зустрічі, що відбулася у вересні 2024 р. на прохання Генерального консула Румунії в Чернівцях, міський голова підтвердив "важливість проведення богослужінь мовами національних меншин, зокрема румунською, що проходила в цій каплиці", та запевнив, що, "зважаючи на те, що каплиця знаходиться в сакральному місці, де поховані буковинські митрополити різних періодів, Чернівецька міська рада звертатиметься до релігійної установи, яка в подальшому правитиме там богослужіння, щоб вони також проводилися румунською мовою" [Чернівецька міська рада, 2024].

30 жовтня 2024 р. правлячий єпископ Чернівецько-Буковинської єпархії ПЦУ (Вселенський патріархат) відправив перше богослужіння у храмі-усипальниці за упокоєння душ буковинських митрополитів та загиблих українських воїнів. Керівництво єпархії підтвердило, що богослужіння там відправлятимуться українською та румунською мовами.

Румуномовна православна громада опинилася перед необхідністю вибору пріоритетів: щоби надалі залишатись у національній історико-культурній пам’ятці зі збереженням рідної мови як богослужбової, вона має перейти до ПЦУ. Якщо громада залишиться лояльною УПЦ (МП), вона втратить право на користування усипальницею. В обох випадках незмінними залишаються етнокультурний та віросповідний складники, тоді як необхідність вибору між антагоністичними юрисдикціями позначена виразним політичним та громадянським виміром: українським *vs* російським.

На тлі ескалації протистояння між УПЦ (МП) та ПЦУ на Буковині для румуномовної православної спільноти України дедалі привабливішою юрисдикційною альтернативою вбачається Румунський патріархат.

Назагал негативізм місцевих православних стосовно ПЦУ віддзеркалював домінуючу тенденцію у Чернівцях та області, вотчині нинішнього очільника УПЦ (МП) митрополита Онуфрія (Березовського), який очолював Чернівецько-Буковинську єпархію майже чверть віку (1990–2014). На відміну від сусідніх Тернопільської та Івано-Франківської областей, у Чернівецькій громади УПЦ (МП) майже вдвічі кількісно переважають ПЦУ. Згідно зі статистикою Державної служби України з етнополітики та свободи совісті станом на 1 січня 2024 р. в області діяли 411 релігійних громад і 12 монастирів УПЦ (МП) та 226 громад і 4 монастирі ПЦУ [Державна служба України з етнополітики…, 2024а]. До початку 2025 р. в обласному центрі не відбулося жодного переходу громад з УПЦ (МП) до ПЦУ, та й у самому Чернівецькому районі залишалася зосередженою переважна більшість громад УПЦ (МП) області: 214 з близько 400 [*На Буковині…*, 2024].

Особливість румуномовних УПЦ (МП) громад – а це майже третина від усіх громад області – становить їхнє функціонування відповідно до новоюліанського церковного календаря слідом за РумПЦ, за яким живуть 11 із назагал 15 православних церков. Керівництво УПЦ (МП) не вбачає суперечностей у тому, що за її румуномовними вірянами збережено право на відправу богослужінь рідною мовою та дотримання новоюліанського календаря, тоді як україномовним в аналогічних правах відмовлено. Визначальним чинником у другому випадку виступає залежність УПЦ (МП) не стільки від церковної традиції, скільки, за нових історичних обставин, від неофашистського феномену "русского міра".

Від початку 2025 р. в області і місті Чернівцях вибухнули протистояння між віруючими / активістами двох антагоністичних таборів – прихильниками і противниками УПЦ (МП), коли останні активізували боротьбу за храмові споруди шляхом переведення громад з юрисдикції УПЦ (МП) до ПЦУ. На початок березня 2025 р. у 16 релігійних громадах області відбулися збори щодо переходу до складу ПЦУ і їхні

статути без зволікань набули реєстрації (13 у Чернівецький області, 3 у Львівській). 2 березня 2025 р. такі збори було проведено одразу в 4 громадах обласного центру [*На Буковині…*, 2025].

Найрезонантнішими стали протистояння довкола кафедрального Свято-Духівського собору та Миколаївського і Петро-Павлівського храмів у Чернівцях, що виявили неоднозначність у волевиявленні громад, частина членів яких виступила за збереження юрисдикційного підпорядкування УПЦ (МП). Показово, що питання про доцільність виходу громади зі складу церкви, яка перебуває в юрисдикції Московського патріархату країни-агресорки, організатори зібрань формулювали маніпулятивно: "Чи підтверджуєте ви бажання залишитися в УПЦ, яку очолює Блаженніший митрополит Онуфрій?". Не менш прикметно, що з обох боків відібрання / захист церковних будівель у розпал російської війни проти України набули важливішого значення, аніж боротьба за душі і свідомість віруючих та консолідацію зусиль у відбитті агресії.

Зрештою, у розпал протистоянь на місці подій працювали журналісти румунської національної інформаційної агенції, що висвітлювали позицію румуномовних громад у Чернівцях. У районі Садгора – де, зокрема, поруч з одним із храмів розташоване місце поховання національного діяча Е. Логотетті – віруючі трьох місцевих громад УПЦ (МП) на зборах у неділю 23 лютого 2025 р. "категорично відмовилися шукати спасіння в інших вірах" і разом пройшли хресною ходою, щоби "засвідчити перед Богом і людьми вірність канонам православної віри", згідно з повідомленням у *Telegram*-каналі Чернівецько-Буковинського єпархіального управління УПЦ (МП) (з URL-адреси офіційного сайта єпархії автоматично здійснювалося перенаправлення на сайт Київської митрополії, що може свідчити про контроль центру за інформаційним полем у "гарячих точках") [Orthobuk…, 2025]. Журналісти з румунської національної агенції інформували про безпрецедентний рівень мобілізації прибічників УПЦ (МП) у відповідь на ймовірні загрози з боку ПЦУ згідно з парадигмою "переслідувань" державою УПЦ (МП) та утисків прав румунської меншини. Йшлося про можливість перепідпорядкування румуномовних громад Православній церкві України всупереч їхній волі та силового захоплення їхніх храмів,

протиправні дії ПЦУ "за підтримки державної влади" [*Proteste*…, 2025].

Беззастережну відданість вірян до УПЦ (МП) не похитнули ані позбавлення правлячого митрополита, за сумісництвом очільника Синодального відділу зовнішніх церковних зв'язків, Мелетія (Валентина Єгоренка) – фігуранта сайта "Миротворець" [*Егоренко*…, 2020] – українського громадянства через наявність другого російського (Указ Президента України № 898/2022 від 28 грудня 2022 р., закритий), ані знайдені у комп'ютерах єпархіального управління фотокопії документів учасників бойових дій проти України, медаль на ім'я Мелетія за звільнення Криму, ані запровадження 11 грудня 2022 р. стосовно митрополита санкцій РНБО [Про рішення Ради національної безпеки…, 2022], ані виявлення у службовому комп'ютері дитячої порнографії під час поведення СБУ 25 листопада 2022 р. контррозвідувальних заходів у приміщеннях єпархіального управління, ані тоді ж задокументований (і неправомірно оприлюднений незаблюреним) факт присутності у помешканні секретаря єпархії архімандрита Никити (Андрія Сторожука) – іншого фігуранта сайта "Миротворець" [*Сторожук*…, 2020] – молодого чоловіка, коли і вбрання юнака, і обставини місця і часу мали б те виключити*. Натомість 23 листопада 2022 р. синодальним рішенням секретаря єпархії архімандрита Сторожука було обрано єпископом Івано-Франківським і Коломийським, а 4 грудня хіротонізовано (остаточно затверджено) двома вихованцями підмосковної Троїце-Сергієвої лаври РПЦ – главою УПЦ (МП) митрополитом Онуфрієм (Березовським) та місцевим митрополитом Мелетієм (Єгоренком).

---

* На виконання рішення Шевченківського районного суду м. Києва журналістка Соня Кошкіна була зобов'язана спростувати деякі деталі інформації стосовно обшуку СБУ в Чернівецькому єпархіальному управлінні УПЦ (МП):

"Рішенням Шевченківського районного суду міста Києва від 02 квітня 2024 року у справі № 727/11539/22 визнано недостовірною інформацію, розміщену та поширену інтернет-виданням "Лівий берег" в публікації від 25 листопада 2022 року під назвою "Обшуки в Чернівецько-Буковинській єпархії УПЦ МП: знайшли паспорт РФ у митрополита і 17-го річного хлопця в ліжку архімандрита" а саме інформацію наступного змісту: "…під час обшуку співробітники СБУ заскочили в момент фізичної близькості секретаря Чернівецької єпархії УГЦ МП Архімандрита Никиту з 17-річним хлопцем, що співає в місцевому хорі"" [*Спростування*…, 2025] (стилістику і пунктуацію збережено – *Н. К.*).

Позаяк в умовах, коли Буковина перетворилася на "гарячу точку" у взаємопоборюванні – і фізичному, й інформаційному – УПЦ (МП) і ПЦУ, симпатії частини румунів-православних дедалі схиляються на бік РумПЦ, Синод якої 27 березня 2025 р. укотре висловив підримку їхньому бажанню повернутися до церкви-матері (хоча й спирався при тому на сумнівну соціологію) [The Romanian Patriarchte…, 2025; Інститут політичних…, 2025].

***

На тлі односторонніх дій РумПЦ з поширення юрисдикції на територію України та наступного міжцерковного конфлікту – між РумПЦ, з одного боку, і ПЦУ та УПЦ (МП), з другого, підсиленого протистоянням між ПЦУ та УПЦ (МП), румунський політикум порушив перед українською стороною питання стосовно гарантування прав румунської етнічної меншини, включно зі свободою віросповідання.

Імпліцитно йшлося про можливість легалізації діяльності РумПЦ в Україні, тобто вирішення питання у юридичній та політичній площинах. Позитивна відповідь означатиме винесення за дужки внутрішньоцерковні інтереси обох православних церков в Україні: примноження юрисдикційного плюралізму в історично православній країні, що нещодавно інституювала національну православну церкву. Для будь-якої православної церкви у межах національної держави, як би довільно та опортуністично зазвичай не потрактовувалися ними самими канони, такий підхід залишається категорично неприйнятним. Сьогоднішнє паралельне існування в Україні двох юрисдикцій – Вселенського та Московського патріархатів – становить аномалію в архітектурі Вселенського православ'я. Політично такий стан речей проводить лінію розмежування між двома майже антагоністичними сегментами українського суспільства, протистояння між якими виходить далеко поза межі релігійно-церковної проблематики.

У питанні щодо реагування на провокаційні дії РумПЦ паростки української демократії опинилися на знаковому роздоріжжі: чи

візьмуть гору внутрішньоцерковні правила над чинним законодавством, згідно з яким церква є відокремленою від держави, або ж буде неухильно дотримано конституційної норми? У першому випадку державна політика залишатиметься у парадигмі історично закоріненої у країнах православної традиції ідеології та практики візантизму, тобто *де-факто* збереження союзу держави і "традиційної" церкви та впливу церкви на суспільно-політичні процеси всупереч конституційній нормі. Така конструкція передбачає тлумачення державою законів, прав і свобод з урахуванням позиції домінуючої церкви, що ускладнюватиме не лише вихід України з орбіти впливів російщини та радянщини, але й становлення України як правової держави.

У другому випадку, коли держава додержуватиметься конституційної норми про відокремлення держави і церкви, структура РумПЦ має гарантовані законом підстави для легалізації в Україні. Декларовану рівність громадян перед законом буде дотримано згідно з принципом верховенства права.

Водночас другий варіант містить конфліктогенний та дискримінаційний потенціал, що у суспільствах православної традиції до сьогодні експлуатується церковним та політичним істеблішментом, консервативними та популістськими політичними силами, а також проросійськими. Так відбувається у Болгарії відтоді, як у 1990 р. зі складу Болгарської православної церкви – Болгарський патріархат (БПЦ) вийшла опозиційна структура із самоназвою Болгарська православна старостильна церква (БПСЦ), яка впродовж десятиліть намагається здобути легальний статус [Славов, 2024]. У 2021 р. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виніс рішення на підтримку вимог БПСЦ ("Болгарська православна старостильна церква проти Болгарії"). Верховний суд Болгарії вкотре 16 грудня 2024 р. здійснив спробу внести до реєстру релігійних організацій БПСЦ згідно з її самовизначенням та рішенням ЄСПЛ. Натомість з рішучим протестом проти рішення Верховного суду виступив патріарх БПЦ під претекстом ексклюзивного статусу в країні БПЦ, порушення рішеням суду "священних канонів", що загрожує церковній єдності, легалізації підтримуваних Дж. Соросом "розкольників" тощо [Gigov, 2024]. Позицію БПЦ підтримав

президент країни під претекстом руйнування унаслідок такого рішення суду суспільної єдності та загрози національному суверенітету, а також низка політиків та церковних активістів. Відтак парламент Болгарії 31 січня 2025 р. переважною більшістю (проти проголосував лише один депутат від партії "Продовжити зміни – демократична Болгарія") ухвалив зміни до закону про релігійні деномінації, що визначають виняткове право БПЦ – Болгарського патріархату представляти православ'я у країні та забороняють реєстрацію нових організацій, які містять у назві слово "православна" [*Parliament makes…*, 2025].

У Болгарії конфлікт постав довкола означення "православна", коли БПЦ – Болгарський патріархат упродовж десятиліть змагається за виключне право називатися (і бути) "православною" церквою у країні та за підтримки держави усуває конкурентів з релігійного поля. Свого часу в Україні процес легалізації у правовому полі альтернативних та конкуруючих православних структур, що виходили переважно зі складу УПЦ (МП) (переходи з УГКЦ такої проблеми не творили), зокрема, УПЦ Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви, відбувся без колізій на кшталт болгарських, хоча органи влади у центрі та на місцях зазвичай надавали преференції (поза правовим полем) одній, другій чи третій церковній структурі.

У випадку легалізації структур РумПЦ в Україні ситуація складніша. Це випадок, що вже "об'єднав" і мобілізував УПЦ (МП) і ПЦУ у боротьбі проти появи *ззовні* третього гравця на "їхньому канонічному полі". Політичний тиск з боку Румунії та провокаційні дії РумПЦ (навряд чи неузгоджені між собою), з одного боку, жорстка опозиція українських православних церков та їхніх лобістів і прибічників, з другого, гарантовано забезпечать розхитування суспільно-політичної ситуації у країні. Незалежно від того, який шлях розв'язання церковно-політичного питання буде обрано, під дією зовнішіх впливів уже розпочався процес актуалізації деструктивного потенціалу його етнополітичного складника. Подвійна ідентичність і лояльність українців румунського походження – до історичної батьківщини та країни громадянства – мобілізується, протиставляється, конфліктизується. Українською державою наразі

не визначено позицію стосовно як можливої легалізації структур РумПЦ, так і політичного лобізму з боку Румунської держави під претекстом захисту прав румунської меншини, але обрана політичним керівництвом країни позиція буде одним із об'єктивних індикаторів напряму політичних пріоритетів у розвитку країни.

Політика РумПЦ з реанімації фантома Великої Румунії – România Mare – під претекстом захисту прав етнічних румунів у порубіжних країнах, використання релігійного чинника у політичних цілях, участь у кампанії з дезінформації, нехтування принципами міжнародного права тощо типологічно виявляється подібною до феномену "русского міра", яким Русская православна церква освячує російський неоімперіалізм і фашизм, коли релігія перетворюється на політичний інтрумент.

Уздовж частини периметру державного кордону України набирає сили реваншизм зовнішніх політичних і церковних антиукраїнських сил. Одинадцятий рік війни України за право на суверенне існування викликає спокусу транскордонних перерозподілів сфер впливу та перегляду кордонів за рахунок знекровленої війною України. Релігійний чинник виступає одним із інструментів реалізації таких планів, що переводить напозір релігійно-церковне питання до сфери захисту національної безпеки.

Зберігає конфліктний потенціал ситуація довкола римсько-католицького ***костелу св. Миколая в Києві***, пам'ятки історії та культури національного значення, збудованої на рубежі XIX–XX ст. коштом місцевої громади поляків-католиків за проєктом знаного київського архітектора, етнічного поляка В. Городецького. Історично моноетнічний склад громади за роки незалежності суттєво змінився. Культурно і суспільно-політично римсько-католицька громада інтегрована в український контекст, неуникні асиміляційні процеси з плином часу взяли гору, перевівши колись актуальне у віртуальне – колективну пам'ять – та один зі складників ширшої за етноконфесію ідентичності.

Безустанні старання громади отримати історичну будівлю в одноосібне користування залишалися марними впродовж десятиліть. Костел від радянських часів перебуває на балансі державного Національного будинку органної музики Міністерства культури, і

довший час пам'ятка використовувалася одночасно як діючий храм і концертний зал. Не одноразово українські президенти на найвищому рівні називали дату повернення костелу у користування громади, питання лобіювали і польські президенти, і особисто папа Іван-Павло ІІ. У 2021 р. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій підтримала вимогу римсько-католицької громади "безкоштовно повернути костел св. Миколая в Києві у власність Римсько-Католицької Церкви в Україні, як це передбачено законом і зобов'язаннями держави перед Радою Європи" [*Релігійні діячі і парламентарі…*, 2021].

Міністерство культури з року в рік відтерміновувало дату повернення громаді костелу. У міжчасі будівля зазнає руйнівного вібраційного впливу підземних комунікацій метрополітену. Пожежа 2021 р. серйозно пошкодила інтер'єр та знищила унікальний орган *Rieger-Kloss*; коштом благодійників і держави були здійснені певні ремонтні роботи. Восени 2022 р. костел разом із будинком притчу було внесено до державного реєстру пам'яток України. Російський ракетний обстріл у грудні 2025 р. завдав пам'ятці серйозних руйнувань. Пам'ятка національного значення перебуває у критичному стані. Римсько-католицька громада неодноразово висловлювала готовність зібрати необхідні кошти для проведення ремонтних та реставраційних робіт зі збереження пам'ятки історії та культури польської меншини в Україні за умови одноосібного користування спорудою. Війна стишила, але не усунула конфлікт, що триватиме, доки слушні вимоги громади не будуть виконані. 24 січня 2025 р. Дніпропетровський окружний адміністративний суд задовольнив позов громадської спілки "Свобода совісті" стосовно повернення костелу св. Миколая у Києві у повноцінне користування релігійній громаді [Римсько-католицька парафія…, 2025].

Остаточне слово із залагодження конфлікту залишається за Міністерством культури і стратегічних комунікацій, хоча після рішення Дніпропетровського суду МКСК виступило з офіційною заявою, "що ще у 2022 році костел Святого Миколая був переданий у користування римо-католицькій (sic! *римо-католицькій* замість *римсько-католицькій – Н. К.*) громаді на підставі договору, укладеного між цією релігійною громадою та Державною організацією

“Національний будинок органної та камерної музики України” на виконання доручення Президента України. На сьогодні римо-католицька парафія є єдиним користувачем будівлі Миколаївського костелу у Києві. Передача відбулася на умовах збереження його культурної функції. Відтоді статус будівлі залишався незмінним: вона є державною власністю, яка використовується для задоволення духовних потреб релігійної громади" [Міністерство культури…, 2025]. Очевидно, під "збереженою культурною функцією" йдеться про співкористування будівлею релігійною громадою та Будинком органної музики, проти чого виступає громада.

Позаяк, багаторічний настоятель парафії св. Миколая о. Павло Вишковський разом із членами громади 24 лютого 2025 р. звернувся до Президента України з проханням про сприяння у виконанні Міністерством культури рішення суду щодо передачі будівлі костелу у повноцінне користування громаді [*Справжній союзник України…*, 2025]. Міністерство культури та Будинок органної музики, зі свого боку, подали апеляційні скарги на рішення Дніпропетровського адміністративного суду. Права громади залишаються порушеними, будівля унікального для столиці костелу руйнується.

Обидва випадки – в Чернівцях та Києві – містять як етнорелігійний, так і етнополітичний компоненти, що нюансує націоналізацію символічного простору України, коли інтегрованість етнорелігійних спільнот до загальноукраїнського суспільно-політичного та історико-культурного контексту передбачає збереження його підставової консолідованості шляхом узгодження різноманітних виявів та інтересів і коли увесь процес спрямований на формування та зміцнення загальнонаціональної ідентичності, подолання російської постімперської та пострадянської спадщини та наближення / інтегрування до загальноєвропейської системи цінностей.

ПІСЛЯМОВА

У липні 2024 р. Міністерство культури і стратегічних комунікацій України анонсувало початок роботи над формуванням Стратегії розвитку української культури до 2030 р., яка має визначити стратегічні цілі, пріоритети, напрями дій та завдання держави у сфері культурної політики. Такі заяви періодично лунали з лав міністерства щонайменше впродовж останніх десяти років без жодних практичних наслідків. Однак цілеспрямоване, комплексне і довгочасне нищення російським агресором українства як явища украй гостро поставило питання захисту національної ідентичності, символічного і матеріального простору української історії та культури.

На окупованих територіях російська адміністрація послідовно знищує українські книжки та пам'ятки культури, грабує колекції українських музеїв, змінює шкільні програми, індоктринуючи молодь "русскім міром" та ненавистю до України, знищує українські православну та греко-католицьку церкви, переслідує протестантські спільноти.

На підконтрольній Україні території унаслідок безперестанних російських обстрілів руйнуються, знищуються пам'ятки історії та культури, будівлі храмів та молитовних будинків. У щомісячному звіті Міністерства культури і стратегічних комунікацій стосовно завданих агресором втрат зазначено, що від початку повномасштабного вторгнення і станом за початок грудня 2024 р. уражень та руйнувань зазнали 1 222 пам'яток історії та культури, з них національного значення 124, місцевого – 1 024 [Міністерство культури…, 2024d]. Серед культових споруд постраждав найстаріший кам'яний храм Харківщини – Спасо-Преображенський собор в Ізюмі (1684–1685 рр.), один з найдавніших храмів Донеччини – Свято-Георгіївський храм в Олександро-Шультиному (1822 р.). Серйозних руйнувань від ракетних ударів росіян зазнали кафедральні собори УПЦ (МП) в Одесі та Запоріжжі.

Інститут релігійної свободи уточнив збитки і втрати релігійних організацій України: за період з 24 лютого 2022 р. по 1 грудня

2023 р. щонайменше 630 релігійних споруд зазнали ушкоджень. На окупованій території інститутом задокументовано непоодинокі факти захоплення релігійних споруд російськими військовими, котрі використовували їх як військові бази або як прикриття для вогневих позицій, що збільшувало масштаби руйнування релігійних об'єктів (зокрема, комплекс приміщень Таврійського християнського інституту неподалік Херсона). Географія руйнувань та ушкоджень іде по нисхідній від зони окупації й углиб країни, включно з Тернопільською, Івано-Франківською та Львівською областями. За конфесійною належністю найбільше постраждали (даються мінімальні значення) такі: 187 ушкоджених / зруйнованих храмів УПЦ (МП) як найчисленнішої релігійної організації на обох боках лінії фронту, 110 залів Свідків Єгови (забороненої організації в Російській Федерації), 94 молитовних будинків п'ятидесятників (християн віри євангельської) та 60 – баптистів, 59 храмів ПЦУ тощо [Васін, 2024, с. 6–11].

Дещо меншу кількість зруйнованих та пошкоджених релігійних будівель подають дослідники з проєкту "Релігія в огні" на підставі моніторингу відкритих джерел, визнаючи, що їхня інформація є неповною і не завжди піддається верифікації. Від початку повномасштабного вторгнення і до 24 серпня 2024 р. пошкоджено або зруйновано щонайменше 590 культових споруд, включно з кладовищами, меморіальними знаками, духовними навчальними закладами [*Релігія у часи війни…*, 2024, с. 16].

У квітні 2024 р. у складі Генеральної прокуратури України було створено спеціалізований відділ у департаменті протидії злочинам, учиненим в умовах збройного конфлікту, основним напрямом діяльності якого стало забезпечення системного характеру реагування на злочини Росії проти культурної спадщини України. На початок грудня 2024 р. здійснювалося понад 90 розслідувань воєнних злочинів проти культурної спадщини (ст. 438 КК України) [Москвичова, 2024; Центр стратегічних комунікацій, 2023].

Тоді ж у квітні 2024 р. постала громадська організація – "Товариство Рафаеля Лемкіна" правників і громадських активістів, які поставили за мету діяльності домогтися покарання Російської Федерації за геноцид та нищення культурних пам'яток, надавати

підтримку жертвам агресії та запобігати таким злочинам у майбутньому. Товариство задекларувало такі засоби діяльності: просувати цілісний підхід до розслідування злочинів проти культури та брати безпосередню участь у кримінальних процесах у судах на стороні потерпілих – музеїв та музейних працівників; сприяти застосуванню механізмів міжнародного права через подання заяв до Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних інституцій; підвищувати обізнаність щодо природи російських злочинів проти культурної спадщини України та сприяти належній міжнародній реакції за допомогою комунікації та адвокації [Товариство Рафаеля Лемкіна, 2024].

У серпні 2024 р. дослідницькою службою Верховної Ради України підготовлено "Концепцію законодавчого забезпечення національної культурної політики України", що передбачала встановлення правових механізмів "документування доказів та інформації щодо шкоди, заподіяної війною в культурній сфері, та встановлення законодавчого механізму компенсації збитків, завданих російською агресією" [*Концепція…*, 2024].

Вищенаведені неузгоджувані між собою кількісні характеристики руйнувань пам'яток історії і культури засвідчують необхідність удосконалення та осучаснення методології документування та збору інформації. Наразі такий збір здійснюється шляхом моніторингу відкритих джерел переважно неурядовими організаціями. Інші рівні сучасного комплексного і точнішого моніторингу руйнувань, що відбуваються унаслідок воєнних дій – такі як інформація від НАСА (NASA) щодо осередків вогнищ та пожеж (FIRMS), укладення мапи об'єктів, які *потенційно* можуть зазнати руйнувань / ушкоджень [Cil et al., 2024], – є недоступними для неурядових організацій і потребують системної участі державних структур.

Спричинена війною обмеженість ресурсу – фізичного, матеріального, фінансового, фахового тощо – вимагає координації зусиль та взаємодії державних структур і громадянського сектору суспільства задля розв'язання комплексу завдань із захисту та збереження культурної спадщини, збору інформації, документування руйнувань та збитків, покарання агресора.

19 листопада 2024 р. президент В. Зеленський у щорічному посланні до Верховної Ради презентував "План стійкості країни" та анонсував започаткування у 2025 р. проєкту з умовною назвою "культурний Рамштайн", серед завдань якого визначено "захист, пошук, повернення нашої української культури та історичної спадщини. Збір доказів щодо злочинів проти культурної спадщини і забезпечення відповідальності Росії. Збереження наявних музейних колекцій. (…) І це питання про стійкість. Це питання про нашу безпеку зараз і потім. Ми повинні переграти Росію в цьому" [Президент України, 2024; *Президент анонсував*..., 2024]. Проєкт передбачав консолідацію внутрішнього потенціалу та координацію міжнародних зусиль країн-партнерів України та групи країн G7 для захисту і збереження української культури та національної ідентичності.

У контексті широкого кола завдань із захисту національної матеріальної та духовної культури здійснені у праці аналіз та контекстуалізація проблемних ситуацій, що склалися довкола релігійних пам'яток історії та культури з унікальним символічним капіталом, висвітлили чимало спільних для усіх них проблем, розв'язання яких належить до компетенції держави. Серед пріоритетних і нагальних завдань залишається введення у правове поле питань стосовно взаємодії Міністерства культури з релігійними організаціями, вдосконалення нормативно-правової бази такої взаємодії, узгодженої з відповідним регулюванням Європейського Союзу. Державного аудиту потребує увесь комплекс документів, що визначають правовідносини та обов'язки сторін під час користування релігійними організаціями пам'ятками історії і культури. Присутній у кожному з проаналізованих випадків хаос у правовідносинах може свідчити про системний характер проблеми. Такий хаос ускладнює кожній зі сторін обстоювання прав та законних інтересів, як і не виключає можливості надуживання з одного чи другого боку. Не менш актуальним залишається аудит прав на землекористування ділянками, на яких розташовано чи зведено релігійними організаціями будівлі, дозвільної документації на будівельні роботи, стану збереження рухомого та нерухомого майна, яке перебуває в оренді. З огляду на дисфункціональність судової гілки влади, окремої уваги вимагає забезпечення невідворотності правових наслідків

аудиторських перевірок (конфіскація, легалізація, націоналізація, штраф, продовження дії договору, передача у власність тощо).

Ухвалений Верховною Радою України у серпні 2024 р. Закон "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" передбачає ревізію стану правовідносин та зобов'язань, що з них випливають, між виконавчими органами влади та релігійними організаціями. Міністерство культури і стратегічних комунікацій доручило підвідомчим структурам "провести аудит майна, що перебуває у користуванні релігійних організацій. (…) для того, щоб після набрання чинності закону можна було застосовувати його норми для повернення такого майна" [Міністерство культури…, 2024с].

Аудиторські перевірки не обмежуються однією, хоча й пріоритетною, цільовою групою УПЦ (МП). Зокрема, у березні 2025 р. Золочівська окружна прокуратура зобов'язала монастир оо. Василіан (УГКЦ) укласти охоронний договір з профільним департаментом Львівської ОДА на пам'ятку національного значення "Церква василіанів з келіями" XVIII ст., розташовану на території Пліснеського археологічного комплексу у с. Підгірці Золочівського району, що перебувала на державному обліку з 1963 р. У 1997 р. пам'ятку було повернено у власність Підгорецькому монастирю оо. Василіан, але щойно у 2025 р. на виконання судового рішення монастир оформив правові зобов'язання щодо її охорони та захисту [Львівська обласна прокуратура, 2025].

Крім спільних загальних проблем, здійснений аналіз висвітлив партикулярні, специфічні. У випадку Почаївської лаври, органи місцевого самоврядування опинилися в економічній залежності від монастиря і всупереч державним інтересам лобіювали корпоративні інтереси свого донора, "містоутворюючого підприємства" Почаївського чоловічого монастиря. Така ситуація засвідчила актуальність реального, неімітаційного завершення реформи місцевого самоврядування задля забезпечення самодостатності громад, незалежності в управлінні, захисту волевиявлення виборців під час обрання місцевих органів влади.

Ситуація довкола так званого Десятинного храму стала ілюстрацією безпрецедентного рівня порушень з боку виконавчої та

судової гілок влади, політичного лобізму російських проксісил задля збереження України у сфері впливу Російської Федерації. Приклад створення Святогірської лаври на Донбасі унаочнив не лише політичну технологію з переходу регіонального істеблішменту на національний рівень, але й заманіфестував та усталив проросійський вектор розвитку важливого індустріального на той час регіону, гібридний вплив Російської Федерації на формування символічного простору України згідно з концептом "один народ" та ідеології "русского міра".

Квінтесенцією руйнування українського символічного простору за участі усіх гілок влади на найвищому рівні та лобізму (про)російських політичних сил стала тривала боротьба за націоналізацію / українізацію Києво-Печерської лаври. Неоднозначна й суперечлива на початках історія присутності УПЦ (МП) у лаврі – позначена протистоянням українського вектора розвитку церкви російським внутрішнім і зовнішнім впливам – закінчилася репутаційним суспільно-політичним колапсом УПЦ (МП). Порядкування монастиря УПЦ (МП) у Києво-Печерській лаврі стало не лише виявом "дикого накопичення капіталу" та комерціоналізації унікального національного комплексу, варварського нищення історичного архітектурного та природного ландшафту пам’ятки зі списку ЮНЕСКО, але й у новій дійсності війни уособленням "русского міра" та проросійської діяльності під прикриттям релігії його агентів в Україні.

Поточні завдання з унормування взаємодії виконавчих структур влади та релігійних організацій та, назагал, гармонізації вітчизняного законодавства з європейським є актуальними та важливими, але не найскладнішими до виконання. Набагато критичнішою залишається вразливість українського культурного простору до російських впливів під релігійно-церковним прикриттям, що посилює відповідальність держави за концептуальне фреймування національного символічного та матеріального простору, забезпечення його захисту, стійкості та розвитку.

У реаліях російсько-української війни інтенсивне формування та зміцнення загальнонаціональної ідентичності стало наслідком і

водночас одним зі складників радикальної трансформації українського суспільства. Упритул до громадянського виміру ідентичності опинився національно-культурний – мова, історія, віра, – взаємопов'язаний із громадянсько-політичною мобілізацією і залежний від неї. Закономірно, що національно-культурний вимір позначено символічними конотаціями, які будь-де і будь-коли супроводжували процеси націє- і державотворення і які в умовах війни, яка перекидає історичний місток до українських національно-визвольних змагань за незалежність, актуалізують героїко-патріотичний дискурс.

Окрім змінних величин, до складу загальнонаціонального символічного корпусу входять постійні. Релігійні алюзії у культурі народів Східної Європи, сформованій на ґрунті православ'я, залишаються вагомим структурним елементом колективної ідентичності та дієвим інструментом суспільної мобілізації. Радикальним, але тривіальним прикладом інструменталізації релігійного політичним в українській історії було націоналістичне гасло 1930-х рр. "Україна і Бог". Популярне на початках української незалежності у 1990-х рр., це гасло зазнавало дедалі більшої маргіналізації з мірою становлення та зміцнення загальноукраїнської громадянської ідентичності, що дедалі помітніше посувала релігію у приватну сферу, "націоналізуючи" її та використовуючи як символічний культурний код нації незалежно від етнічного походження чи ставлення до релігії окремих її членів.

Націоналізація символічного простору з фокусом на дерусифікації, дерадянізації, декомунізації поряд із формально негативним складником – відторгнення, очищення, заперечення – містить позитивну програму: конструювання та утвердження консенсусної моделі культури та інтерпретацій минулого. Така модель долає обмеження поширених перед війною "етнографічних" та "деколонізаційних" дискурсивних практик натомість переходить до оптики інклюзивності, торує шлях узгодженню національно-культурного простору та системи цінностей з загальноєвропейськими.

Водночас конструювання національного символічного простору з використанням релігійно-церковного чинника як одного з

його структурних елементів – створення ПЦУ в юрисдикції Вселенського патріархату є беззаперечним прикладом такого конструювання – потребує системного і виваженого підходу з обох боків, держави і церкви. З боку держави таке завдання є стратегічним, розрахованим на тривалий час – вода камінь точить, – коли політичну волю щодо виходу з орбіти "русского міра" підкріплено послідовними, цілеспрямованими й наполегливими діями, а неуникні хибні рішення зведено до мінімуму. З боку церкви очікується усвідомлення і прийняття того факту, що національний характер не надає їй жодних переваг у системі державно-церковних відносин.

Український досвід взаємодії релігії і церкви, з одного боку, та суспільства, політики, з другого, врешті, відносин держави і церкви, цілком достатній для формулювання оновленого порядку денного таких відносин, суголосного радикальним і динамічним трансформаціям українського соціуму та політичному вектору на європейську інтеграцію у розвитку країни. Негативний досвід минулого вимагає реального, недекларативного відмежування релігії від політики, непорушності принципу рівновіддаленості держави від релігійних організацій. Партнерство держави і церкви має слугувати інтересам суспільства, країни, держави, а не задовольняти корпоративні інтереси одних або других політичних сил чи релігійних організацій.

Високий рівень мобілізації суспільства у реаліях російсько-української війни уможливив ПЦУ (Вселенського патріархату) одноосібно зайняти націоналістично-патріотичну церковну нішу суспільно-політичного життя, коли УПЦ (МП) з питань безпеки була позбавлена можливості працювати у силових структурах України. На тлі патріотичної риторики ПЦУ про "протидію намаганням російського агресора знищити нашу національну ідентичність, збереження культурної спадщини нашого народу" [*Предстоятель зустрівся…*, 2024] її силою обставин воєнного часу виняткове становище потенційно містить загрозу конвертації в особливі відносини з державою. Таку помилку держава неодноразово робила впродовж років незалежності, змінюючи церковних фаворитів, і, попри досягнення тимчасових вузькопартійних інтересів, результат незмінно був негативним: суспільно-політична ситуація

виходила зі стану рівноваги, лінії поділів шматували соціум, радикалізуючи опонентів.

Націоналізація символічного простору України становить об'єктивний складник каталізованого і радикалізованого війною процесу формування та зміцнення національної держави, інклюзивної національної ідентичності, громадянського суспільства. Спільна загальнонаціональна сфера символів – громадянська релігія, так само як і засвоєння суспільним загалом інклюзивного поняття нації, є процесом, а не доконаним фактом, не *річчю-у-собі*, а часткою від загального, функцією або залежником від поступу не менш радикальних системних та неімітаційних реформ задля трансформації України у демократичну, правову, соціально орієнтовану державу-члена європейської співдружності націй, спроможну у довготерміновій перспективі захистити загрожені Російською Федерацією національну ідентичність, політичний вибір, державний суверенітет.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Адвокат УПЦ рассказал, почему снос Десятинного монастыря был незаконным. (2024, Май 17). Союз православных журналистов. https://spzh.live/ru/news/80259-advokat-upts-rasskazal-pochemu-snos-desjatinnoho-monastyrja-byl-nezakonnym

Адвокати домоглися відведення судді у справі про Києво-Печерську лавру. (2024, Грудень 2). Союз православних журналістів. https://spzh.eu/ua/news/83332-advokati-domohlisja-vidvedennja-suddi-u-spravi-pro-kijevo-pechersku-lavru

Блаженніший Митрополит Онуфрій висловив слова підтримки братії Десятинного монастиря. (2024, Травень 18). Українська Православна Церква. https://uoc-news.church/2024/05/18/blazhennishij-mitropolit-onufrij-visloviv-slova-pidtrimki-bratiji-desyatinnogo-monastirya/#

Блаженнейший Онуфрий объяснил, почему в церкви служат на церковнославянском. (2016, Декабрь 22). Союз православных журналистов. [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=-HFZDbYw1s0

Блаженніший Святослав розповів про реакцію влади на бажання УГКЦ молитися в Почаївській лаврі. (2023, Березень 27). Українська Греко-Католицька Церква. https://ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-rozpoviv-pro-reaktsiyuvlady-na-bazhannya-ugkts-molytysya-v-pochayvskiy-lavri-2435/

Бойко, О. (2024, Грудень 9). Доля однієї "молодіжки" МП та окремих її членів: від русміру до роботи поліцаєм на Донбасі. *Україна православна.* https://uaorthodox.com/archives/7502

Большакова, А. (2024, Липень 30). Мінкульт планує повернути під управління держави усі лаври УПЦ МП. *Українська правда*. https://life.pravda.com.ua/culture/mkip-povertaye-v-derzhavnu-vlasnist-svyatogirsku-i-pochajivsku-lavri-302914/

В Киеве Корчинский, призывавший к уничтожению храмов УПЦ, выступил в Лавре. (2024, Ноябрь 7). Союз православных журналистов. https://spzh.life/ru/news/82894-v-kieve-korchinskij-prizyvavshij-k-unichtozheniju-khramov-upts-vystupil-v-lavre

В Кишиневе официально представили нового епископа Бессарабской митрополии. (2025, Февраль 21). Союз православных журналистов. https://spzh.eu/ru/news/85070-v-kishineve-ofitsialno-predstavili-novoho-episkopa-bessarabskoj-mitropolii

В Минкульте рано радуются решению о сносе Десятинного монастиря, – адвокат. (Поваляєв, О., адвокат релігійної громади УПЦ (МП)). (2023, Сентябрь 15). Союз православных журналистов. https://spzh.news/ru/news/75968-v-minkulte-rano-radujutsja-resheniju-o-snose-desjatinnoho-monastyrja-advokat

В УПЦ сообщили об итогах заседания Синода. (2023, Март 20). Союз православных журналистов. https://spzh.news/ru/news/72490-v-upts-soobshchili-ob-itohakh-zasedanija-sinoda

В УПЦ опубликовали текст службы в честь иконы "Владимирская-Десятинная". (2023, Декабрь 27). Союз православных журналистов. https://spzh.news/ru/news/77653-v-upts-opublikovali-tekst-sluzhby-v-chest-ikony-vladimirskaja-desjatinnaja

Васін, М. (2024). *Вплив російського вторгнення на релігійні громади в Україні.* Інститут релігійної свободи. Київ : Вид. Пугач О. В. https://irf.in.ua/files/publications/2024.03-IRF-Ukraine-report-UKR-web.pdf

Виселення з Лаври УПЦ (МП) виправдовує спецоперацію, – Пєсков. (2023, Березень 17). Цензор.нет. https://m.censor.net/ua/news/3406412/vyselennya_z_lavry_upts_mp_vypravdovuye_spetsoperatsiyu_pyeskov

Відбудова Десятинної церкви в Києві не планується – міністр. (Новохатько, Л., міністр культури). (2013, Липень 24). Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/25055176.html

Візит Кирила в Західну Україну розпочався зі скандалу. (2009, Серпень 3). Голос Америки. https://www.holosameryky.com/a/a-49-2009-08-03-voa9-86912317/223113.html

"ВСУ пришли и начали бомбить", – настоятель Святогорской лавры обвинил Украину в развязывании войны на Донбассе. (Аресеній, Яковенко, інтерв'ю). (2018, Листопад 21). Вчасно – новини Донбасу. https://vchasnoua.com/news/ya-videl-ukrainskie-uragany-strelyavshie-po-slavyansku-glava-svyatogorskoj-lavry-obvinil-ukrainu-v-obstrelakh-mirnogo-naseleniya

Гарасим, А. (2023, Квітень 26). Позолочена "кічуха", яка спотворила Києво-Печерську лавру. Мінкульту варто добиватися компенсації збитків. (Кролевець, С., екс-директор Національного заповідника Києво-Печерська лавра, інтерв'ю). *Texty.org.ua.* https://texty.org.ua/articles/109505/pozolochena-kichuha-yaka-spotvorila-kyyevo-pechersku-lavru-minkultu-varto-dobyvatysya-kompensaciyi-zbytkiv/

Гість архімандрит Гедеон. Програма "Добро і Зло". (Тандіт, Ю., інтерв'юер). (2018, Лютий 24). [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=JPj-CwLalhE

Говорун, К. (2019). *Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву*. Київ : Дух і Літера.

Горбатенко, С. (2024, Квітень 25). "Справа Арсенія": як митрополит УПЦ (МП) допомагав Росії зі Святогірської лаври. *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/mytropolyt-svyatohirska-lavra-arsenii-aresht/32920163.html

Гордійчук, І., генерал-майор. (2018, Січень 15). Святогірська лавра УПЦ (МП) переховувала бойовиків і зброю (інтерв'ю). *Релігійно-інформаційна служба України.* https://risu.ua/svyatogirska-lavra-upc-mp-perehovuvala-boyovikiv-i-zbroyu-general-mayor-zsu_n88686

Господарський суд міста Києва. (2024). *Ухвала від 6 травня 2024 р. по справі № 910/9385/20*. (Україна). https://opendatabot.ua/court/118836471-40677a0315ee8ddb627b6824726fe1d5

Давиденко О. Земельні питання для РПЦ МП пролітали "без змазки" і на кожній сесії. (Давиденко, О., ексдепутат Київської міськради від партії "УДАР" В. Кличка). (2023, Липень 28). *Обозреватель*. https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/ davidenko-zemelni-pitannya-dlya-rpts-mp-prolitali-bez-smazki-i-na-kozhnij-sesii.htm

Дай мільйон, дай мільйон... (УПЦ Київський патріархат). (2010, Липень № 3). Голос Православ'я.

Денис, Д. (2022, Серпень 9). Свята чи грішна? Як Свято-Успенська Святогірська лавра стала частиною "русского міра". *Локальна історія*. https://localhistory.org.ua/rubrics/building/sviata-chi-grishna-iak-sviato-uspenska-sviatogirska-lavra-stala-chastinoiu-russkogo-mira/

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2022, Січень 1). *Звіт "Про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2022 року"*. https://dess.gov.ua/religion/

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2024a, Січень 1). *Звіт "Про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2024 року за інформацією обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій"*. https://docs.google.com/spreadsheets/d/1vcq1ulAaH8jEOY6HcJyq0GTmDo3SEW6F/edit?gid=1651907408#gid=1651907408

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2024b, Жовтень 25). *Візит голови ДЕСС Віктора Єленського до Бухареста: Поглиблення співпраці між Україною та Румунією у сфері свободи совісті та національних меншин.* https://dess.gov.ua/vizyt-holovy-dess-viktora-yelenskoho-do-bukharesta/

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2025, Березень 5). *Україна та Румунія зміцнюють співпрацю у сфері релігійної політики*. https://dess.gov.ua/ukraina-ta-rumuniia-zmitsniuiut-spivpratsiu-u-sferi-relihiynoi-polityky/

Державне Бюро Розслідувань. (2025, Січень 10). *ДБР передало до суду справу щодо держзради колишнього українського посадовця, а нині пропагандиста Russia Today*. https://dbr.gov.ua/news/dbr-peredalo-do-sudu-spravu-shhodo-derzhzradi-kolishnogo-ukrainskogo-posadovcya-a-nini-propagandista-russia-today

Деркач, Т. (2018, Январь 2). Казаки-разбойники. ЧВК на службе у УПЦ МП. Часть 15. Донецкая епархия. Хэппи-энд. *Петр и Мазепа*. https://petrimazepa.com/ru/kazaki_razboiniki_cvk_na_sluzbe_u_upc_mp_cast_15_doneckaa_eparhia_heppi_end

Дії музейних установ в православних святинях псують імідж України у християнському світі – голова відділу УПЦ "Церква і культура" звернулась до Міністра культури. (2025, Січень 4). Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. https://uoc-news.church/2025/01/04/diji-muzejnix-ustanov-v-pravoslavnix-svyatinyax-psuyut-imidzh-ukrajini-v-xristiyanskomu-sviti-golova-viddilu-upc-cerkva-i-kultura-zvernulas-do-ministra-kulturi/#2025-02-17

Добровольський, Г. (2022). Діяльність "Союза русского народа" у Волинській губернії (за матеріалами "Волынских епархиальных ведомостей"). *Літопис Волині*, (26), 9–13. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.01

Документи засідання Священного Синоду 2 лютого 2025 р. (2025, Лютий 3). Православна Церква України. https://www.pomisna.info/ uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-2-lyutogo-2025-r/

Єдиний державний реєстр судових рішень. Західний апеляційний господарський суд. (2024). (Україна). *Ухвала від 7 жовтня 2024 р. по справі № 921/788/23*. https://reyestr.court.gov.ua/ Review/122150036

Егоренко Валентин Владимирович. (2020, Май 3). Миротворець. Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. https://myrotvorets.center/criminal/egorenko-valentin-vladimirovich/

Епископа Гедеона лишили гражданства и запретили въезд в Украину. Почему? (2019, Февраль 14). BBC News. Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-47241178

Жосу, В. (2024). *Незалеченная рана. Верующим Православной Церкви Молдовы о "Бессарабской митрополии"*. Кишинев : Синодальный сектор по институциональной коммуникации и связям со СМИ Православной Церкви Молдовы. (Московский патриархат).

Жук, А. (2024). Позиція Тернопільсько-Зборівської митрополії УГКЦ стосовно питання реституції Почаївської лаври (2022–2024). *Актуальні питання у сучасній науці*, *8*(26), 1138–1147. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)

Запорізька обласна державна адміністрація. (2023, Листопад 1). *За матеріалами СБУ до 13 років ув'язнення засуджено Олексія Селіванова, який працював в окупаційному "МВС РФ"*. https://www.zoda.gov.ua/news/67404/za-materialami-sbu-do-13-rokiv-uvyaznennya-zasudzheno-oleksiya-selivanova,-yakiy-pratsjuvav-v-okupatsiynomu-mvs-rf.html

Заява архієреїв Української Православної Церкви щодо дій Синоду Руської Православної Церкви стосовно єпархій УПЦ, що розташовані на тимчасово окупованих територіях України. (2024,

Жовтень 31). Православна Одеса. Одеська єпархія УПЦ. https://eparhiya.od.ua/zayava-arhiyereyiv-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-czerkvy-shhodo-dij-synodu-ruskoyi-pravoslavnoyi-czerkvy-stosovno-yeparhij-upcz-shho-roztashovani-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny/

Заява Священного Синоду Української Православної Церкви від 23 листопада 2022 р. (2022, Листопад 23). Українська Православна Церква. https://uoc-news.church/2022/11/23/zayava-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-23-listopada-2022-roku/#2024-10-09

Заява Юридичного відділу Української Православної Церкви щодо знесення Десятинного храму УПЦ в місті Києві. (2024, Травень 17). Юридичний відділ Української Православної Церкви. https://law.church.ua/2024/05/17/zayava-yuridichnogo-viddilu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-shhodo-znesennya-desyatinnogo-xramu-upc-v-misti-kijevi/

Звернення митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона до духовенства та мирян Донбасу. (2022, Лютий 19). Українська Православна Церква. https://uoc-news.church/2022/02/19/zvernennya-mitropolita-doneckogo-mariupolskogo-ilariona-duxovenstva-ta-miryan-donbasu-ros/#

Знав усіх попів лаври за оперативними псевдонімами. Ексочільник ГУР про агентів у рясах. (Кондратюк, В., генерал-лейтенант, ексголова Служби зовнішньої розвідки України, інтерв'ю). (2023, Липень 18). Релігійна правда. https://religionpravda.com.ua/?p=88537

Зникнення частини ікон та самовільне будівництво у Почаївській лаврі: що встановила перевірка МКІП. (2024, Вересень 24). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3889451-zniknenna-castini-ikon-ta-samovilnij-remont-u-pocaivskij-lavri-so-vstanovila-perevirka-mkip.html

Ілинич, О. (2023, Листопад 30). У якому стані Миколаївський собор у Кременці після користування УПЦ. *Терміново*. https://terminovo.te.ua/news/90247/?fbclid=IwAR3bhtG--qw1Oz3kXjbxO9kRQj6wGJqWhb_zQ5PHY8hODt5TiybZy7yc7ZQ

Інститут політичних студій та соціального капіталу. (2025). *Проекти. Публікації. Про нас*. https://instituteps.org/

Інтерв'ю з Предстоятелем Української Православної Церкви Блаженнішим митрополитом Онуфрієм. (Б.д.). Свято-Успенська Почаївська лавра. http://pochaevlavra.org/?pid=2288

Иванченко, К. (2019, Декабрь 6). Вышиванка для прикрытия. Как Полтавщина стала кормушкой для "донецких". *Аргумент*. https://argumentua.com/stati/poltavshchina-dlya-donetskikh-tenevaya-storona-pervykh-lits-oblasti

Кабінет Міністрів України. (2004). Прес-служба. http://www.kmu-gov.ua/control/publish/article?artid=7627635

Капустянська, І. (2024, Серпень 9). Суд над настоятелем Святогірської лаври УПЦ (МП) переносили, аби зібрати п'ятьох адвокатів митрополита. *Лівий берег*. https://lb.ua/society/2024/08/09/628686_sud_nad_nastoyatelem_svyatogirskoi.html

Касіян, В. (2024, Січень 3). Митрополит Нестор (Писик): "Московський патріархат у Почаєві – це аномалія, яка повинна зникнути". *Україна православна*. https://uaorthodox.com/blog-post/митрополит-нестор-московський-патр

Касьянов, Г. (2008). *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ : Наш час.

Київська міська рада. (2024, Лютий 9). *Місто надало Києво-Печерській лаврі земельні ділянки у постійне користування, що дозволить взяти під охорону пам'ятки світового значення зі списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*. https://kmr.gov.ua/uk/content/misto-nadalo-kyyevo-pecherskiy-lavri-zemelni-dilyanky-u-postiyne-korystuvannya-shcho

Київрада перейменувала частину вулиці Мазепи на Лаврську. (2010, Липень 8). Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/2094576.html

Кирилл, патриарх Московский и всея Руси. (2024). *За Русь Святую: патриотизм и вера*. Москва : Изд-во Московской патриархии.

Кирил бажає усістися на два престоли? (2009, Серпень, № 16/256). Голос Православ'я. (УПЦ Київський патріархат).

Кіртока, В. (2024, Липень 13). Народний герой, офіцер поліції, сержант ЗСУ Олександр Панченко: "Тим, хто залишився в живих, скомандував…". *Цензор.нет*. https://censor.net/ua/resonance/3499029/oleksandr_panchenko

Коментар ВЗЦЗ у зв'язку зі зверненням очільника ПЦУ до монахів Києво-Печерської Лаври. (2023, Березень 18). Відділ зовнішніх церковних зв'язків. Українська Православна Церква. https://vzcz.church.ua/2023/03/18/komentar-vzcz-upc-u-zvyazku-zi-zvernennyam-ochilnika-pcu-do-monaxiv-kijevo-pecherskoji-lavri/

Коментар Інформаційно-просвітницького відділу УПЦ у зв'язку з наміром Румунської Православної Церкви відкрити свою структуру на території України. (2024, Березень 7). Українська Православна Церква. https://uoc-news.church/2024/03/07/komentar-informacijno-prosvitnickogo-viddilu-upc-u-zvyazku-z-namirom-rumunskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vidkriti-svoyu-strukturu-na-teritoriji-ukrajini/#

Коминко, Ю., Мамона, О., & Опатерная, И. Архимандрит Гедеон (Харон): человек, который восстанавливал монастыри и храмы в Сибири, Калифорнии, Сан-Франциско и… в Киеве. (2011, Июль 8). *Релігія в Україні*. https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/10750-arximandrit-gedeon-xaron-chelovek-kotoryj-vosstanavlival-monastyri-i-xramy-v-sibiri-kalifornii-san-francisko-i-v-kieve.html

Концепція законодавчого забезпечення національної культурної політики України. (2024, Серпень 12). (Україна). Дослідницька служба. Верховна Рада України. https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/hum_social_policy/concept_rz-hsp/75374.html

Корнійчук, Я. (2024, Вересень 12). Заборона Російської церкви в Україні: чи знесли незаконно збудовані храми УПЦ у Києві? *Слідство.Інфо*. https://www.slidstvo.info/articles/zaborona-rosiyskoi-tserkvy-v-ukraini-chy-znesly-nezakonno-zbudovani-khramy-upts-u-kyievi/

Корчинський, Д. (2024, Листопад 4). Facebook. https://www.facebook.com/DmytroKorchynskyi/posts/pfbid0PjQPwSkX3A39JZBCURfhU1BzTfTXhKnajXRVHedpnisLfw36SicqdozqGUp3Nqful

Корчинський, Дмитро Олександрович. Досьє. (2023, Липень 15). Лівий берег. https://lb.ua/file/person/304_korchinskiy_dmitro_oleksandrovich.html

Кочан, Н. (2014). Релігійна складова етнополітичних процесів сучасного Донбасу (1991–2014 рр.): структура, функціонування, особливості розвитку. У В. Войналович, & Н. Кочан. *Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність* (с. 151–152). Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

https://ipiend.gov.ua/publication/vojnalovych-v-a-kochan-n-i-relihijnyj-chynnyk-etnopolitychnykh-protsesiv-na-donbasi-istoriia-i-suchasnist/

Кочан, Н. (2018). Сучасна Галичина: етнополітичний вимір релігійних процесів. У В. Войналович, & Н. Кочан. *Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність* (с. 322–327). Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/publication/vojnalovych-v-a-kochan-n-i-relihijnyj-chynnyk-etnopolitychnykh-protsesiv-u-halychyni-povoienna-radianska-doba-i-suchasnist/

Кравець, Р., & Мазилюк, Н. (2023, Січень 19). Чи гріх бажати смерті Путіну? Інтерв'ю з главою УГКЦ Святославом Шевчуком. *Українська правда*. https://www.pravda.com.ua/articles/2023/01/19/7385485

Лавру хотіли перетворити на резиденцію Московського патріарха – посадовець. (Остапенко, М., в. о. директора Національного заповідника Києво-Печерська лавра, інтерв'ю). (2023, Липень 19). Релігійна правда. https://religionpravda.com.ua/?p=88545

Лебідь (Павло) Петро Дмитрович. Фігурант реєстру зрадників. (б.д.). Чесно. https://www.chesno.org/traitor/1879

Лемкін, Р. (2009). *Радянський геноцид в Україні*. Р. Сербин (Ред.), О. Стасюк (Упорядн.). https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/978-966-2260-15-1.pdf

Львівська обласна прокуратура. (2025, Березень 17). *За втручання прокуратури укладено охоронний договір на об'єкт культурної спадщини національного значення «Церкву василіанів з келіями» XVIII ст., що на Золочівщині*. https://lviv.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=384296

Мапа м. Києва з позначенням протизаконних забудов релігійними організаціями. (б.д.). Слідство.Інфо. https://church.slidstvo.info

Марчук Р. (2025, Квітень 7). Глава Української греко-католицької церкви закликав зробити Почаївську лавру доступною для всіх конфесій. *Район.Культура* (Луцьк). https://kultura.rayon.in.ua/news/796183-glava-ukrainskoi-greko-katolitskoi-tserkvi-zaklikav-zrobiti-pochaivsku-lavru-dostupnoyu-dlya-vsikh-konfesiy

Минеев, А. (2025, Март 6). Ваш голос не очень важен для нас. *Новая газета.ru.* https://novayagazeta.ru/articles/2025/03/06/vash-golos-ne-ochen-vazhen-dlia-nas

Митрополит Климент (Вечеря) о сносе Десятинной церкви: Власть насаждает ленинские идеи. (2023, Февраль 16). Союз православных журналистов. https://spzh.news/ru/news/71917-mitropolit-kliment-o-snose-desjatinnoj-vlast-nasazhdaet-leninskie-idei

Митрополит Володимир закликав Президента та Верховну Раду підтримати відродження Десятинної церкви в Києві. (2011, Жовтень 12). Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.ua/mitropolit-volodimir-zaklikav-prezidenta-ta-verhovnu-radu-pidtrimati-vidrodzhennya-desyatinnoji-cerkvi-u-kiyevi_n51367

"Міністерство Деркача" перемогло. Кудрицького звільнили, а у майбутнього блекауту вже вимальовуються відповідальні. (2024, Вересень 3). Аргумент. https://argumentua.com/stati/kudritskogo-zvilnili-u-maibutnogo-blekautu-vzhe-vimalovuyutsya-vidpovidalni

Міністерство закордонних справ України. (2025, Січень 30). *Коментар речника МЗС України Георгія Тихого щодо провокативних заяв Каліна Джеорджеску*. https://mfa.gov.ua/news/komentar-rechnika-mzs-ukrayini-georgiya-tihogo-shchodo-provokativnih-zayav-kalina-dzheordzhesku

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024a, Квітень 10). *Суд зобов'язав УПЦ звільнити приміщення релігійних споруд у Переяславі та Кам'янці-Подільському*. https://mcsc.gov.ua/news/verhovnyj-sud-zobov%CA%BCyazav-upcz-zvilnyty-prymishhennya-religijnyh-sporud-u-pereyaslavi-ta-kamyanecz-podilskomu/?fbclid=IwAR3sLMrFrI5HjKxbAK14REmYcXPFjynDE6kawpFXBazIBJqCT4uD4ZupVsY_aem_AbwW3nFVzQy0kudc3v9VL5srDVlGNt3HTFcmMVjTGQlHDbVl_d4UnInEHNQk78v2RH91VACnVRlaK2uYwDkRo5fg

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024b, Липень 20). *Харківський суд повернув у державну власність пам'ятку архітектури національного значення Покровська церква*. https://mcsc.gov.ua/news/na-harkivshhyni-sud-povernuv-u-derzhavnu-vlasnist-pamyatku-arhitektury-naczionalnogo-znachennya-pokrovska-czerkva/

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024c, Вересень 9). *Україна обмежує вплив РПЦ: новий закон*

набув чинності. https://mcsc.gov.ua/news/ukrayina-obmezhuye-vplyv-rpcz-novyj-zakon-nabuv-chynnosti/

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024d, Грудень 5). *1 222 пам'ятки культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію*. https://mcsc.gov.ua/news/1222-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024c, Грудень 14). *Тисячолітній (Успенський) Георгіївський собор повернули у власність держави*. https://mcsc.gov.ua/ news/tysyacholitnij-uspenskyj-georgiyivskyj-sobor-u-kanevi-povernuly-u-vlasnist-derzhavy/

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2025, Січень 28). *Римо-католицька парафія продовжує користуватися костелом Святого Миколая на підставі договору від 2022 року*. https://mcsc.gov.ua/news/rymo-katolyczka-parafiya-prodovzhuye-korystuvatysya-kostelom-svyatogo-mykolaya-na-pidstavi-dogovoru-vid-2022-roku/

Міністерство оборони України. (2024, Серпень 19). *Міноборони виявило незаконну реєстрацію храму на території військової частини в Києві.* https://www.mil.gov.ua/ news/2024/ 08/19/minoboroni-viyavilo-nezakonnu-reestracziyu-hramu-na-teritorii-vijskovoi-chastini-v-kievi/

Міністерство юстиції України. (2018, Листопад 23). *Антирейдерська комісія скасувала незаконну перереєстрацію комплексу споруд Свято-Успенської Почаївської лаври.* (Сукманова, О., перший заступник міністра юстиції). https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-antireyderska-komisiya-skasuvala-nezakonnu-perereestratsiyu-kompleksu-sporud-svyato-uspenskoi-pochaivskoi-lavri

Міністерство юстиції України. (2023, Грудень 5). *Миколаївський собор повернуть заповіднику: Верховний Суд підтвердив постанову попередньої інстанції.* https://mcip.gov.ua/news/mykolayivskyj-sobor-povernut-zapovidnyku-verhovnyj-sud-pidtverdyv-postanovu-poperednoyi-instancziyi/

Міністр юстиції навмисно блокує перехід Тернопільських релігійних громад УПЦ МП до ПЦУ, – голова облради. (Головко, М., голова Тернопільської облради). (2023, Квітень 5). Еспресо. Захід.

https://zahid.espreso.tv/ministr-yustitsii-navmisno-blokue-perekhid-ternopilskikh-religiynikh-gromad-z-upts-mp-do-ptsu-golova-oblradi

Мірошніченко, Ю. (2012, Грудень 17). Десятинна церква – тест на зрілість українського народу. *Історична правда*. https://www.istpravda.com.ua/columns/2012/12/17/103735/

Міщенко, Я. (2024, Вересень 24). Чи можливо в лаврі Почаївській повторити досвід Печерської? *Укрінформ*. https://www.ukrinform.ua/ rubric-society/3891318-ci-mozlivo-v-lavri-pocaivskij-povtoriti-dosvid-pecerskoi.html

Монастирі. (Б.д.). Українська Православна Церква. https://church.ua/monstyri/

Мороз Віорел Лазарович. (2017, Березень 6). Миротворець. Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. https://myrotvorets.center/criminal/moroz-viorel-lazarevich/

Мороз, В. (2024). Почаївський феномен: Василіянський монастир Успіння Пресвятої Богородиці в історії та культурі України. З нагоди 250-ліття коронації Почаївської ікони Богоматері (1773–2023). *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Секція II. Т. XVI (XXII). Рим, Львів.

Москвичова, А. (2024, Грудень 9). "Пошкодження пам’яток в Україні не є супутніми втратами". Як юристи і діячі культури доводять, що Росія вчиняє геноцид. *Ґрати*. https://graty.me/poshkodzhennya-pamyatok-v-ukraïni-ne-є-suputnimi-vtratami-yak-yuristi-i-diyachi-kulturi-dovodyat-shho-rosiya-vchinyaє-genoczid/

На Буковині громад ПЦУ досі вдвічі менше, ніж УПЦ. (Чернівецька обласна військова адміністрація). (2024, Листопад 22). Молодий Буковинець. https://molbuk.ua/chernovtsy_news/325040-na-bukovyni-gromad-pcu-dosi-vdvichi-menshe-nizh-upc-infografika.html

На Буковині з початку року 16 громад проголосували за перехід із УПЦ МП до ПЦУ. (2025, Березень 7). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3968100-na-bukovini-z-pocatku-roku-16-gromad-progolosuvali-za-perehid-iz-upc-mp-do-pcu.html

На території Почаївської лаври проводять інвентаризацію. (2025, Січень 16). Тернополянин. https://ternopoliany.te.ua/ religiya/99208-na-terytorii-pochaivskoi-lavry-provodiat-inventaryzatsiiu-video#

На фундаменті Десятинної церкви вночі працювали археологи. (2011, Травень 26). Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/SOCIETY/tselovalnik_na_fundamenti_desyatinnoyi_tserkvi_vnochi_pratsyuvali_arheologi.html

Надтока, С. (2023, Квітень 7). Комітет Ради ухвалив рішення щодо Почаївської лаври. *Корреспондентъ.net*. https://ua.korrespondent.net/ukraine/4579019-komitet-rady-ukhvalyv-rishennia-schodo-pochaivskoi-lavry

"Нам не байдуже, що там відбуватиметься", – Глава УГКЦ про Почаївську лавру в інтерв'ю NV. (2023, Січень 19). Синод єпископів УГКЦ. https://synod.ugcc.ua/data/nam-ne-bayduzhe-shcho-tam-vidbuvatymetsya-glava-ugkts-pro-pochayvsku-lavru-v-intervyu-nv-11103

Наталія Реброва: у Чернігова просто величезний потенціал. (Реброва, Н., директорка Національного заповідника "Чернігів стародавній", інтерв'ю). (2025, Січень 12). PECHERA.info. Чернігівський онлайн-журнал. https://pechera.info/news/266-nataliia-rebrova-u-cernigova-prosto-velicez nii-potencial.html

Національна поліція України. (2020, Квітень 19). *Поліцейські розпочали кримінальні провадження через недотримання карантину у лаврах на Тернопільщині та Донеччині*. https://www.npu.gov.ua/news/politseyski-rozpochali-kriminalni-provadzhennya-cherez-porushennya-karantinu-u-lavrakh-na-ternopilshchini-ta-donechchini

Національна рада румунів України. (2024, Вересень 2). Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=999421702194681&id=100063805800119&set=a.417602770376580

Ніколаєнко, Т. (2023, Листопад 21). Справа обвинуваченого у держзраді Кулініча: чи є там компромат на Єрмака і Зеленського. *Цензор.нет*. https://censor.net/ua/resonance/3456808/sprava_obvynuvachenogo_u_derjzradi_kulinicha_chy_ye_tam_kompromat_na_yermaka_i_zelenskogo

Ніколов Ю. (2022, Жовтень 1). Зло більш ніж персоналізоване, час називати прізвища. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/economic-security/oblichchja-hrupi-halushchenka.html

Офіційне повідомлення про засідання Священного Синоду від 28 березня 2023 р. (2023, Березень 28). Православна Церква України. https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ofitsijne-povidomlennya-pro-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznya-2023-r/

Опанасенко, М. (2018, Лютий 13). Настоятель "Десятинного монастиря" на землі Національного музею історії Юрій Харон є власником двох квартир та двох автомобілів. (2018, Лютий 13). *Bihus.Info*. https://bihus.info/nastoatel-skandalnogo-desatinnogo-monastira-nasluziv-na-porsche

Офіс Генерального прокурора України. Державне Бюро Розслідувань. (2023, Листопад 13). *Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (Деркачу А. Л.)*. https://www.gp.gov.ua/storage/files/9/м/2/підозра_Деркач.pdf

Офіс Генерального прокурора України. Державне Бюро Розслідувань. (2024, Вересень 16). *Завершено розслідування стосовно народного депутата України та ще чотирьорх осіб, які вчинили держзраду у складі злочинної організації*. https://gp.gov.ua/ua/posts/zaverseno-rozsliduvannya-stosovno-narodnogo-deputata-ukrayini-ta-shhe-cotiryox-osib-yaki-vcinili-derzzradu-u-skladi-zlocinnoyi-organizaciyi

Палікот, О. (2023, Серпень 10). Святогірська лавра: понівечений осколками монастир потрапив у війну та релігійне суперництво. *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/ a/ukrayina-tserkva-pravoslavya-svyatohirska-lavra-viyna/32541032.html

Парамілітарні утворення РФ. Організації козаків. Аналітичний звіт. (2024). Східна правозахисна група, Інститут стратегічних досліджень і безпеки (с. 17–24). https://drive.google.com/file/d/1e4XSgUdw3G98HhHjPhAZWrJbhpZQKZxA/view

Первый бой АТО 13 апреля 2014-го. (2016, Декабрь 22). Религиозно-информационная служба Украины. https://risu.ua/ru/pervyy-boy-ato-13-aprelya-2014-go_n8352

Повернення Почаївської Свято-Успенської лаври до державної власності підтримала Тернопільська обласна рада. (2022, Грудень 27). (Тернопіль). Файне місто. https://fainemisto.tv/news/49285-povernennya-pochayivskoyi-svyato-uspenskoyi-lavry-do-derzhavnoyi-vlasnosti-pidtrymala-ternopilska-oblasna-rada

Позиція братії Почаївської лаври щодо інвентаризації, 21.01.2025. (2025, Січень 21). Свято-Успенская Почаевская лавра. [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Bq9lW5mDfcY

Потапенко, Л. (2024, Травень 22). Чернігів: як відбувається визволення з духовної окупації. (Лісовий, А., ексдиректор Національного заповідника "Чернігів стародавній", інтерв'ю). *Релігійно-інформаційна служба України*. https://risu.ua/chernigiv-yak-vidbuvayetsya-vizvolennya-z-duhovnoyi-okupaciyi_n148475

Почаївська міська рада. (2024, Жовтень 25). Facebook. https://www.facebook.com/PochaivRada

Предстоятель зустрівся з міністром культури та стратегічних комунікацій. (Глава ПЦУ Епіфаній, Думенко). (2024, Жовтень 3). Православна Церква. https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-zustrivsya-z-ministrom-kultury-ta-strategichnyh-komunikatsij-ukrayiny/

Президент України. Володимир Зеленський. (2024, Листопад 19). *Володимир Зеленський представив План внутрішньої стійкості України*. https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoyi-stijkosti-u-94505

Президент анонсував наступного року "культурний Рамштайн" для України. (2024, Листопад 19). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3928773-prezident-anonsuvav-nastupnogo-roku-kulturnij-ramstajn-dla-ukraini.html

Про внесення змін до деяких законів України (щодо передачі об'єктів культурної спадщини релігійним організаціям). Проєкт Закону № 4344-VI (2012) (Україна). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9690&skl=7

Про внесення змін до деяких законів України (щодо створення умов для повернення культових споруд релігійним громадам). Проєкт Закону № 2993 (2013) (Україна). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2993&skl=8

Про вилучення Почаївської Свято-Успенської лаври з користування УПЦ. Електронні петиції. Кабінет Міністрів України (2021) (Україна). https://petition.kmu.gov.ua/petitions/3723

Про засідання Священного Синоду 7 березня 2024 р. Офіційне повідомлення. (2024a, Березень 7). Православна Церква України.

https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ofitsijne-povidomlennya-pro-zasidannya-svyashhennogo-synodu-7-bereznya-2024-r/

Про засідання Священного Синоду 7 листопада 2024 р. Офіційне повідомлення. (2024b, Листопад 7). Православна Церква України. https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ofitsijne-povidomlennya-pro-zasidannya-svyashhennogo-synodu-7-lystopada-2024-r/

Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій. Закон України № 3896-IX (2024) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-IX#Text

Про звернення Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України про розірвання з Українською православною церквою Московського патріархату договору оренди комплексів споруд Почаївської Успенської лаври. Проект Постанови № 9179 (2023) (Україна). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41669

Про музеєфікацію залишків церкви Богородиці (Десятинної) в м. Києві. Розпорядження Президента України № 217/2004-рп (2004) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/2004-рп#Text

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 грудня 2022 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України (без номера) (2022) (Україна). Рада національної безпеки і оборони України. https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5964.html

Про усунення І. Баканова від виконання обов'язків Голови Служби безпеки України. Указ Президента України № 499/2022 (2022) (Україна). Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво.
https://www.president.gov.ua/documents/4992022-43321

Прокуратура вимагає повернення до державної власності Михайлівської церкви у Городищі. (2025, Січень 16). Черкаська інформаційна платформа. https://chip-info.com.ua/prokuratura-vymagaye-povernennya-do-derzhavnoyi-vlasnosti-myhajlivskoyi-czerkvy-u-gorodyshhi/

Просимо справедливості для нашої Церкви. (Звернення митрополита Павла, Лебедя). (2023, Квітень). Лавра. Путь спасения. [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=eg00by5hPHU

Путін, В. (2021, Липень 12). Про історичну єдність росіян та українців. *Кремль*. https://kremlin.ru/events/president/news/66181

Разумков, Д. (2020, Вересень 18). Щодо вжиття заходів для недопущення розпалювання державним виданням "Голос України" релігійної ворожнечі та забезпечення публікації у виданні вибачення перед громадянами України – прихожанами Почаївської лаври, вірянами Української Православної Церкви за приниження їхніх релігійних почуттів. Депутатський запит № 11/10-184 (2020) (Україна). *Верховна Рада України.* http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/wcadr43D?sklikannja=10&kodtip=25&rejim=1&KOD8011=1934

Рахункова палата України. (2015, Листопад 24). *Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на збереження історико-культурної спадщини в заповідниках, здійснення заходів з охорони, паспортизації, інвентаризації та реставрації пам'яток культурної* спадщини *№ 9-1 від 24 листопада 2015 р.* https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr9_1150-15#Text

Рахункова палата України. (2023, Листопад 23). *Звіт про результати аналізу управління об'єктами Національного заповідника "Києво-Печерська лавра" (Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника), що мають фінансові наслідки для державного бюджету № 28-3 від 23 листопада 2023 р.* https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/ Collegium/ 2023/28-3_2023/Zvit_28-3_2023.pdf

Регіонал Мірошніченко зареєстрував законопроект про Десятинну церкву. (2011, Вересень 22). УНІАН. https://www.unian.ua/politics/545269-regional-miroshnichenko-zareestruvav-zakonoproekt-pro-desyatinnu-tserkvu.html

Релігійні діячі і парламентарі домовилися взаємодіяти під час нової сесії Верховної Ради. (2021, Вересень 6). Всеукраїнська Рада Церков і Релігійних Організацій. https://vrciro.org.ua/ua/events/religiyni-diyachi-i-parlamentari-domovilisya-vzaemodiyati-pid-chas-novoi-sesii-verkhovnoi-radi

Релігія у часи війни: моніторинг пошкоджених споруд та змін у діяльності громад. Звіт за проєктом "Релігія в огні" (24 лютого 2022 року – 24 серпня 2024 року). (2024). Київ: Вид-во Руслана Халікова.

Реплянчук, Д. (2020, Грудень 24). Як незаконно побудувати церкву й не понести відповідальності – досвід РПЦ в Україні. *Слідство.Інфо*. https://www.slidstvo.info/articles/yak-nezakonno-pobuduvaty-tserkvu-j-ne-ponesty-vidpovidalnosti-praktyka-rpts/

Римсько-католицька парафія св. Миколая в Києві. (2025, Січень 24). Facebook. https://www.facebook.com/st.nicholas.kyiv/posts/pfbid0J9e5jkr7twpugD2zjACtuVDkv2u3jQB8QSyh6r3SeQ3ZFMPPgJzYvSqTF2Lq8ijxl

Рощина, В. (2023, Липень 5). Агент на прізвисько "Котигорошко"? Деталі справи ексголови кримського СБУ Олега Кулініча, якого обвинувачують у держзраді. *Українська правда*. https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/5/7409815/

Савицький, О., & Білик, Д. (2014, Червень 7). Смерть митрополита Володимира. *Deutsche Welle*. https://dw.com/uk/смерть-митрополита-володимира-промосковська-церква-на-роздоріжжі/a-17761312

Савчук, М. (2023, Червень 15). Києво-Печерська лавра: перебудова. *Схеми* (спільний проєкт *Радіо Свобода* та телеканалу *UA:Перший*). *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/28556722.html

Святая Русь – вместе или врозь? Патриарх Кирилл на Украине. (2009). Москва: Данилов мужской монастирь.

Свято-Миколаївський собор, Почаївська лавра, ПЦУ закордоном: інтерв'ю Епіфанія. (2023, Грудень 30). Суспільне. Тернопіль. [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=24RL6lGlzYo

Синодальний відділ по взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України. (2024, Березень 19). *При затриманні співробітниками СБУ було помилково вилучені кошти на кейсевак*. https://kapelan.in.ua/pry-zatrymanni-spivrobitnykamy-sbu-bulo-pomylkovo-vyluchyni-koshty-na-keisevak

Скандальний настоятель Десятинки висловився про "єдіний русскій народ". (2018, Липень 3). Релігійно-інформаційна служба. https://risu.ua/skandalniy-nastoyatel-desyatinki-vislovivsya-pro-yediniy-russkiy-narod_n91589

Скотнікова, О., & Самсонов, О. (2024, Травень 10). Поранені військові у Лаврі розуміють за що іде війна. (Остапенко, М., директор Національного заповідника Києво-Печерська лавра, інтерв'ю). *Вечірній Київ*. https://vechirniy.kyiv.ua/news/97882

Славов, А. (2024). *Право, православие, демокрация. Конституционни и политико-теологични проблеми.* София : Университетско издателство "Св. Климент Охридски".

Слово Донецкого владыки Илариона (Шукало). (2024, Ноябрь 4). [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=LtNz0gVKlw4

Солдатов, А. (2024, Май 21). Храм-палатка, большие деньги и мирской суд. *Новая газета.ru.* https://novayagazeta.ru/articles/2024/05/21/khram-palatka-bolshie-dengi-i-mirskoi-sud

Солдатов, А. (2025, Февраль 3). Средний палец Ильи Муромца. Мощи святых и чудотворные иконы попытались мобилизовать на СВО. Как это было и что из этого вышло. *Новая газета.ru*. https://novayagazeta.ru/articles/2025/02/03/srednii-palets-ili-muromtsa

Служба безпеки України. (2022a, Червень 24). *Служба безпеки України викрила агентурну мережу ГРУ, до якої входив народний депутат України*. https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-hru-rf-do-yakoi-vkhodyv-narodnyi-deputat-ukrainy-video

Служба безпеки України. (2022b, Листопад 15). *СБУ відкрила кримінальне провадження щодо прославляння "русского мира" у Києво-Печерській лаврі*. Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=491041376456111&id=100066507582416&set=a.276500821243502

Служба безпеки України. (2022c, Грудень 1). *СБУ повідомила про підозру священнику з Лаври, на богослужінні якого прославляли "русскій мір"*. https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-sviashchennyku-z-lavry-na-bohosluzhinni-yakoho-proslavlialy-russkii-mir

Служба безпеки України. (2023a, Квітень 1). *СБУ повідомила про підозру митрополиту УПЦ (МП) Павлу*. https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-mytropolytu-upts-mp-pavlu-video

Служба безпеки України. (2023b, Квітень 5). *Розслідування завершено: СБУ та ДБР оприлюднили нові докази співпраці Кулінича з ФСБ РФ*. https://ssu.gov.ua/novyny/rozsliduvannia-zaversheno-sbu-ta-dbr-opryliudnyly-novi-dokazy-spivpratsi-kulinicha-z-fsb-rf

Служба безпеки України. (2024a, Лютий 9). *СБУ повідомила про підозру клірику УПЦ (МП), який організовував провокації у Києво-Печерській лаврі*. https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-

pro-pidozru-kliryku-upts-mp-yakyi-orhanizovuvav-provokatsii-u-kyievopecherskii-lavri

Служба безпеки України. (2024b, Березень 12) Telegram. t.me/SBUkr/11399

Служба безпеки України. (2024c, Квітень 24). *СБУ повідомила про підозру митрополиту Святогірської лаври, який "підказав" рашистам позиції ЗСУ на Донеччині*. https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-mytropolytu-sviatohirskoi-lavry-yakyi-pidkazav-rashystam-pozytsii-zsu-na-donechchyni

Служба безпеки України. (2024d, Жовтень 25). *За матеріалами СБУ перед судом постануть агенти ФСБ, які "під прикриттям" УПЦ (МП) проводили інформдиверсії проти України*. https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-pered-sudom-postanut-ahenty-fsb-yaki-pid-prykryttiam-upts-mp-provodyly-informdyversii-proty-ukrainy

СПЖ – новости Православия. ((Союз православных журналистов, УПЦ (МП)). (2024, Ноябрь 21). Telegram. https://t.me/cu_ua/61175; https://t.me/pravoslavie/61171

Спецназ у храмі: Путін наказав захищати митрополитів Московського патріархату. (2018, Жовтень 19). Gazeta.ua. https://gazeta.ua/articles/politics/_specnaz-u-hrami-putin-nakazav-zahischati-mitropolitiv-moskovskogo-patriarhatu/864993

Справа Деркача: ВАКС ухвалив рішення щодо спеціального судового провадження. (2024, Лютий 20). Суд-інфо. Судово-юридична газета. https://sud.ua/uk/news/sud-info/293681-delo-derkacha-vaks-prinyal-reshenie-o-spetsialnom-sudebnom-proizvodstve

Справжній союзник України – Ісус Христос. Звернення до Президента і українського народу. (2025, Лютий 24). St Mykolay parish in Kyiv. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=WZkXqe0XR9U

Спростування (на виконання рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 02 квітня 2024 року у справі № 727/11539/22). (2025, Лютий 13). Lb.ua. https://lb.ua/society/2025/02/13/660482_sprostuvannya_na_vikonannya_rishennya.html

Сторожук Андрей Петрович. (2020, Май 1). Миротворець. Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки

України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. https://myrotvorets.center/criminal/storozhuk-andrej-petrovich/

Судова влада України. (2024, Липень 10). *Суд підтвердив, що УПЦ не має правових підстав перебувати на території Єлецького монастиря*. https://court.gov.ua/press/news/1634733/

Тернопільська обласна прокуратура. (2018, Листопад 16). *Прокуратура Тернопільської області контролює хід розслідування щодо майна Почаївської лаври*. https://tern.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=240499

Тернопільська обласна прокуратура. (2023, Липень 3). *До 5 років позбавлення волі засуджено послушника Почаївської лаври на Тернопільщині за колаборaційну діяльність*. https://tern.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=337334

Террорист Гиркин: "Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской лавры. Один из послушников святогорских командовал подразделением славянской бригады". (2018, Октябрь 12). Цензор.нет. https://censor.net/ru/video_news/3091052/vsya_moya_ohrana_sostoyala_iz_monahov_svyatogorskoyi_lavry_odin_iz_poslushnikov_svyatogorskih_komandoval

Тимчук, Д. Facebook. Отримано 2018, Жовтень 17. https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/1758791784249469

Товариство Рафаеля Лемкіна. (2024). Tovarystvo Rafaelia Lemkina. (2024) https://www.lemkin.org.ua

У Кличко требуют отставки главного архитектора Киева. (2012, Июль 12). УНИАН. https://www.unian.net/politics/672726-u-klichko-trebuyut-otstavki-glavnogo-arhitektora-kieva.html

У Тернопільській облраді відбулася зустріч щодо Почаївської лаври. (2023, Лютий 8). Українська Греко-Католицька Церква. https://ugcc.ua/data/u-ternopilskiy-oblradi-vidbulasya-zustrich-shchodo-pochayvskoy-lavry-2086/

Украинское гражданство для патриарха. (2009, Август 5). Интерфакс. https://www.interfax.ru/russia/93727

"Українці – це великий фейк": Медведєв заявив, що після "денацифікації" Росія планує збудувати Євразію від Лісабона до Владивостока. (2022, Квітень 5). ТСН (1+1). https://tsn.ua/svit/ukrayinci-ce-velikiy-feyk-medvedyev-zayaviv-scho-pislya-

denacifikaciyi-rosiya-planuye-zbuduvati-yevraziyu-vid-lisabona-do-vladivostoka-2029303.html

Ультраправого кандидата в президенты Румынии Джорджеску допросила прокуратура. Против него выдвинуто шесть обвинений. (2025, Февраль 26). BBC News. Русская служба. https://www.bbc.com/russian/articles/c778rpzjm5ro

УПЦ МП виграла апеляцію у справі про знесення храму-МАФу на Десятинці. (2024, Жовтень 4). Релігійна служба України. https://risu.ua/upc-mp-vigrala-apelyaciyu-u-spravi-pro-znesennya-hramu-mafu-na-desyatinci_n151343

Ухвала Собору Української Православної Церкви від 8 липня 2011 року. (2011, Липень 8). Українська Православна Церква. Дніпропетровська єпархія. https://eparhia.dp.ua/dokumenty/ofitsialnye-dokumenty-upts/uhvala-soboru-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-tserkvi-vid-8-lipnya-2011-roku/

Харківсько-Полтавська єпархія АПЦ(о) самоліквідувалася на користь УГКЦ. (2020, Березень 3). Релігія в Україні. https://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/46183-xarkivsko-poltavska-yeparxiya-uapco-samolikviduvalasya-na-korist-ugkc.html

Центр Разумкова. (2023). *Українське суспільство, держава і Церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні–2023. Інформаційні матеріали. Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000–2023 рр. (соціологічне дослідження)*. Київ : Центр Разумкова.

Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. (2023, Червень 29.). *Вандалізм і мародерство: війна Росії проти культурної спадщини України.* Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html

Черкаська обласна прокуратура. (2025, Лютий 28). *За прокурорського реагування державі повернуто землі історико-культурного призначення*. https://chk.gp.gov.ua/ua/ news.html?_m=publications &_c=view&_t=rec&id=382926

Чернівецька міська рада відсудила у Московського патріархату та повернула у комунальну власність каплицю-усипальницю Буковинських митрополитів на кладовищі на вулиці

Зеленій. (2024, Серпень 28). БукІнфо. https://bukinfo.com.ua/chernivci/chernivecka-miska-rada-vidsudyla-u-moskovskogo-patriarhatu-ta-povernula-u-komunalnu-vlasnist-kaplycyu-usypalnycyu-bukovynskyh-mytropolytiv-na-kladovyshchi-na-vulyci-zeleniy

Чернівецька міська рада. (2024, Вересень 13) *13 вересня відбулася зустріч міського голови Романа Клічука з Генеральним консулом Румунії в Чернівцях Іриною Лореданою Стенкулеску*. https://city.cv.ua/press-center/novyny/13-veresnya-vidbulasya-zustrich-chernivetskogo-miskogo-golovi-romana-klichuka-z-generalnim-konsulom-rumuniji-v-chernivtsyakh-irinoyu-loredanoyu-stenkulesku-14563

Чому Бог дозволив війну в Україні, чи є досі у Лаврі "русскій мір", перехід до ПЦУ. (Авраамій, Лотиш). (2024, Жовтень). Прямий. [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6-JI0RIbHWk

Штейніков, С., & Нагорний, С. (2015, Грудень 29). "Божий дар з яєчнею". Враження очевидців від єпархіальних зборів Київської єпархії УПЦ. *Релігія в Україні*. https://www.religion.in.ua/main/31430-bozhij-dar-z-yayechneyu-vrazhennya-ochevidciv-vid-yeparxialnix-zboriv-kiyivskoyi-yeparxiyi-upc.html

Щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні". Конституційне подання Конституційного Суду України № 2410-VIII (2018) (Україна). https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_6718.pdf

"Я на власні очі бачила російських спецслужбовців": голова Мінветеранів про Святогірську лавру. (Лапутіна, Ю., генерал-майор СБУ, інтерв'ю). (2021, Січень 16). Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/news-laputina-sviatohirska-lavra/31048711.html

"Я не визнаю ні одного обвинувачення". Екснамісника Лаври Пашу Мерседеса почали судити за антиукраїнську риторику. (2024, Листопад 13). Судовий репортер. https://sudreporter.org/ya-ne-vyznayu-ni-odnogo-obvynuvachennya-eksnamisnyka-lavry-pashu-mersedesa-pochaly-sudyty-za-antyukrayinsku-rytoryku/

"Язичник у рясі": кілька штрихів до портрета митрополита Павла Лебедя. (Лазар, Комоса, інтерв'ю). (2023, Липень 28). Лівий

берег. https://lb.ua/blog/iieromonakh_lazar/567482_yazichnik_ryasi_kilka_shtrihiv.html

Янкель, Р. (2018, Листопад 16). Почаївська лавра: право власності проти права користування. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/internal/pochayivska-lavra-pravo-vlasnosti-proti-prava-koristuvannya-294309_.html

Яремишин, З. (2023, Липень 6). Поліція і СБУ розслідують факти продажу в Почаївській лаврі фальсифікованих ювелірних прикрас. *Zaxid.net*. https://zaxid.net/politsiya_i_sbu_rozsliduyut_fakti _prodazhu_v_pochayivskiy_lavri_falsifikovanih_yuvelirnih_prikras_n1566913

Яценко, В. (2011, Март 9). Стартовала социальная программа "Линия Жизни" – доставка товаров в места лишения свободы. На правах рекламы. (Яценко, В., глава Синодального отдела УПЦ (МП) в делах пастырского попечения пенитенциарной системы). *Ліга.нет*. https://biz.liga.net/all/prodovolstvie/novosti/startovala-sotsialnaya-programma-liniya-zhizni-dostavka-tovarov-v-mesta-lisheniya-svobody

Arhim. Melchisedec Velnic, starețul Mănăstirii Putna – BucPress TV Cernăuți (anunț). (2025, Februarie 23). BucPress. Agenție de știri din Cernăuți. [Video]. https://bucpress.eu/arhim-melchisedec-velnic-staretul-manastirii-putna-bucpress-tv-cernauti-anunt/

Călin Georgesku: între America și E. U., România trebuie să opteze imediat pentru America. (2025, Ianuarie 29). CristoiuTv. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=kGlDTicvAlc&fbclid=IwY2xjawIIARpleHRuA2FlbQIxMAABHdVZJ8tSmQa4VSQwzL2jmTED7mIb1kTMGqCabJqjDpN9QDai24CQwLMLHg_aem_LkRWelzGnmVZjBfA20ddeA

Cil, D., Bassett, H. D., Aronson, J., Gunter-Bassett, M., Welsh, W., Hanson, K., Wegener, C., & Daniels, B. I. (2024, November 19). Detecting damage to cultural heritage during armed conflict using the case of Ukraine. *Nationalism and Ethnic Politics*. DOI:10.1080/13537113.2024.2411794

Comunicat: Noi hotărâri ale Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. (2024, Februarie 29). Basilica.Ro. https://basilica.ro/comunicat-noi-hotarari-ale-sfantului-sinod-al-bisericii-ortodoxe-romane-2024/

Council of Europe. (2024a, April 17). *Parliamentary Assembly. Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy*. Resolution 2540(2024). https://pace.coe.int/en/files/33511/html

Council of Europe. (2024b, October 1). *Parliamentary Assembly. Propaganda and freedom of information in Europe.* Resolution 2767(2024). https://pace.coe.int/en/files/33808/html

Council of Europe. (2024c, June 26). *Parliamentary Assembly. Countering the erasure of cultural identity in war and peace*. Resolution 2558. https://pace.coe.int/en/files/33685/html

European Parliament. (2025, January 23). *On Russia's disinformation and historical falsification to justify its war of aggression against Ukraine*. Resolution 2024/2988(RSP). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0006_EN.html

Gigov, L. (2024, January 29). Patriarch Daniil: "There is only one Orthodox Church". *Bulgarian News Agency*. https://www.bta.bg/en/news/culture/806936-patriarch-daniil-there-is-only-one-orthodox-church-#European%20Court%20of%20Human%20Rights

Hovorun, C. (2023). Politicisation of Religion: Eastern Christian Cases. In Herman J. Selderhuis (Ed.). *The Power of Religion / Religion and Power* (p. 17–40). European Academy of Religion (EuARe) Lectures. Berlin: De Gruyter. DOI:10.1515/9783111229102-003

Orthobuk – православна спільнота УПЦ. (2025, Лютий 25). Telegram. t.me/orthobuk/2819

Parliament makes Bulgarian Orthodox Church – Bulgarian Patriarchate sole representative of Eastern Orthodox Christianity in Bulgaria. (2025, January 31). Bulgarian News Agency. https://www.bta.bg/en/news/bulgaria/824970-parliament-makes-bulgarian-orthodox-church-bulgarian-patriarchate-sole-represe

Proteste ale credincioșilor din Cernăuți față de încercările noii Biserici a Ucrainei de a le lua lăcașurile de cult. (2025, Februari 24). AGERPRES. Agenţia Naţională de Presă. https://agerpres.ro/romania-in-lume/2025/02/24/proteste-ale-credinciosilor-din-cernauti-fata-de-incercarile-noii-biserici-a-ucrainei-de-a-le-lua-la--1425105

Romanian MEP: "The Kiev government injustifiably refuses to register the Romanian Church". (Şerban-Dmitrie Sturdza, MEP). (2024,

November 29). BucPress. Agenție de ştiri din Cernăuți. https://bucpress.eu/europarlamentar-roman-guvernul-de-la-kiev-refuza-nejustificat-inregistrarea-bisericii-romane/

Romanian Patriarchate supports the plea of Romanians in Chernivtsi to reopen the Bukovina Metropolitans' Chapel. (2024, September 4). Basilica.Ro. https://basilica.ro/en/the-romanian-patriarchate-supports-the-plea-of-romanians-in-chernivtsi-to-reopen-the-bukovina-metropolitans-chapel/

The Holy Synod of the Romanian Orthodox Church met for a working session at Patriach Teoctist aula at the Patriarchal palace on Thursday, February 29, 2024 (2024, March 4). Basilica.Ro. https://basilica.ro/en/romanian-orthodox-church-holy-synod-meets-for-first-time-this-year-main-decisions/

The Romanian Patriarchate supports the return of Romanian Orthodox communities in Ukraine to the BOR. (2025, March 28). *BucPress*. https://bucpress.eu/patriarhia-romana-sustine-revenirea-comunitatilor-ortodoxe-romanesti-din-ucraina-in-bor/?fbclid=IwY2xjawJT9RVleHRuA2FlbQIxMQABHSadkIwMddiY3l7LLS_QbFIzOpRZF3jT3YvAQwP1H37n0QNx2RaB0nUowg_aem_K-04y46KkPGV8ajZr40Opg)

Top Ukraine cleric pleads with Starmer for help over Zelensky's Orthodox Church crackdown. (2024, October 20). The Independent. https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/starmer-religious-freedom-envoy-ukraine-b2632060.html

Tucker, M. (2025, February 8). How the Kim Philby of Kyiv infiltrated team Zelensky. *The Sunday Times*. https://www.thetimes.com/article/2d1f215d-2af8-43bf-8f8b-48ede4ea4ebf (перекл. укр. мовою: *Як київський Кім Філбі проник до команди Зеленського*. (2025, Лютий 10). Цензор.нет. https://censor.net/ua/resonance/3534910/moskovskyyi-agent-v-ukrayinskiyi-rozvidtsi).

Trobanovski, A., Entous, A., & Schwirtz M. (2024, June 15). Ukraine–Russia peace is an elusive as ever. But in 2022 they were talking. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/interactive/2024/06/15/world/europe/ukraine-russia-ceasefire-deal.html

Union Orthodoxer Journalisten. (2024). *Über uns*. https://orthodoxnews.de/uber-uns

U.S. Department of Treasury. *Treasury sanctions Russia-linked election interference actors*. (2020, September 10). https://pep.org.ua/media/documents/other_U.S.Department_Treasury_Derkach_sanctions_10.09.2020_EN.pdf

U.S. Department of Treasury. *Foreign interference in U.S. elections designations*. (2021, November 1). https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20210111

Zulean, M. "Realismul magic" au Călin Georgesku. (2024, Decembrie 1). *Contributors.ro.* https://www.contributors.ro/realismul-magic-al-lui-calin-georgescu/

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

КОЧАН Наталія Іванівна

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

Контекстуалізація, проблематизація, інтерпретація

Монографія

Літературний редактор – С. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Парецька

Підписано до друку 10.12.2024 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 10,70 Обл.-вид. арк. 9,31
Папір офсетний. Друк цифровий. Наклад … прим. Зам. № …

Видавець Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел.: +38(044) 285-65-61.
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600
Тел. +38 (067) 441-21-24, *e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com*

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.